

BOOKAZINE

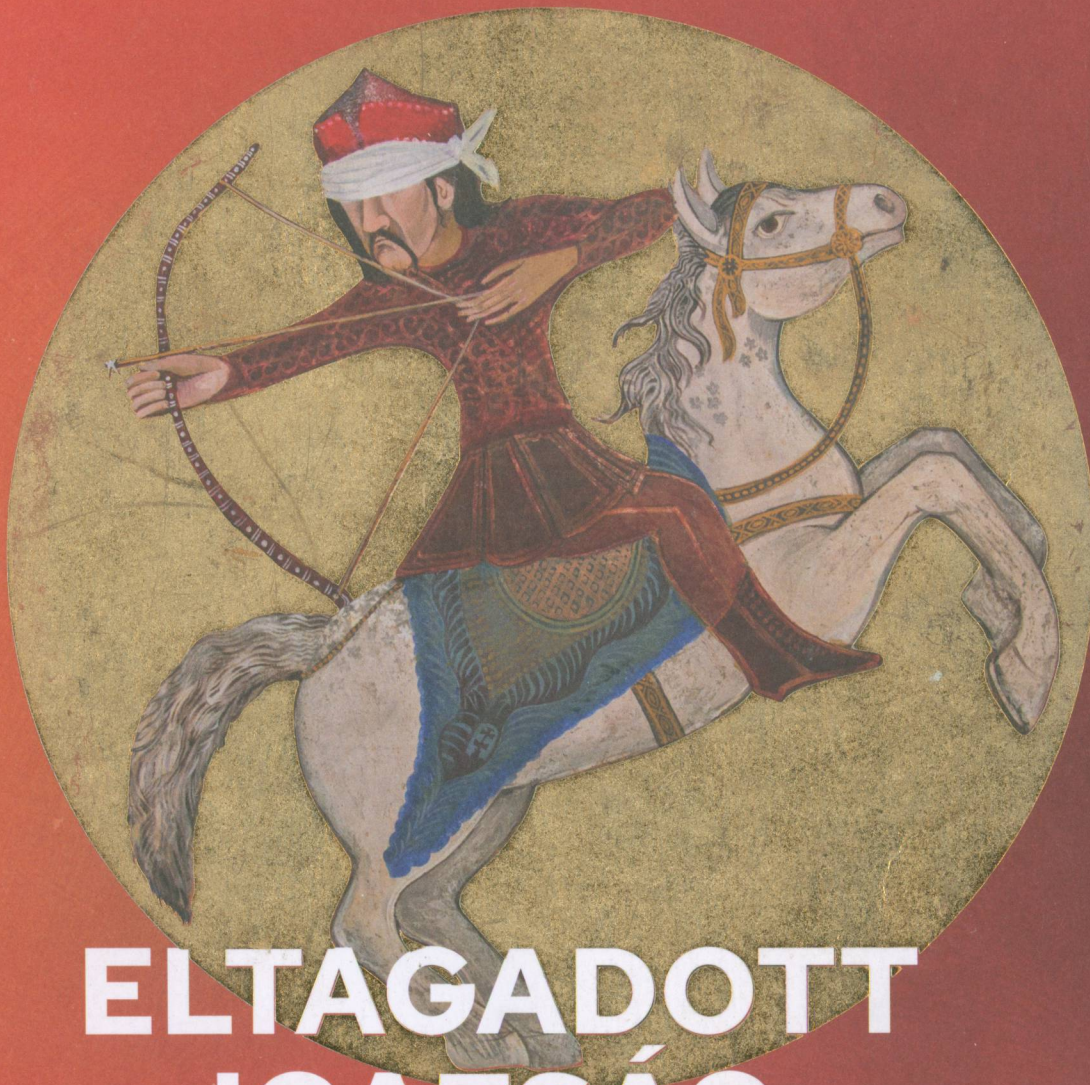
A Válasz Online

kiadványa

VÁLASZ OFFLINE

N° 2024/1.
02

KÖZÖSSÉG | FELELŐSSÉG | SZABADSÁG

ELTAGADOTT IGAZSÁG

Tények és hazugságok
a magyarság őstörténetéről

Új, korlátlan tarifacsomagok.

Válaszd a Maxi, Midi vagy Easy csomagot!

Egyéni előfizetőknek, 1 évre, e-packkel,
visszavonásig. A tájékoztatás nem teljes körű.

vodafone

Eltagadott igazság

SZTE Klebelsberg Könyvtár

J001454800

Címünk fricska. A vad kilencvenes évek óta tenyészték valahol az őstörténeti alvilág és a bulvár peremén az „elhallgatott”, „betiltott”, „eltitkolt” igazságot ígérő mindenféle kiadványok, melyek aztán hihetetlen távolságokba és mesés vidékekre vezették vissza a magyarság eredetét, nem sokat törődve tudománnyal, forráskritikával, de sokszor a józan ésszel se. És a gyanútlan olvasók százával, ezrével vették a kétes szellemi mannát, az őstörténettel való foglalatosság pedig furcsa, lázálmos dolog lett – látszólag.

Mert van itt egy valóban eltagadott igazság, jelesül, hogy a magyarság származása, honfoglalása és korai története délibábos merengések nélkül is elképesztően mély, izgalmas és még büszkeségre is okot adó téma. A régészet, a történetírás, a velük együttműködő, vagyis leletpontosan dolgozó életmód-rekonstrukció (leánykori nevén hagyományőrzés) és a genetika figyelemre méltó eredményeket hozott az elmúlt évtizedekben, még ha ezek híre sokszor nem is jutott messzire a hangos emlékezetpolitikai csatározások közepette.

A Válasz Online öt és fél éves történetét végigkíséri a témával való foglalkozás. Sőt már hetilapos korunkban érzékeltük, milyen elképesztően érdeklik az olvasókat őseink, származásunk. Határozottan azt gondoljuk, hogy ezt a fajta érdeklődést nem lenézni és félresöpörni, nem is kihasználni, hanem a legjobb értelemben véve szolgálni kell, mégpedig a feltett

kérdések (lehetőség szerint) minél pontosabb megválaszolásával. Ezért úgy döntöttünk, hogy sorban a második Válasz Offline kiadványunkkal fejest ugrunk az őstörténeti, emlékezetpolitikai kérdések mélységes kútjába, és felhozzuk a legjobb sztorikat. Persze nem csak pompás el nem mesélt történetek bemutatása volt a célunk. Rendet szerettünk volna vágni a nagy hanggal hirdetett, ám sokszor vékony tényalappal bíró elméletek káoszában is, hogy valódi őstörténetünk minden lázálomnál izgalmasabb tényeivel ismertessük meg olvasóinkat.

A származás és a korai történelem ráadásul nemcsak forró és érdekes téma, de az utóbbi időszakban minden választópolgár számára releváns üggyé is vált. Mint rögtön az első blokkban feltárjuk, a regnáló Orbán-kormány az első a rendszerváltozás óta, melynek a tudományos és szubkulturális vitákat uralni képes, a külpolitikát befolyásoló és költségvetési sorokban testet öltő eredetpolitikája van. A Jobbikkal és a mindenkori radikális jobboldallal kapcsolatos hatalompolitikát, valamint a „keleti nyitást” és a turanisták mai utódainak bőséges állami támogatását sem érthetjük meg, ha nem fejtjük fel ennek hátterét és mozgatórugóit.

A Válasz Offline legújabb kiadványa tehát látszólag szól csupán sztyeppe államokról, genetikai kutatásokról, életmód-rekonstrukcióról, tarsolylemezekről és avar sírok kutatásáról. Bármennyire furcsának hangozhat elsőre, az évezredes történetek bemutatásával a mai Magyarországot is jobban érthetjük. És ez nem kevés. ■

ABLONCZY BÁLINT
BORBÁS BARNA
szerkesztők

X359196

008

Magyar eredetpolitika 2006–2024

Lenézett hóbortból állami politika: így írható le az „ősmagyar klub” útja a perifériától a hatalomig. A 2006-os válság után felemelkedő Jobbik révén az őskérdés az ellenállás jelképe is lett. A tömegigényt a 2010 után berendezkedett Fidesz-rendszer bemérte, törekszik a becsatornázására.

010 | SÁMÁNTÁNC AZ ORSZÁGHÁZBAN – az eredetpolitika krónikája

Miért lett politikai tényező a származási kérdés? A Válasz Offline tucatnyi háttérbeszélgetés segítségével deríti fel a magyar közélet legsajátosabb jelenségét.

022 | KELETI NYITÁS KURULTÁJJAL

024 | „ENGEM ÉS KOLLÉGÁIMAT MINŐSÍTETEK ELSZÁNT TÖRTÉNELEMHAMISÍTÓNAK” – L. Simon László-interjú

„Úgy állították be, mintha titkos ügynökök lennének köztünk.”

029 | PÉLDÁTLAN SZOLIDARITÁS A TUDOMÁNNYAL

Ritoók Ágnes és Simonyi Erika jegyezte a Királyok és szentek kiállítását. Illetve csak jegyezte volna: a két muzeológus az elmúlt évek legnagyobb tudományos botrányáról mesél.

034 | A NÉPI „HUNNOLÓGIA” KEZDETEI – őstörténet-kutatás a dualizmustól a Kádár-korig. A puha diktatúra évtizedeiben is létezett ellen-történelempolitika, sőt a „hunok szelleme” sem mostanság, hanem a hetvenes években szökött ki a magyar értelmiség palackjából.

042

Kik vagyunk, hányszor jöttünk?

Összeállításunkban a magyar őstörténet alapproblémáit tekintjük át, megismerjük a többi közép-európai nép eredetpolitikáját, illetve számba vesszük a magyar eredetkutatás csodabogarait is.

044 | HÉT ALAPKÉRDÉS A MAGYAR ŐSTÖRTÉNETRŐL Finnugorok vagyunk? Hunok vagyunk? Van közünk a mongolokhoz? Volt ősi írásbeliségünk? A baráti beszélgetéseken felmerülő leggyakoribb kérdéseket válaszolják meg szakértők.

059 | ŐSTÖRTÉNETI CSODABOGARAK Gyurgyák János eszméletörténész a „Ki a magyar?”, a „Mi a magyar?”, a „Milyen a magyar?” kérdésekre kutatja a választ, és közben számba veszi származáselméleteink vadhajtásait.

062 | DUNÁNAK, MORVÁNAK, OLTNAK EGY A HANGJA – őskeresés Közép-Kelet-Európában A szlovének az ókori venétek utódai, a horvátok valójában szarmaták, Attila hun nagyfejedelem bolgár volt – íme egy csokor térségünk 19-20. századi eredetpolitikai koncepcióiból.

Turán vonzásában

A Kurultáj „törzsi gyűlés” az elmúlt bő másfél évtizedben a kontinens, sőt egész Eurázsia egyik legnagyobb nomád rendezvényévé nőtte ki magát. Megszólaltatjuk a főszervezőt, illetve azokat a történészeket, akik értelmezően figyelik a kelet felé tájékozódást.

072 | „KAPCSOLAT KELL A KELETI TESTVÉRNÉPEKKEL”

Bíró András Zsolt-interjú

080 | „EGY ÉVEZRED VÁLASZT EL ETTŐL A VILÁGTÓL”

Sudár Balázs-interjú

091 | TENGRI FIAI – A magyar turanizmus alakváltásai a 20. században

Komoly tudósok eszméje volt, marginális sumérhívők mániája lett, majd az euroatlanti csatlakozásban csalódottak mentsvárává vált a magyar turanizmus – írja Ablonczy Balázs történész.

070

TURÁN VONZÁSÁBAN

KIK VAGYUNK?
HÁNYSZOR JÖTTÜNK?

MAGYAR EREDETPOLITIKA 2006–2024

Mit rejt a föld?

A rokonsággal kapcsolatos viták között szinte elsikkadt, milyen sok értékes fejleménnyel gazdagította az utóbbi években az őseinkről szóló tudást a régészet. Keleti magyarok, új Kárpát-medencei tarsolyok, avar kincsek – elmeséljük a legerősebb sztorikat!

100 | AZ URÁL-KÁRPÁT-TENGELY

Türk Attila honfoglalók és keleten maradtak kapcsolatairól. Az elmúlt évtized szenzációja volt az Urál hegységnél azonosított „magyargyanús” leletegyüttes. Türk Attila régész nemcsak erről, de egy újabb, még izgalmasabb lelőhelyről is beszámol.

104 | MEGVANNAK A KELETI MAGYAROK?

A honfoglalással nem zárult le a magyarság keleti kapcsolat-rendszere: a 10. századi Kárpát-medence anyagi kultúrája – visszahatások révén – egészen az Urál térségéig kimutatható.

„A tarsolyok a magyar régészet csúcselelei: elsősorban a 10. században használta őket a magyarság katonai elitje.”

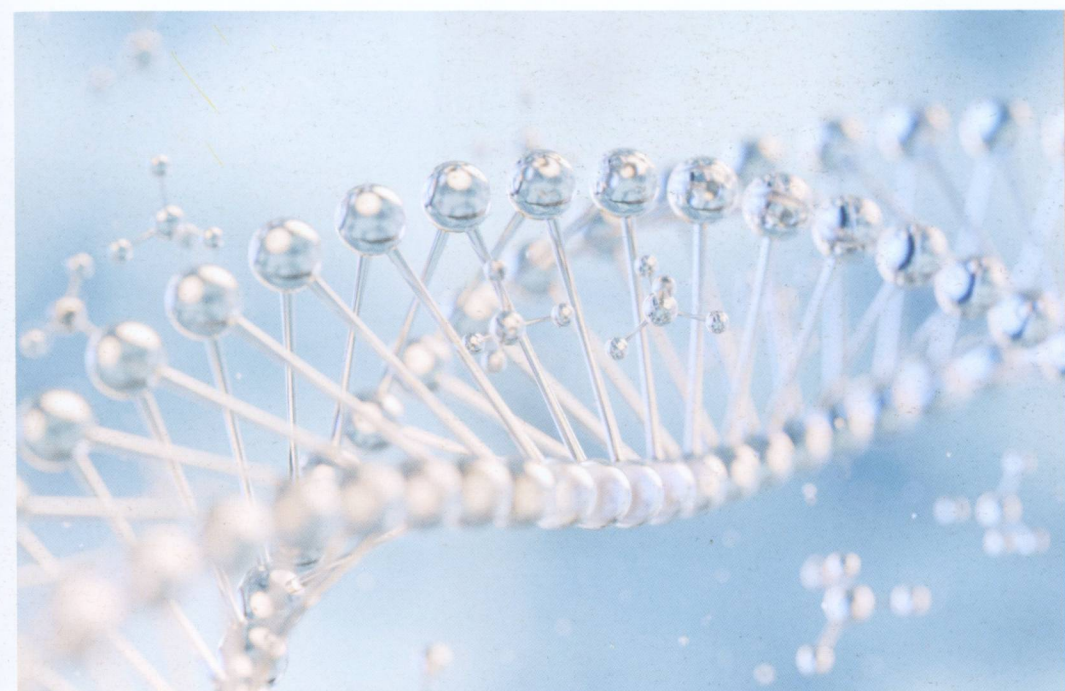
107 | TARSOLYLEMEZEK,

ÉKSZEREK, TEMETŐK – új régészeti

szenzációk a honfoglalás korából. Az elmúlt években három 10. századi tarsolyt találtak Pátyon, illetve Csomádon. A két lelőhely nemcsak emiatt érdekes, rengeteg új információt szolgáltatott a honfoglalás koráról.

115 | AVAR KINCSEK NYOMÁBAN

Noha a magyar közvélemény szeret hun és avar folytonosságon ábrándozni, Szenthe Gergely régész szerint e két nép emlékeinél kevés egymástól jobban megkülönböztethető dolog van.

Ősök és gének

Az archeogenetika lett az őstörténeti kutatások sztártudománya. Hol tart a kutatás technológiai háttere? Lehet-e genetikai szálat találni a hunok vagy a finnugor nyelvet beszélő népek felé? Összeállításunkban többek között ezekre a kérdésekre keressük a választ.

128 | CSONTOKBÓL NYERT

TUDÁS – Mende Balázs a genetikai múltrol

132 | GENETIKAI NYOMOK Vezetnek az Uráltól Magyarorszáig

Van-e kapcsolat a mai magyarok és a honfoglalók között? Fiatal tudósok mesélnek az őstörténetünket új megvilágításba helyező, a nagyközönség számára még ismeretlen kutatásokról.

139 | AZT HITTÜK, NINCS GENETIKAI SZÁL A FINNUGOROK FELÉ. KIDERÜLT, HOGY VAN.

Klima László régész, nyelvész és Németh Endre matematikus a lapunknak adott tisztázó inter-

júban elmagyarázta, hogyan kell értelmezni az archeogenetikát.

144 | A LEGHOSSZABB MAGYAR CSALÁDFA

A boszorkányhegyi honfoglaló ma élő leszármazottai

Egy amerikai ember DNS-tesztjéből kiderült, legrégebbi őse egy honfoglaló magyar, aki 1100 évig nyugodott a szatmári Tuzsér határában. Egy ősidőkkbe nyúló családja története.

ŐSÖK ÉS GÉNEK

„Úgy gondolom,
ha már csinálunk
valamit, az
legyen a lehető
leghűségesebb
ahhoz, amit meg
akarunk jeleníteni.”

Újraalkotott múlt

Másfél-két évtized alatt európai, sőt bizonyos területeken világ-színvonalra fejlődött a magyar történelmi életmód-rekonstrukció. Mindez szinte maroknyi, verejtékkal dolgozó ötvösnek, kézművesnek, autodidakta íjkészítőnek és a velük párbeszédet folytató régésznek köszönhető.

150 | VILÁGRASZÓLÓ SIKER
A TUDOMÁNYOS IGÉNYŰ MÚLT-REKONSTRUKCIÓ – Mestellér János-interjú

154 | „EGYSZERŰBB, LETISZ-TULTABB LEHETETT AZ AZ ÉLET” – az autodidakta szabolcsi ötvös, aki mesteri szintű rekonstrukciókat készít
Sipos Szabolcs szabadidejében tanulta ki a mesterséget, miközben ikonikus honfoglalás kori leletek rekonstrukciójával igyekezett összeállítani magának a korabeli viseletet.

162 | ŐSI VAGY MODERN LOVAS-ÍJÁSZAT? – A Kassai-jelenségről
„Amit látványos íjászpályáin látunk, döntően modern sport,

nem pedig rekonstrukció” – szól a történész-hagyományörző Igaz Levente következtetése Kassai Lajos mozgalmáról.

168 | A MAGYAR ÍJFORRADALOM NYOMÁBAN
A hajdani fegyvereket újraálmodó, 10-15 éve építkező magyar kézművesközösség immár nemcsak leletpontos rekonstrukcióra képes, hanem a módszerek, mesterfogások feltámasztására is.

174 | ÍGY LETTEK VÉGRE JÓ TÖRTÉNELMI FILMEK
A komoly közönségsikert elért, kis költségvetésből és lelkesedésből készülő történelmi ismeretterjesztő filmek háttérét elsőként a Válasz Online írta meg 2021-ben és 2023-ban.

182 | SZAKÁCSKÖNYV A HONFOGLALÓK KORÁBÓL – 10. századi elődeink életmód-rekonstrukciója egy archeobotanikus szemével
Miből készült a birkaragu, miként konzerválódnak lágyszárú növények, magvak, és honnan tudjuk, hogy nemcsak boroztak, de söröztek is 10. századi őseink? Kenéz Árpád válaszol.

190 | UTÓSZÓ

HALLGASD AZ OXO HOLDINGS
PODCAST CSATORNÁJÁT!

OXO COFFEEBREAK

STARTUP SZTORIK
BEFEKTETÉSEK
CIVIL SZFÉRA
INNOVÁCIÓ

@oxoholdings

OXO CoffeeBreak

Lenézett hóbertől állami politika: így írható le az „ősmagyar klub” útja a perifériától a hatalomig. A többé-kevésbé délibábos elméletekkel szemben – a témát sokáig hanyagoló céhes történetírás miatt – eleinte nem volt mit felmutatni, ezért terjedhettek az alternatív elképzelések, a Kurultájon keresztül pedig tömegeket mozgatott a múlt újraélése. A 2006-ot követő politikai, gazdasági válság idején a felemelkedő Jobbik révén az őskérdés az ellenállás jelképe is lett. A tömegigényt a 2010 után berendezkedett Fidesz-rendszer is pontosan bemérte, törekedett és törekszik a becsatornázására.

MAGYAR EREDET- POLITIKA 2006– 2024

SZTE Klebelsberg Könyvtár
SZEGED
22.

Sámántánc az Országházban

Magyar eredetpolitika 2006–2024

ABLONCZY BÁLINT
BORBÁS BARNA

Miért lett politikai tényező a származási kérdés? Hogyan választotta le a Fidesz az „ősmagyar klubot” a Jobbikról? Kik az elmúlt két évtized eredetpolitikájának kulcsfigurái? A Válasz Offline tudósokkal, kormányzati és akadémiai emberekkel folytatott tucatnyi háttérbeszélgetés segítségével deríti fel a magyar közélet legsajátosabb jelenségét.

„Ezek a sámándobosok, akik a békemeneten és máshol ott vannak, nem az ellenségeink. Ellenkezőleg: ők a barátaink” – mondta Orbán Viktor. A kijelentés több mint egy évtizede, 2012. augusztus végén hangzott el a kőszegi Fesztivál a határon nevű rendezvény zárt, szűk körű beszélgetésén, melyen munkatársaink is részt vettek. A miniszterelnök ott és akkor arra a vitára reagált, amit G. Fodor Gábor Századvég-igazgató kezdeményezett a fesztivál lapjában, visszaverve a fiatal konzervatív nemzedék képviselőinek – akkoriban még létező – belső kritikáit a hatalomgyakorlás tempójával, stílusával és konkrétan a keleti nyitással kapcsolatban. G. Fodor furcsa logikái csavarral a „kádárizmus kísérteteként” azonosította a nyugati orientáció melletti kiállást, mire egy válaszcikkben két fesztiválszervező, Békés Márton és Böszörményi-Nagy Gergely többek között az „okkultba hajló Kurultáj” parlamenti fogadtatását kifogásolta. Orbán Viktor ezek után tette világossá a belső fórumon: a sámános-kurultajos szubkultúra politikailag hasznos, tehát jöhet. Nem kell róla ízlésvitát folytatni.

Alig telt el pár hét, és a miniszterelnök Ópusztaszeren, Matl Péter tíz méter magas talapzaton álló turulszobrának avatásán mondott beszédet: „A turul ősképe a magyarok ősképe. Beleszületünk, akár csak a nyelvünkbe és a történelmünkbe. Az ősképe a vérhez és a szülőföldre tartozik. Onnantól, hogy magyarként világra jövünk, a mi hét törzsünk köt vérszövetséget” – hangzott el 2012 szeptemberében. A szónoklat „véres” részei menetrend szerint kicsapták a biztosítékot a baloldali sajtóban, a saját és a nemzeti radikális táborban viszont kifejezetten jól rezonáltak.

E két kis történet illusztrálja, hogy a kormányzó hatalom 2010 után nagyon hamar, a legmagasabb szinten érzékelte a származási, őstörténeti kérdésekre fogékony választói tömegek súlyát és fontosságát, és már évekkel

a radikálisból „néppártiba” váltó Jobbik leszármazása előtt gondolkodott a megfogásukon. A következő oldalakon részletesen alátámasztott tézisünk szerint a regnáló Orbán-kormány az első a rendszerváltozás óta, melynek a tudományos és szubkulturális vitákat uralni képes, a külpolitikát befolyásoló és költségvetési sorokban testet öltő *eredetpolitikája* van. A keleti gyökereket, a vérségi kapcsolatokat középpontba helyező beszédmodot a politikai színtéren már csak a Fidesz használja. (Az eredetpolitika kifejezést Ablonczy Balázs történész írta le először a Keletre, magyar! – A magyar turanizmus története című könyvében.)

A KEZDETEK

2009. szeptember 20-án szokatlan püspökkari körlevelet olvastak fel a magyarországi katolikus templomokban. Az egyházi vezetők szövege élesen elítélte az ősmagyar szinkretizmust ápoló mozgalmakat, a „Jézus, pártus herceg” elméletét és „a táltosok, a sámánok és a pogány ősmagyar vallás egyéb valós vagy vélt elemeinek újraélesztését”. A helyzet utólag is bátran nevezhető rendkívülinek: a rendszerváltozás

„Okkultba hajló”: a Kurultáj közönsége Kunbáony mellett, 2008. augusztus / MTI, Beliczay László

óta nem született a hit tisztaságával kapcsolatos körlevél.

A püspöki konferencia egy nyilvánvaló tömegjelenségre reflektált, mely messze túlmutatott a néptörténet kezdeteire irányuló természetes érdeklődésen. A kétezres évek végén a devizahitel-válság és a recesszió miatti társadalmi elkeseredés, az ősödi beszéd és a Gyurcsány-kormány le nem mondása miatti politikai jobbra tolódás és radikalizáció találkozott a Kádár-rendszerben lefojtott, emigrációba kényszerített „tiltott gyümölccsel”, a sumer, pártus és szkíta rokonságot hirdető őstörténeti csodabogarakkal. A témára érzékeny sokaságot nemcsak az egyház vette észre, hanem a politika is. Először az akkor még parlamenten kívüli radikális korszakát élő Jobbik.

„A múlt káros örökségeként folytatódott őstörténetünk meghamisítása, a finnugor származásmélet hivatalos egyeduralma, valós származásunk és rokonságunk elhallgatása. Valós őstörténetünk megismerésére, az erre irányuló kutatások támogatására és eredményeinek ismertetésére létrehozuk a Magyar Őstörténeti Intézetet” – olvassuk a Jobbik 2010-es választási programjában, amely 1989 óta elsőként emelte az őstörténetet a nagypolitika szintjére. E két mondat mögött információink szerint igen komoly előkészítő munka állt. Fehér Bence ókortörténész, klasszika-filológus (jelenleg a Magyarságkutató Intézet Klasszika-filológiai Kutatóközpontjának igazgatója) jóval a 2010-es választások előtt készített egy negyvenoldalas tervezetet egy őstörténeti központ felállítására, amely aztán elnyerte a felívelőben lévő jobboldali radikális párt vezetőinek tetszését. A belső meggyőződés persze aligha lett volna elég az akkor újdonságnak számító eredetpolitikai fordulathoz. A Jobbikban világosan látták, hogy a 2006-ot követő politikai, morális, gazdasági válság idején szavazók tömegei fordultak a múlt felé, s az ő megszólí-

tásukhoz jól jött az ügy, mely sajátos ellenzéki szimbólummá, egyfajta ellenkultúrává vált. Jellemző, hogy a tévéostromban és a 2006–2008 közötti utcai tüntetések szervezésében központi szerepet vállaló Budaházy Györgynek Szkíta Kézműves Bolt néven volt (és van) ősmagyar hangulatú ruhákat, fegyvereket, hangszereket és mindenféle kiegészítőket kínáló vállalkozása. A régi Gyurcsány-ellenes tüntetések esztétikájához ugyanúgy hozzátartozott a nála vásárolt tarsoly, veretes öv és nemezsapka, mint az Árpád-sávós zászló és Waszlavik „Gazember” László Kossuth Tér Indulója. (A „Hunnia-ügyben” jogerősen elítélt Budaházy György 2022 végén elnöki kegyelemmel szabadulhatott a börtönből; ez fontos jel, hogy a rendszer figyel a szélsőjobboldali aktivizmus és a szittyabiznisz határvidékén álló figurákra.)

„Vona Gábornak személyesen is fontos volt az őstörténeti téma: ha kormányra kerülünk, ugyanazt csináltuk volna ezzel, mint később a Fidesz” – ezt már Pörzse Sándor, a Jobbik korábbi országgyűlési képviselője mondja lapunknak. Az egykori televíziós újságíró volt párton belül az ügygazda. Előélete predesz-

Vona Gábor Jobbik-elnök a soltszentimrei hagyományörző napon, 2012. augusztus / Facebook

tinálta erre, hiszen az őstörténettel is foglalkozó Csillagösvényen című, 2006-ban indult dokumentumfilm-sorozata gyorsan népszerű lett, olyan epizódokkal, mint „Titokzatos mondaink”, „A magyar nép rejtélyes eredete és nyelve” vagy „Az ősnyelv”. „Ez egyszerre volt politikai és üzleti siker: emlékszem egy szekszárdi vetítésre, ahol egyetlen este ezer darab DVD-t adtunk el” – meséli Pörzse, aki a különféle hagyományörző rendezvények, így az első Kurultájok egyik fellépője is volt. A Hír Tv és az Echo Tv munkatársaként javarészt őstörténeti témájú műsorokat készített; a korábbi sportriporter leigazolása annyira fontos volt a pártnak, hogy 2010-ben a Radikális változást! szlogennel ellátott Jobbik-plakátok egyik arca volt Vona Gábor, Morvai Krisztina és Balczó Zoltán mellett. Ő lett a Jobbik-pártlap, a Barikád főszerkesztője is, melynek volt kéthetente jelentkező őstörténeti melléklete (jellemzően Obrusánszky Borbála írásaival), és melynek impresszumában 2010 körül Bíró András Zsolt Kurultáj-főszervező is szerepelt. Az Országgyűlésbe kerülve Pörzse nem engedte el az őstörténetet, illetve a történelmi témájú filmek szorgalmazását – ám a pártbeli lelkesedés idővel alábbhagyott. „A Jobbik fokozatosan elengedte az ügyet, mert nem voltak eszközeink az elképzelések megvalósítására. És mint annyi minden mást, a Fidesz ezt a területet is ügyesen kisajátította” – teszi hozzá.

A TUDOMÁNY LEMARADT

Az eredetpolitika Jobbik által dominált 2006–2016 közötti időszakában volt a legnagyobb fel-lángolás a téma körül, és ezekben az években burjánzott a legtöbb vad származási elmélet is, melyekre – mint fentebb idéztük – még a Magyar Katolikus Püspöki Konferencia is kénytelen volt reagálni. Jellemző és meglehetősen bizarr pillanat volt, amikor a délkelet-orsz Tuvából Magyarországra érkezett Sii-oglu Adigzsi sámán „tiszteletadó és tisztító szertartást”, rituális táncot mutatott be a magyar Országház kupolacsarnokában, a Szent Korona előtt 2012 nyarán. A fennmaradt YouTube-videók alapján a fegyelmezett, bár kissé feszült koronaőrség jelenlétében végzett mágikus sze-

Ősök napja, a Magyar-Turán Szövetség rendezvénye, Bugac, 2021 / MTVA, Faludi Imre

ánszot Kanalas Éva énekművész-népdalénekes szervezte, aki később MMA-ösztöndíjaként dolgozta fel a tuvai sámán tevékenységét.

Mindeközben az akadémiai és egyetemi szféra látványosan lemaradt. Kutatói háttérbeszélgetéseinken többen önkritikusan fogalmaznak a „céhes tudomány” felelősségével kapcsolatban. Abszurd, hogy az ország vezető bölcsészkarán, az ELTE-n hosszú ideig azért nem lehetett magyar őstörténetről előadás, szemi-

náriumot tartani a történelem szakon, mert a képzést meghatározó Gerics József nem engedte. A nagy tekintélyű filológus azt vallotta, hogy a magyar történelem a latin írásbeliséggel kezdődik, ami előtte volt, azzal érdemben nem kell foglalkozni. Őstörténeti szakszeminárium csak Gerics professzor 2007-es halála után indulhatott; azóta a témát korszerű, interdiszciplináris megközelítéssel tanítják. Vagy ott van az MTA, melynek egykori kutatóhálózatában dolgozók

„A kormányzó hatalom nagyon hamar érzékelte a származási kérdésekre fogékony választói tömegek súlyát.”

is többé-kevésbé nyíltan beszélnek „sógunátus jellegéről”, vagyis hogy a tudományos hierarchia nehézkessé tette új megközelítések felszínre törését. Ezzel együtt is voltak próbálkozások a téma feldolgozására: a hetvenes években megalakult a Szegedi Őstörténeti Munkaközösség Hajdú Péter nyelvész, Róna-Tas András mongolista és Kristó Gyula középkorász kezdeményezésére. A nyolcvanas, kilencvenes években az MTA-n Őstörténeti Bizottság működött, amely konferenciákat szervezett, és az elhangzott előadásokat „A honfoglalásról sok szemmel” című sorozatban adta ki. Az Akadémia Régészeti Intézetében pedig már 2003-ban archeogenetikai labor létesült, ahol elsőként kezdték meg a honfoglalás kori leletek genetikai vizsgálatát.

„Ha az a kérdés, hogy a kilencvenes, kétezres években a tudományos elit rosszul kezelte-e az őstörténeti örököket, akkor az a válaszom, hogy rosszul” – mondja egyik beszélgetőtársunk. „De nem azért, amiért az »alternatívok« mondják. Nem volt összeesküvés-elmélet. Lasúság és rossz megközelítések igen. De a tudományos élet később sok mindent korrigált.” A váltás leglátványosabb jele az MTA-n belül 2012-ben Fodor Pál főigazgató által alapított Magyar Őstörténeti Témacsoport (MÓT) volt, melynek máig legfontosabb feladata a különböző magyar korai történettel foglalkozó tudományterületek (történészek, régészek, archeogenetikuskok, néprajzosok) összefogása, valamint a nyitás a tudományos igénnyel dolgozó hagyományörzők felé. 2013-ban – akkor még a Heti Válasz színeiben – ott voltunk a MÓT nagyszabású konferenciáján, mely után azt írtuk, ez új kezdet a magyar őstörténet kutatásában. Először fordult elő ugyanis, hogy a Magyar Tu-

dományos Akadémia ugyanazon a pulpituson fogadta a korábban egymást távolról és többnyire gyanakvással méricskélő kutatókat meg a rekonstruktorokat, hagyományőrzőket.

„Ez a téma ekkoriban politikailag egyértelműen a Jobbik vadászterülete volt, de kormányra kerülve a Fideszt is egyre jobban foglalkoztatta a potenciálisan több százezres szavazói réteg, amelyet mozgattak az őstörténeti kérdések” – kommentálja lapunknak egy akkori MTA-s vezető, aki pozíciójából fakadóan rendszeresen érintkezett politikai szereplőkkel. Adódik a kérdés: miért nem az akadémiai világra, például a Magyar Őstörténeti Témacsoportra vagy más szaktudományos műhelyre öntött több forrást a kormányzat, hogy kielégítse a társadalmi érdeklődést? Beszélgetőtársunk szerint itt érhető tetten a politikai számítás: mivel a megszerezni szánt szavazói réteg szemében az MTA „gyanús”, „nemzetellenes” intézménynek minősült, a fő cél újak alapítása (ez lett a László Gyula Intézet, majd a Magyarságkutató Intézet), illetve a már létező szubkultúrák (Kurultáj és vidéke) Jobbikról való leválasztása volt.

JÖN A FORDULAT

A téma politikai felelőse a kormánypárt részéről Lezsák Sándor országgyűlési alelnök lett, aki régóta híve a kulturális értelemben vett keleti nyitásnak. Az általa vezetett lakiteleki népfőiskolán már 2009-2010-ben volt Kazahsztánnal foglalkozó képzés, melynek hallgatói 2011-ben Mándoky Kongur István turkológus nyomait követve járták be a közép-ázsiai országot. Lezsák ahol csak tudta, felkarolta a kérdést: 2010-ben először lett a Kurultáj fővédnöke, aktívan részt vett a „hátrafelé nyilazó diplomáciában”, például többször megjelent a Türk Államok Parlamenti Közgyűlésének alkalmain. De a fideszes eredetpolitika 2016-ig takaréklángon égett.

Ekkor jött a Jobbik politikai fordulata: a radikális üvegplafon alól kitörni vágyó, néppártosodásban a Fidesz polgári korszakát mímelő, történelmi jelképek helyett inkább kiskutyákat posztoló Vona Gáborék szabadulni akartak korábbi énjüktől – ahogy a pártelnök fogalmazott: lelküktől –, és e „csomag” részét képezte

Lezsák Sándor, az Országgyűlés fideszes alelnöke és Bíró András Zsolt Kurultáj-főszervezője 2014-ben / MTI, Ujvári Sándor

az ősmagyar klub is. A fideszes erőter viszont boldogan ugrott rá a Jobbikban csalódott csoportokra. A kormánypárti napilap, a Magyar Idők 2017 nyarán azonosította a pontot, amikortól a Kurultáj véglegesen levált Vonaékról: „Immár a múlté a Magyar-Turán Alapítvány rendezvényeit övező jobbikos hírverés. Vona Gábor pártja azzal bünteti a szervezetet vezető Bíró András Zsoltot, hogy médiafelületein nem reklámozza az Ősök Napját, s a szimbolikus anyagi támogatást is megvonták tőlük” – írta a lap. Ugyanebben az évben nagyot nőtt a Magyar-Turán Alapítvány minisztériumi támogatása; megkezdődött a folyamat, melynek eredményeként mára a költségvetés kvázi önálló sorává lényegült át. (A finanszírozási háttér részleteiről lásd Keleti nyitás Kurultájjal című írásunkat!)

Információink szerint a Rogán Antal vezetete hatalmi gépezetben vannak mérések arról, hogy a Fidesz profitált a Jobbikról leszakadt szubkultúrákból, így a masszív őstörténet-rájongó csoportból is. Bár utóbbit a politika csúcsain azért nem veszik annyira komolyan; befolyásos kormányzati emberek hajlamosak lenézéssel beszélni a magyarságkutató-kurultájos világról, de körön belül tartásukat stratégiai célnak gondolják – körülbelül azzal a hozzáállással, ahogy Orbán Viktor miniszterelnök beszélt a témáról a cikkünk elején

A kazah delegáció madjar törzsi tagjai a 2014-es Kurultáj megnyitóján az Országházban / MTI, Kovács Attila

említett kőszegi beszélgetésén. 2017–18 körül ezért Lezsák Sándor mellett színre léphetett a Fidesz eredetpolitikájának újabb alakítója: Kásler Miklós. A neves orvosprofesszorról, az Országos Onkológiai Intézet korábbi főigazgatójáról régóta lehetett tudni, hogy szívügye a középkori magyar történelem. Nemzeti nagyvizit címmel még erről szóló tévéműsora is volt 2012 után, ahol kutatókkal beszélgetett népszerű, többek között őstörténeti témákról. Egykori meghívott vendégei közül többen úgy emlékeznek rá, mint kíváncsi, de meglehetősen autoriter személyiségre, aki nehezen állja meg, hogy ne szóljon hozzá bármihez, ami egy kicsit is érdekli. Képzettség híján persze a szaktudományos kérdésekhez nem értett. Ám orvosprofesszorként elszokott az elmentmondástól, így mindenről magabiztosan beszélt. Egy vele többször ütköző tudománypolitikus lapunknak „történelmi bélyeggyűjtőként”, azaz lényegében dilettánsként írta le Káslert. Ugyanakkor meg is védte: szerinte a volt miniszter múlt iránti érdeklődése őszinte, és ezt sokan kihasználták, visszaéltek az

üggyel kapcsolatos lelkesedésével. (Lapunk összeállításakor nagyinterjút kértünk Kásler Miklóstól, de megkereséseinkre nem reagált.)

Az orvosprofesszor 2018 májusában lett az Orbán-kormány emberierőforrás-minisztere, de már előtte is észrevétette magát az őstörténeti vitákban, például amikor az Onkológiai Intézet technológiai infrastruktúráján végeztette el az Árpád-ház férfi tagjaira jellemző DNS azonosítását, III. Béla király csontmaradványai alapján. „Az Árpád-dinasztia eurázsiai, nem pedig finnugor eredetű” – írta a Kásler-kutatásról Kovács Zoltán akkori kormányzóvivő az About Hungary című kormányzati honlapon, beröföntve a származásviták motorjait. Az egyébként történetnésvégzettségű, doktoriját a CEU-n szerző Kovács állítása határpont, mert jelezte, mostantól kormányzati emberek is a tudományos viták szereplői. Állítása ugyanakkor értelmetlen volt, hiszen a finnugor nyelvű népcsoportok is „Euráziában” élnek, és később Kásler is pontosította, hogy nem kívánnak belemászni nyelvtörténeti kérdésekbe.

Kásler Miklós a Magyarországi Kutató Intézetben / MTI, Balogh Zoltán

A miniszterre vált onkológus már ambiciózusabb volt. 2019. január elsején megkezdte hivatalos működését az általa ihletett és az Emmi alá tagozott Magyarországi Kutató Intézet. 880 millió forintos induló költségvetése példátlan volt: magyarországi kutatásra ennyi pénzt egyszerre még sohasem fordítottak, mióta tudományszervezés létezik idehaza, és az összeget azóta minden évben újra megkapják. Összevetésként: a szintén östörténeti profilú László Gyula Intézetet tizedannyival, 80 millió közforinttal hozták létre 2017 utolsó napjaiban (majd betagozták a Magyarországi Kutatóba), az MTA BTK Magyar Östörténeti Kutatócsoportja viszont néhány millió forinttal gazdálkodik évente. Kásler Miklóst minisztersége idején az eredetpolitika érzékelhetően jobban foglalkoztatta, mint az egészségügy vagy az oktatás kérdései: egyik forrásunk szerint komoly erőfeszítésbe került lebeszélni arról a tervről, hogy az állam kétféle szobrot állítson Attila hun királynak a fővárosban.

Újabb eredetpolitikai mérföldkő volt 2018 szeptembere, amikor Magyarország – első

és egyedüli EU-tagországgként – megfigyelő tag lett a Türk Államok Szervezetében (TÁSZ, vagy korábban Türk Tanács). A többek között Azerbajdzsánt, Kazahsztánt, Törökországot és Üzbegisztánt tömörítő szervezet Csolpon-Atában (Kirgizisztán) tartott VI. ülésén Orbán Viktor kijelentette: megdőlt az a „régí világrend”, amelyben a tőke és tudás Nyugatról áramlik Kelet felé, az új világrendben a „Keleten felemelkedő államok meghatározóak”. A VII., Bakuban tartott csúcson pedig azt mondta, sok magyarban van kipszak vér, ez is alapja tehát az együttműködésnek. (A kipszakozással a miniszterelnök a 13. században beköltözött kunokra utalt. Részletek a Sudár Balázs turkológussal készült nagyinterjúban, a turanizmusról szóló blokkban.)

Egy magas rangú tudománypolitikai tisztviselő, aki kísérté már el a miniszterelnököt türk csúcsra, lapunknak azt mondja: lehet üzletet és politikát alapozni e kapcsolatra, „mert ennél nagyobb mítoszokra is lehet”. Megfogalmazása szerint a szervezet tagállamai elfogadják Magyarországot keleti gyökereit és nyugati kö-

Orbán Viktor miniszterelnök és Szooronbaj Zsebekov kirgiz elnök, Kirgizisztán, Kircsin-völgy, 2018. / Orbán Viktor Facebook-oldala

tődését; ugyanakkor a magyar diplomáciának uniós szinten már okozott kellemetlen pillanatokot a szervezetben betöltött tagság. A 2022. novemberi szarmarkandi csúcstalálkozót követően a hivatalosan egyedül Törökország által elismert Észak-Ciprus is megfigyelő tagja lett a TÁSZ-nak, ami kiváltotta az uniós tag Görögország és Ciprus rosszallását. Magyarország olyannyira komolyan veszi a szervezetben betöltött megfigyelő tagságát, hogy Budapesten a TÁSZ képvisleti irodát is nyitott, melyet tavaly nyáron bekövetkezett tragikus haláláig Hóvári János turkológus-diplomata vezetett. A nagyívű, barátságról, testvériségről, sőt stratégiai partnerségről szóló szövegek azonban a valóságban mérsékelt jelentőséggel bírnak. A KSH adatai szerint például Magyarország külkereskedelme az egyik legbefolyásosabb „türk” állam Kazahsztánnal 2021-ben 202 millió, 2022-ben 212 millió euró. Összehasonlításképp: hazánk Németországba viszont 2022-ben 33, 2023-ban 31 milliárd euró értékben exportált, míg az onnan érkező import 34, illetve 37 milliárd euró volt.

Tankönyvek vitatott pontjai

Az egyik 9. osztályos történelemtankönyv leírja, hogy a hun–magyar rokonságot „tudományos érvek nem támasztják alá”, a másik a mondák forrásértékét hangsúlyozva leírja, hogy azok „motívumai a sztyeppei (szkita, hun, törökségi) népek közé vezetnek”. Az egyik 38 szót szentel a László Gyula-féle kettős honfoglalásnak, a másik 160-at, valamint egy közel féloldalas folyamatábrát. Az egyik megemlíti, hogy a honfoglalás előtt, Etelközben támadás érte a magyarokat, a másik erről egyáltalán nem ír, csakis tudatos átvándorlásról. Vajon a kettő közül melyik a katolikus szemléletű? Az első.

Az eredetpolitika 2020-ra elérte a tankönyvek világát is. A Válasz Online-on elemeztük az új Nemzeti alaptanterv alapján átdolgozott kilencedikes állami tankönyvet (melynek szerzője és tudományos szakértője Szabados György történész, a Magyarországi Kutató Intézet alá tagolt László Gyula Kutatóközpont vezetője), valamint a Katolikus Pedagógiai Intézet által kibocsátott párját. Konklúzióink, hogy utóbbi bizony közelebb áll a tudományos fősodorhoz, és a „hun lobbival” szemben is tisztas távolságot tart. Az állami tankönyv – a 2021-es állapotában – úgy írt a finnugor nyelvrokonságról, mint máig vitatott elméletéről, a László Gyula-féle kettős honfoglalást viszont nem vetette el. A szöveg nyelvtörténeti részei azóta valamelyest finomultak, de fő vonalait megtartotta. ■

BOTRÁNYOKTÓL A KONSZOLIDÁCIÓIG

A Magyarországi Kutató Intézet létrehozása és a rá áldozott több száz millió közforint mögött kettős elképzelés állt. Egyrészt a hatalmi gépezet úgy látta, Kásler Miklós „szabadon engedésével” és a hun kutatások felpörgetésével az ősmagyar klub tartósan és intézményesen megfogható, a NER-be integrálható. Ahogy egy, a belső mozgásokat ismerő forrásunk a kialakuló mini univerzumot jellemezte: a Kurultáj lenne „a népi diplomácia eszköze”, a Magyarországi Kutató pedig vihetné a tudományos kutatást. És itt jön a másik feltevés: hogy ugyanis tévedés az őstörténet-kutatás kétszínűségéről beszélni, mert az „akadémiások” és a „diletánsok” között van még egy széles réteg, akik valódi tudományt űznek, de tabumentességük miatt az elefántcsonttoronyba zárkózó MTA nem fogadja be őket, így hát nekik kell teret nyitni. „Az ötlet nem volt ördögtől való, csak két bökkenő akadt – kommentálja az egyik történész forrásunk. – Először is, a valóságban nincs annyi kiváló, de partvonalra szorított szakember, amennyi megtöltött volna egy intézményt. A másik, hogy a tudományos világ számára alig-alig vállalható Horváth-Lugossy Gáborral ezt nem lehetett megcsinálni.” A Magyarországi Kutató első főigazgatója nem-hogy nem volt tudós, de jogvégzett emberként a magyarországi kutatás közelébe sem került addigi pályája során. Horváth-Lugossyt a Közpon-ti Statisztikai Hivatal műszaki és üzemeltetési osztályáról emelték ki az újonnan felálló intézet élére; „HLG” előtte egy társasházkezelő cég tulajdonosa volt.

A technikailag általa igazgatott, a háttérből Kásler által patronált Magyarországi Kutató munkáját kezdettől éles viták kísérték, de a robbanás 2020 decemberében, A pozsonyi csata című animáció bemutatásával jött. A történelemszemléletben száz, eszközkonstrukció-

Horváth-Lugossy Gábor, Kásler Miklós, Neparáczki Endre / MTI, Kovács Tamás

ban minimum tíz, technikai kivitelezésben 15 éves visszalépést jelentő kisfilm ellen a teljes szakma kikelt, Jankovics Marcell tiszteletbeli MMA-elnök is élesen bírálta a Válasz Online-nak adott interjújában. Ennél súlyosabb volt a 2022 januárjában lapunk által megírt székesfehérvári kiállításbotrány. (Az ügy részletei és L. Simon László kapcsolódó nyilatkozata, valamint a lecserélt kurátorok visszaemlékezése a blokk végén olvasható.) A Magyarországi Kutató beszélő fejei, Horváth-Lugossy mellett leginkább Makoldi Miklós régész és Neparáczki Endre genetikus egyszer sem mutatták az önkritika jeleit, helyette az M5 Ez itt a kérdés című műsorában újra és újra az akadémiai szférát sértegették és vádolták hazafiatlansággal. „A vicc az, hogy még a legsúlyosabb időkben is szinte két Magyarországi Kutató volt – kommentálja egyik régész beszélgetőtársunk. – A botrányokkal párhuzamosan szakmailag kiváló régészeti publikációkat adtak ki Horváth Ciprián és Gáll Erwin tollából. Nem tudom, ezeket Horváth-Lugossyék olvasták-e, mert konkrétan ellentmondtak az M5-ön hirdetett tanaiknak, miszerint a honfoglalás valójában visszatérés volt, a magyarok pedig folytonosak a hunokkal.”

A Fidesz 2022-es választási győzelme után Kásler Miklós miniszterként nem kapta meg

A székesfehérvári Árpád-kori kiállítás előtere / Válasz Online, Borbás Barna

a lehetőséget a folytatásra, az általa vezetett Emmi szétdarabolták. Az orvosprofesszor így minden erejével a Magyarországi Kutatóra koncentrálnak. Az eredmény elsőre talán furcsa módon a konszolidáció lett. „2023 márciusában rendkívül rossz állapotban lévő intézet irányítását vettük át, amely a tudományos életben érzékelhetően elszigetelődött, a kutatásaiban tárgyi tévedések, a szabályozásban, a pénzügyi gazdálkodásban és a kommunikációjában pedig hiányosságok mutatkoztak” – mondta Kásler egy év eleji háttérbeszélgetésen. Az újdonsült főigazgató kiszorította saját korábbi embereit, Horváth-Lugossy Gábert és Makoldi Miklóst, majd Neparáczki Endre is távozott, az intézet pedig egy közleményben utólag is elhatárolódott A pozsonyi csata című filmjüktől. A vérfrissítéssel új és a szélesebb szakma által elfogadott emberek érkeztek a Magyarországi Kutatóhoz (mások mellett Csornay Boldizsár régész-történész, a pécsi Janus Pannonius Múzeum korábbi igazgatója, illetve a korai történelem mellett a tatárjárásról és Mohácsról is publikáló B. Szabó János történész), közelmúltbeli rendezvényeiken pedig olyan kutatóknak is gond nélkül teret adtak, akik korábban bírálták az intézet működését.

tűnik. A Kásler-féle intézettel kapcsolatban a legnagyobb kérdés, hogy a végrehajtott konszolidáció tartós lesz-e. Ha tényleg felhagynak az MTA sértegetésével és az állandó konfliktuskereséssel, akkor rajongói keménymagjuk kophat le. Ha visszatérnek a korábbi pályára, az további belső feszültségeket szül.

„Mindenki arra számított, hogy a politika megveszi a tudományt. Fordítva történt” – kommentálja egyik beszélgetőtársunk. És valóban, sok botrány és felhorgadás után a közelmúlt fő tendenciája a konszolidáció volt: nemcsak Kásler Miklós ígéri a tudománytalan korszak lezárását, a Kurultáj-főszervező Bíró András Zsolt is arról beszél a lapunknak adott interjújában, elismerik a régebbi Kurultájok hibáit, és már csak olyan kutató lép fel náluk, aki valóban az adott terület szakértője. (A teljes nyilatkozat a turanizmusról szóló blokkban olvasható.) Persze vannak jelek, hogy a show folytatódik. A Magyarországi Kutatóban pont lapzártánk környékén élesítették a „Genetikai kutatások árulkodnak arról, honnan jöttünk és kikkel keveredtünk, megdőlt a finnugor elmélet!” című bejegyzést, melynek már a felütése is értelmetlen, hiszen genetikával nem lehet nyelvtörténeti kérdéseket eldönteni. De erről részletesen lapunk következő blokkjában. ■

Keleti nyitás Kurultájjal

Így lett önálló, évi 700 millió forintos sor a költségvetésben a Magyar-Turán Közhasznú Alapítvány

BÓDIS ANDRÁS

A Kurultáj kisebb-nagyobb hagyományörző csoportok találkozájaként indult, idővel a türk világ felé irányuló legjelentősebb magyar „soft powerre” vált – részben török finanszírozással –, majd a hazai költségvetés kvázi önálló sorává lényegült át. Erre a következtetésre jutottunk, miután végigolvastuk a „Magyar Törzsi Gyűlést” szervező Magyar-Turán Közhasznú Alapítvány éves pénzügyi beszámolóit, közhasznúsági jelentéseit – a 2009-esről a lapzártánkkor elérhető 2022-esig. Ebben az időszakban a szervezet összbevétele meghaladta a 2,1 milliárd forintot, és a 2023–2024-es dokumentumok publikálása után már biztosan 3 milliárd fölött lesz, hiszen Csák János kulturális és innovációs miniszter 2024-re 700 millió forintra emelte a Kurultáj központi támogatását.

Tizenkét évvel ezelőttig, azaz 2012-ig az alapítvány legfeljebb évi 11-12 millió forintot tudott beszélni – úgy, hogy központi költségvetési „fillérek” csak civil szervezeti pályázatok révén csatornázódtak be Bíró András Zsoltékhöz. Aztán 2013-ra megduplázódott a rendelkezésre álló forrás, 2014-ben pedig már 47 milliónál jártak. Ebben az évben jelentette be a Magyar-Turán Alapítvány, hogy az ő kitarató munkájuknak is köszönhetően Magyarország megfigyelői státuszt kapott a Török Nyelvű Országok Parlamenti Közgyűlésében. Majd az is eseményszámba ment, hogy Rétvári Bence kulturális államtitkár

tiszteletét tette a Kurultájon. Ám a magyar és a török állam még nem ekkor, csak két évvel később állt be intézményesen a törzsi gyűlés szervezői mögé: 2016-ban az alapítvány 73 millió összbevételeinek nagyobb hányada már úgy mond hivatalos szervektől érkezett. A legtöbb pénzt (közel 16 millió forintot) a Török Együttműködési és Koordinációs Ügynökség (TIKA) nevű, budapesti irodával is rendelkező ankarai kormány szerv dobta be a közösbe, aztán a Szijjártó Péter-féle Külgazdasági és Külügyminisztérium következett (a maga 15 milliójával), majd a Balog Zoltán vezette Emberi Erőforrások Minisztériuma (kerek egymillióval). Szintén besegített a Kurultáj-szervezésbe a Jobbik pártalapítványa, amely akkor Gyarapodó Magyarországért néven futott (5 millióval), valamint az ALX Polat Diş Ticaret A.Ş. nevű isztambuli cég; utóbbi kifejezetten a Törökországból érkező vendégek, üzletemberek fogadására, ellátására biztosított némi aprót (bő 3 millió forintot). Persze ez az ALX sem csak egy a sok török gazdasági társaság közül: tulajdonosa az az Adnan Polat, akit a magyar sajtó épp ekkoriban rajzolt körbe mint az Erdoğan–Orbán-kapcsolat személyi-gazdasági „biztosítékát”, illetve Tiborcz István – azaz a magyar kormányfő vejének – üzlettársát.

Egy évvel később, 2017-ben ismét 73 millió forintot tudott összekalapozni a Magyar-Turán Alapítvány, de immár a bevétel kétharmada származott hazai és török

Kövér László és Lezsák Sándor a 2022-es törzsi gyűlésen / Kurultáj, Horváth Tamás

kormánytámogatásból – azaz a külügyi tárcától (17 millió), Balog Zoltán erőforrás-minisztériumától (15 millió), továbbá az előbb is említett TIKA-ügynökségtől (15,2 millió). Az igazi ugrás azonban 2018-ra tehető: ebben az esztendőben több pénz folyt be az alapítványhoz, mint addig összesen. Ráadásul a Kurultáj ettől kezdve nem használta Recep Tayyip Erdoğanék pénzét – Bíró András Zsolt szinte kizárólag a Kásler Miklóshoz került magyar kultúrkasszából építkezhetett. Konkrétan 300 millió forintot kapott az Emberi Erőforrások Minisztériumától, potom 3 milliót a külügytől, egyéb forrásból pedig 2,7 milliót használhatott fel.

Ami tehát a pénzügyi háttérrel illeti, hat éve lényegében magyar kormányrendezvényre vált a Kurultáj. Olyannyira, hogy 2019-ben már 400 millió forinttal szállt be az Orbán-kabinet szaktárcája a Magyar-Turán Közhasznú Alapítvány működtetésébe – és a továbbiakban Szijjártó Péterék kiegészítő segítsége sem kellett. Noha a 2020-as első Covid-évben minden

törzsi és nem törzsi gyűlés is kényszerűen elmaradt, Kásler azért 300 millió forintnyi működési támogatással megtámasztotta az alapítványt, majd 2021-re visszaugrott a „normál” 400 millió központi költségvetési mankó, amely az összbevétel potom 99,2 százalékát jelentette. A 2022-es választási év aztán semmiféle jelentős megrázkódtatással nem járt „turánék” esetében. Még Kásler Miklós emberminisztériuma indította el az első 350 millió forintos támogatást, melyet az újonnan felálló Kulturális és Innovációs Minisztérium további 45 millió vissza nem térítendő támogatással fejezt meg.

Rezümé: a Kurultáj ügyét Balog Zoltán – török közreműködéssel – felkarolta (vagy felkaroltatták vele), majd Kásler Miklós „törvénybe iktatta”, Csák János pedig úgy hagyta. Vagyis Bíró András Zsolt kezdeményezésének, működésének kockázatait immár szinte teljes egészében – és tartósan – átvállalta a magyar állam. •

„Engem és a kollégáimat minősítettek elszánt történelemhamisítónak”

ZSUPPÁN ANDRÁS

2022 januárjában a Válasz Online-on robbant ki a Királyok és szentek kiállítás botránya: a készülő székesfehérvári tárlaton és a hozzá tartozó katalóguson dolgozó több szakember kereste meg lapunkat, és elmondták, hogy Kásler Miklós miniszter a megnyitó előtt három hónappal leváltotta a kiállítás kurátorait, helyükre pedig Makoldi Miklóst nevezte ki a Magyarságkutató Intézettől. A személycsere mellett olyan tartalmi változtatásokat is bejelentettek, amelyeket a kutatók nem tudtak elfogadni; huszonötön közös közleményben álltak ki az elmozdított kurátorok és a tárlat eredeti koncepciója mellett. A leváltott kurátorok a Magyar Nemzeti Múzeum szakemberei voltak, mint ahogy az egész tárlatot az intézmény készítette elő 2016 óta. **L. Simon László** főigazgatóként akkoriban nem nyilatkozott az ügyről, de most, két évvel később kérésünkre elmesélte, hogyan élte meg ezt a magyar múzeumi és tudományos életben szokatlan konfliktust.

„Úgy állították be, mintha titkos ügynökök lennének köztünk, akik a magyarság valódi történelmének meghamisításán munkálkodnak. Ez önmagában is teljesen abszurd.”

Mi történt pontosan a Királyok és szentek tárlattal, ami a kurátorok leváltásához vezetett?

Az események egy részét én is csak vélelmezni tudom, mert a miniszterrel való személyes kommunikációban elhangzottak és a döntések között – fogalmazunk így – volt némi rés. Kásler Miklóssal kifogástalan volt a viszonyom, évtizedes személyes jó kapcsolat fűz össze minket, és ez a kapcsolat akkor is zökkenőmentes volt, amikor a felettesem volt miniszterként.

Kivéve a Királyok és szentek kiállítás esetét...

Nem volt közöttünk vita ezzel a kiállítással kapcsolatban sem. Rendszeresen beszéltünk egymással, és ha voltak kérdései hozzám vagy az intézményhez, azokat megfogalmazta. Ebben az esetben azonban előzetesen nem érkezett hozzám semmilyen kérés.

Tehát amikor megjött a levél, hogy a kurátorokat leváltják, annak nem volt előzménye?

Nem volt, és a miniszterrel való személyes beszélgetés során számomra teljesen egyértelművé vált, hogy a kiállítás kapcsán a minisztert megvezették. Valószínűsítem, hogy a nekünk küldött levelet a Magyarságkutató Intézetben fogalmazhatták, minden bizonnyal ugyanaz a személy, akit később Kásler Miklós bocsátott el – vagyis Horváth-Lugossy Gábor akkori főigazgató.

Mivel vehették rá a minisztert a közbeavatkozásra?

Hazudtak neki, nyilván. Mondjuk azt hazudták neki, hogy csúszásban van a kiállítás, nincs előkészítve, vagy nem jó szakmaisággal. De a legártalmasabb hazugság az volt, hogy nem megfelelő szellemiségben készül. Ezt egyrészt semmivel nem tudták bizonyítani, másrészt rácafolt maga a katalógus is, amelyet végül a Nemzeti Múzeum a Magyar Tudományos Akadémiával együttműködve kiadott. Tudományos szempontból kiemelkedő színvonalú könyv készült ugyanis az Árpádok koráról, ami megítélésem szerint a kormány emlékezetpolitikai törekvéseivel is teljesen szinkronban volt. Cáfolja a vádakat a megvalósult kiállítás is, mert hiába neveztek ki az utolsó pillanatban egy új kurátort, több mint 90 százalékban az valósult meg, amit a Nemzeti Múzeum három kiváló munkatársa korábban összerakott. Az idő is annyira szűk volt már, hogy a kiállításon technikailag se nagyon lehetett volna változtatni.

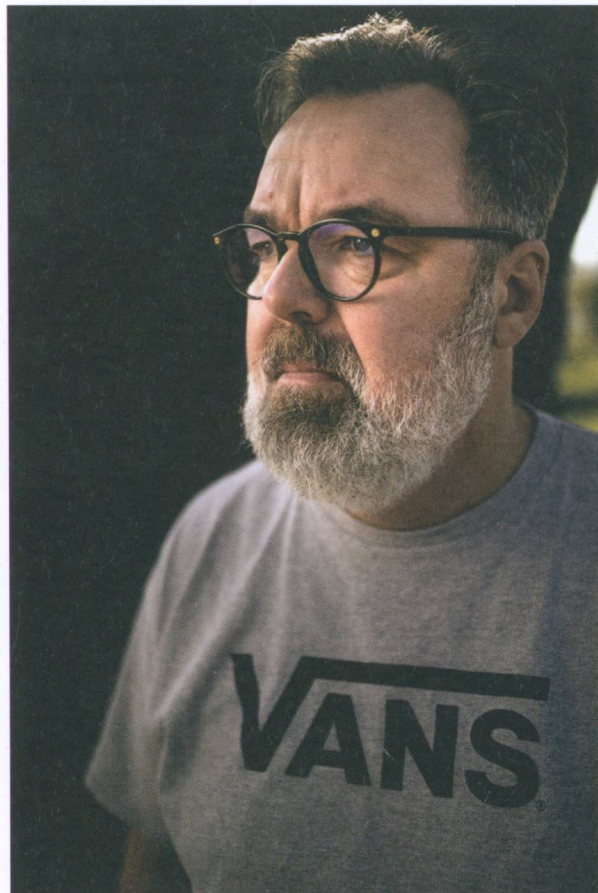
A Magyarságkutató két résztémát minősített problémásnak: a Karoling-kori Pannóniát, illetve a magyarokkal együtt élő nem keresztény népeket

érdeklődést váltott ki szakmai körökben, valamint az átlagolvasók körében is. Ezért gondolom, hogy kompromisszumok nélkül, győztesen jöttünk ki az ügyből. És kiadott a Magyarágkutató is egy könyvet, amelyben egyébként vannak remek írások, és van olyan szerző is, aki mind a két kötetben szerepel, mint ahogy olyan is, aki a mi kiadványunkba is belefért volna. A teljesség kedvéért el kell mondani, hogy a Magyarágkutató által kiadott könyv is értékes, bár terjedelmében és tudományos jelentőségében meg sem közelíti a Nemzeti Múzeum és az MTA kötetét.

Hogy látja a Magyarágkutató működésének ezt a mára lezárt, Horváth-Lugossy-féle szakaszát, amely tele volt hasonló konfliktusokkal? Ugyanerre az időszakra esett például a pozsonyi csatáról szóló kisfilm is, amely heves emlékezetpolitikai vitákat váltott ki, és amelytől azóta az intézet új vezetése elhatárolódott.

Ez éppen olyan volt, mint korábban Szakács Árpád tündöklése és bukása. Én mindig azt mondtam, hogy ez az irány nem lehet a Fidesz kultúrpolitikájának fősodra. Ezek a figurák olyan társutasok, akik azt gondolják, hogy a maguk képére tudják formálni a polgári középíráteget. De valójában nem tudják, mert a radikalizmusra való hajlam jóval kisebb a Fidesz táborában, és egyébként tagságában is, mint ahogyan azt ők gondolják. Noha elég hangosak tudnak lenni, de abból mégsem következik tartós siker, és idővel kiszorulnak.

A Magyarágkutató Intézet nem önmagában is egy ilyen kilengés?

Egyáltalán nem. Az, hogy egy több diszciplínát összefogó magyarágkutató programmal létrehoztak egy tudományos intézetet, szerintem helyes dolog. Mindent lehet rosszul is, meg jól is csinálni, ezért egyáltalán nem tartottam szerencsésnek, hogy az intézet létrehozását sokan élből támadták. Ugyanez történt a Veritas esetében is, de az idő Szakály Sándorékat igazolta. Most itt van az a pillanat, amikor a Magyarágkutató infrastruktúráját meg a forrását már összerakták, és semmi nem áll annak útjában, hogy ez az intézet jól működjön. Még az is lehet, hogy ezeket az értékeket megőrzendő egyszer érdemes lesz a Nemzeti Múzeumhoz kötni. A nemzetközi világban ugyanis egyáltalán nem példa nélküli, hogy egy intenzív tudományos tevékenységet végző múzeum mellett működjön egy szakosodott kutatóintézet. •

Fotó: Vörös Szabolcs

Példátlan szolidaritás a tudománnyal

BORBÁS BARNA

„Ez a kötet pontosan olyan, mint amilyen a kiállítás lehetett volna. Előbbire nagyon büszkék vagyunk, utóbbi miatt még szégyenkeztünk is. Pedig nem kellett volna, hiszen nem miattunk bukott meg” – mondja **Ritoók Ágnes**, a Magyar Nemzeti Múzeum Régészeti Tárának szakmuzeológusa. A könyv, amelyről szó van, a Királyok és szentek kiállítás katalógusa, Az Árpádok országa. Ketten szerkesztették múzeumbeli kollégájával és kutatótársával, **Simonyi Erikával**. Kurátorként Kiss Etele művészettörténésszel együtt szintén ők jegyezték a nagyszabású nemzetközi tárlatot – illetve csak jegyezték volna.

2021. december 7-én derült
 égből sújtott le a miniszteri levél, mely helyettük új kurátorok felkérését írta elő a 2016 óta tervezett és akkor már közel kilencven-százalékos készülségű kiállítás élére. Ritoók Ágnes és Simonyi Erika hivatalosan máig nem tudják, mi volt Kásler Miklós problémája, amiért három hónappal a tervezett megnyitó előtt borí-

totta a Királyok és szentek szervezését és a hozzá kapcsolódó katalógus tartalomjegyzékét. A miniszteri levél eredetileg négy új kurátor megnevezését írta elő, végül azonban a Magyarságkutató Intézet Régészeti Kutatóközpontját akkoriban vezető Makoldi Miklós egyedül maradt a feladatra. Ritoók Ágnes és Simonyi Erika pedig úgy ment a projekt éléről, hogy közben a munka dandárját nem adhatta át. „Nem mondhattuk, hogy nem fejezzük be. Egyrészt a három intézmény, a Magyar Nemzeti Múzeum, a székesfehérvári Szent István Király Múzeum és a Magyarságkutató Intézet együttműködését formálisan senki sem mondta fel, másrészt nagy felelősség nyomta a vállunkat a saját gyűjteményünk és a tárgykölcsönzési együttműködések miatt is” – idézi fel Simonyi Erika. A magasabb hozzáadott értékű munkát nem tudta sem a Magyarságkutató, sem a Szent István Király Múzeum elvégezni. „Az ember gyűjteménye olyan, mintha a gyereke lenne. Reménytelen helyzetben sem engedheti el” – kommentálja Ritoók Ágnes. „Mentálisan sem volt könnyű végigcsinálni, de a saját tárgyainkkal végig ott kellett lennünk.”

A szakemberek szerint a legrosszabb az volt, hogy rendeztek egy kiállítást, amely mégsem lehetett az övék, és amelyből végül nem az a mondanivaló jött át, amelyet eredetileg szerettek volna átadni. „Sok csatánk volt. A belsőépítészeti és berendezési munkát nem azok végezték el, akikkel mi terveztünk; a frissen beejtőernyőztetett csapat soha korábban nem csinált ilyen típusú tárlatot. Ami azt illeti, a székesfehérvári és a magyarságkutató »kollegák« se, már amennyiben lehet őket így nevezni. Az új kurátort, Makoldi Miklóst talán egyszer láttuk a helyszínen” – idézik fel. Problémák adódtak a tárgyak be- és kiemelésénél, megvilágításánál, a feliratok elkészítésénél is.

Utóbbi azért lényeges, mert a kapcsolódó narratíva sokszor ugyanannyira fontos, mint maga a tárgy. „A Magyarságkutató a feliratokba és más szövegekbe is megpróbált belenyúlni, akár a magyar nyelv alapvető szabályait is áthágva... Szerencsére a hibák viszonylag kevés látogatónak tűntek fel, mert a terek túl sötétre sikerültek” – idézi fel Ritoók Ágnes. Menet közben sok feliratot kellett cserélni, de módosult néhány térkép is, egyes tárgyakat pedig kivettek. Emiatt a tárlat minimum kétszer „nyitott meg”; a közönség bizonyos részeken egészen mást láthatott az elején, mint a finisszázskor, a tárlat zárásakor.

Nem csak ebben produkált új minőséget a Királyok és szentek kiállítás. Abszolút rendhagyó módon két katalógus is született hozzá. Ráadásul úgy, hogy a kettő között szinte nincs szerzői átfedés, más is adta ki, más írt hozzá előszót, a tartalom pedig igencsak eltér. Egy biztos: „eredetinek” csak Az Árpádok országa című könyv mondhatja magát, hiszen ez volt a miniszteri beleszólás előtt kitalált és megtervezett katalógus. Amit viszont szó szerint meg kellett menteni: a 2021. decemberi Kásler-levél utasítást adott a kötet átdolgozására – egyes fejezetek kényszerű elhagyásával, újak beemelésével –, amire válaszul végül a szerzők túlnyomó többsége visszavonta a tanulmányát. Sokáig az is kérdéses volt, megjelenhet-e a könyv, és ha igen, milyen formában. A háttérben szerencsére több tudományos „erőközpont” is bejelentkezett a kiadásra az akkor Maróth Miklós vezette Eötvös Loránd Kutatási Hálózattól az MTA-ig, végül a lehető legjobb konstrukció született: közösen jelentette meg az akkor L. Simon László által igazgatott Magyar Nemzeti Múzeum és a Magyar Tudományos Akadémia, melynek Filozófiai és Történettudományok Osztályát az

Árpád-kor legmagasabb szintű kutatója, Zsoldos Attila vezeti.

„Ha valaki kinyitja ezt a kötetet, megértheti, mit szerettünk volna a kiállítással is elmondani, hogy a mi fejünkben hogyan állt volna össze az egész koncepció” – mondja Simonyi Erika. A szerkesztők szerint a – később kormányhatározatban rögzített – Királyok és szentek címmel és a hozzá készült arculattal az Árpád-házi kiállítás egyfajta rajzfilmes, „szuperhősös” irányt vett, ami távol állt az eredeti kurátorok ízlésétől. „Nem hősi ma-

Ritoók Ágnes és Simonyi Erika / Válasz Online, Vörös Szabolcs

gaslatra szeretnénk volna emelni őket, hanem éppen hogy közelebb hozni. Ne feledjük, az Árpádok is hús-vér emberek voltak, akikről persze utólag a legendák születtek, de igenis megfogható napi problémákkal küzdöttek – érzékelteti Ritoók Ágnes. Az eredeti cél tehát az volt, hogy megértessék a látogatókkal, honnan indult és hova jutott az Árpádok országa, melynek nemcsak királyai voltak, hanem alattvalói, egyháza, hadserege.

„Az Árpád-ház története lényegében a magyar megmaradás és a függetlenség története” – mondják a szerkesztők. „Szent István országa nem tűnt el, nem osztották fel, nem lett vazallus. A tartós államépítés sikeres volt. Ehhez jó döntéseket kellett hozni, és az ország irányítását alsóbb szinteken is a megfelelő emberekre kellett bízni, akik képesek voltak egyházat, hadsereget, megyerendszert szervezni.” A 630 oldalas reprezentatív album már ezt a szemléletet tükrözi: több száz fotóval, térképekkel, rekonstrukciós rajzokkal, igencsak gazdag tartalommal a honfoglalás előtti Kárpát-medencétől az egyházszervezés kérdésein át az Árpád-kori fegyvertörténetig és a várépítészetig, pecsétgyűjteményig, kódexekig és szertartáskönyvekig, valamint a sztyepei és muszlim jövevények világáig. A kötet – melynek készül és még idén megjelenhet az angol fordítása is – 29 tanulmányt tartalmaz 27 kutató tollából; a szócikkkel és tárgyleírásokkal együtt 80 szerző írt bele. Tudományos szempontból a névsor nem nagyon kezdhető ki: Földváry Miklós István a hagyományos liturgia és egyházzene egyik legavatottabb magyar kutatója (és művelője), Madas Edit akadémikus, irodalomtörténész, a középkori kódexek szakértője, a régészek közül a korszak tárgyalásánál nehezen megkerülhető Révész László és Szőke

Béla Miklós, a történészeknél a szintűgy „alap” Árpád-koros Thoroczkay Gábor és a fő Aranybulla-monográfiát jegyző Zsoldos Attila. Nem a Magyar-ságkutató könyvében, hanem itt jelentkezett két tanulmánnyal is Szabados György történész, aki ekkoriban éppen nem a Kásler-féle intézet kötelékében dolgozott.

A könyv „létrejötté arról ad példát valamennyiünknek, hogy nincs az a hullámverés, mely zátonyra futtatná a tudomány hajóját, ha a fedélzeten az elszánt jóakarát az úr” – írja a bevezetőben Zsoldos Attila, diszkrét utalásként az előzményekre. Ritoók Ágnes és Simonyi Erika azt mondja, a korábban szinte példátlan szakmai szolidaritás és civil kurázi adott erőt nekik a munka folytatásához. Először a katalógusból kiszorult vagy önként távozott 25 kutató adott ki közös közleményt, majd a Magyar Tudományos Akadémia Filozófiai és Történettudományok Osztálya állt ki a tudományos szabadság mellett, és még vagy tucatnyi támogató nyilatkozat született különböző platformokon. „Nem számítottunk rá, hogy a szakma így összefog és így kiáll mellettünk. Jó volt tapasztalni, hogy mégis megtörtént” – kommentálja Simonyi Erika.

A viszontagságok után még az is lehet, hogy lesz folytatása Az Árpádok országának. A múzeum szerkesztőségi részlegén legalábbis felvetették a sorozattá fejlesztés lehetőségét – Anjouk országa, Jagellók országa stb. –, mely mindig egy-egy nagyobb korszakot vagy jelentősebb eseményt bemutató kiállításához kapcsolódna, nem feltétlenül a kronológiát követve. „Reméljük, tudtunk inspirációt adni a más korszakokkal foglalkozó kollégáknak. Nekünk ez a könyv szívügyünk volt” – zárja Simonyi Erika. ■

Egészítse ki házi könyvtárát a MeRSZ⁺-szal!

MIT KÍNÁL A MERSZ+?

28 tudományterületen 1000-nél is több korszerű, online szakkönyvet, tankönyvet

Hozzáférést az Akadémiai Digitális Archívumhoz, az Akadémiai Kiadó 1950–1996 között megjelent 8000 kötetéhez

Intelligens, prediktív keresést

Szövegkiemelést

Mappákba rendezhető tartalmat

Beépített szövegszerkesztő modult kivonatok készítéséhez

Kivonatok nyomtatását

Egyedi igényekre szabható navigációt

KÖZÉPISKOLÁS DIÁK, FELSŐOKTATÁSI HALLGATÓ VAN A CSALÁDBAN?

Számukra is nélkülözhetetlen forrás a MeRSZ+ vizsgafelkészüléshez, kutatáshoz, szakdolgozatíráshoz.

12 HÓNAPOS ELŐFIZETÉS 15 480 FT (1290 FT/HÓ)

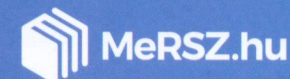
Akadémiai Kiadó Zrt.

H-1117 Budapest, Budafoki út 187–189. A/3

mersz@akademiai.hu

(+36 1) 464 8200

További információ:

Mikoláš Aleš: A hunok (1884) / Kodl Galéria, Prága

A népi „hunológia” kezdetei őstörténet-kutatás a dualizmustól a Kádár-korig

B. SZABÓ JÁNOS

A közhiedelemmel ellentétben a puha diktatúra évtizedeiben is létezett ellen-történelempolitika, sőt a „hunok szelleme” sem mostanság, hanem a ’70-es években szökött ki végképp a magyar értelmiség palackjából – írja esszéjében B. Szabó János történész. A szövevényes múltfeltárásból kiderül: a szocialista Magyarország lakosságának közel húsz százaléka hitt a hun ősökben.

Az írás eredetileg 2021 júniusában jelent meg a Válasz Online-on.

Gyáni Gábor történész a Mozgó Világ folyóirat egyik korábbi számában terjedelmes tanulmányban fejtette ki, mi szükség is van szerinte a 21. század eleji Magyarországon „a hunokra”. A szerző a magyar nép hun rokonságát felvető állami „történelempolitika” fejleményeit és tudományos megalapozottságát igyekezett körüljárni. Mivel az általa vizsgált témák körül oly sok félreértés halmozódott fel az idők folyamán – mindenféle irányból –, jelen írásom a múltba tekintve igyekszik további tisztázó szempontokat felvillantani a jelenséghez.

Gyáni ugyanis nagymértékben támaszkodik Szűcs Jenőnek, a késő Kádár-kor neves történészének hasonló stílusú szövegeire. A nemzettudat középkori gyökerei és formái után kutakodó Szűcs az 1970-es évek elején szaktanulmányt közölt az 1200-as évek neves magyar történetírója, Kézai Simon munkásságáról, aki köztudottan a hun-magyar rokonság első ismert megfogalmazója volt. Szerinte a hunok és a magyarok valójában egy nép két csoportja voltak, akiket pusztán az különböztetett meg, hogy különböző időpontokban érkeztek a Kárpát-medencébe. (Sokak hiedelmével és nem egy manapság elhangzó állítással szemben tehát e szerint a középkori magyar krónikás hagyomány szerint a hunok nem a magyarok „ősei” voltak.) Szűcs úgy látta, hogy a hunhagyomány nem régi magyar örökség, inkább néhány értelmiségi által konstruált múltkép.

Sokak számára alighanem megdöbbentő módon 1974-be a történettudomány világán kívülről érkező újságíró, Sebestyén László jelentetett meg egy perlekedő hangvételű, 170 oldalas vitairatot, amelyben Szűcs ellenében kiállt Kézai „igazsága” mellett. Ez tükröződik Szűcs meghökkenésében is:

„Lehetséges, hogy a dél-amerikai táptalajból egy évtizede itthon is újra gyökereket eresztgető »sumerológia« mellett számolnunk kell egy budapesti táptalajból kicsírázó újsütetű »hunológiával«?” Válaszként megalkotott – de életében meg nem jelentetett – írásában ízekre szedte Sebestyén munkáját, s akkori sorait így zárta: „Megismétlem: minthogy a szóban forgó magánkiadványt a vázolt okokból nem tartom vitairatnak, szerzőjét pedig vitapartnernek, a pamfletre nem kívánok reflektálni. Egyetlen mozzanat módosíthatja álláspontomat, ha tudniillik a szerző eszméi valamilyen közvetlen vagy közvetett formában normális publicitást kapnak. Ez esetben reflexióm e feljegyzéssel lesz azonos. Két kérdés most már, amelyek nem rám tartoznak: 1. Kik és milyen indokok alapján látták el e kiadványt a szakmai placet jegyével? 2. Egyedi kuriózumnak tekinthető-e e kiadvány tartalma és szemlélete, vagy valamilyen csoportmentalitás reprezentánsa? Budapest, 1975. október 15.”

Szűcs eme írása nyugodtan tekinthető szimbolikus origónak. Szerzője ott volt a populáris „hunológia” újjászületésének kezdeténél. Élesen látta az éledező régi-új történelemszemlélet bökkenőit, és mégis pontosan azt tette a fejlemények láttán, amit kortársai és utódai majd fél évszázadon át: különféle okokból, de elkerülte a direkt vitát. Tíz évvel később viszont a Valóság című folyóirat hasábjain már közzétette a maga értelmiségi közege számára a nemzettudat eredetéről és állapotáról alkotott véleményét – Gyáni bőségesen idéz ebből is. Akkor azonban egy reprezentatív felmérésből Szűcs már tudta a választ az egyik korábbi kérdésére: Sebestyén munkája nem kuriózum volt csupán, a „szocialista” Magyarország lakosságának közel húsz

százaléka hitt a hun ősökben! S addigra már valószínűleg az sem maradt titok számára – hiszen Magyarországon élünk –, hogy ki volt az a két lektor, akik áldásukat adták Sebestyén művének megjelentetésére. Egyikük ugyanis épp Szűcs nagy tekintélyű kollégája, Benda Kálmán volt a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetéből.

Az azóta eltelt évtizedekben a „hunok szelleme” végképp kiszökött az értelmiség palackjából, s néhány tucat ember elképesztően szívós munkájának – meg persze az új médiumok lehetőségeinek – köszönhetően eljutott a kevésbé iskolázott, kevésbé művelt emberek tömegeihez, akiknek a vitakultúrája, háttérismeretei már egészen más szinten álltak és állnak, mint Szűcs vagy Gyáni reménybeli olvasóié. E tömeg számára a tudománynak sajnálatos módon vajmi kevés mondandója akadt, viszont ez a tömeg már megnyerni érdemes politikai tényezőnek bizonyult. Mindeközben az érintett tudományterületek képviselőinek társadalmi hatása alacsony maradt.

Csak hogy a rendszerváltás után rögvest nem ők kezdeményezték a viszonylag jól működő vidéki könyvterjesztés módszeres felszámolását – ami miatt az ország jó része szinte egy csapásra értelmes könyvek nélkül maradt. S nem ők jelentéktelenítették el a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat, vagyis a TIT működését sem, ami addig viszonylag sikerrel közvetítette akár az ország élvonalbeli tudósainak eredményeit is a vidéki művelődési házakba. (Ez az úr azonban ott nem maradt sokáig betöltetlen.)

Kontaktusok híján pedig nem csodálkozhatunk azon sem, hogy a természettudósok által dominált Magyar Tudományos Akadémia – egykorvult intézeteivel egyetemben – máig sem ismerte fel, hogy a mai tömegdemokrácia korában hiába sorjáznak a sikerek mondjuk a matematikában vagy az agyutatóban, ha az átlag állampolgárok tömegei számára a magyar tudományosság egészét még mindig olyan „ősdi” és sokak számára „értelmetlennek” tűnő dolog testesíti meg, mint az őstörténet kutatása. Még másfél évtizeddel ezelőtt sem vált világossá számos döntéshozó számára – amikor pedig már színre léptek olyan politikai erők, amelyek

Részlet Feszt Árpád A magyarok bejövetele című képéből (1957) / Fortepan, FSZEK Budapest Gyűjtemény, Sándor György

egyértelművé tették, számukra az őstörténet kutatása bizony „történelempolitika” –, hogy ez a téma vált az egész magyar tudományos intézményrendszer Achilles-sarkává.

EGY KIS KOMMUNISTA „TÖRTÉNELEMPOLITIKA”

A téma iránti mai intenzív „politikai” érdeklődés talán sokaknak meglepőnek tűnhet, hisz az elmúlt másfél évszázadban nem minden korszak kezelte kitüntetett figyelemmel ezeket a történeti kérdéseket. Több akkori kutató is úgy látta, hogy 1949 után a magyar őstörténet kérdései nem kerültek be a mindent el- és felemésztő politikai-ideológiai térbe. Szűcs példáján mégis azt kell látnunk: amikor látszólag töretlen volt a hivatalos történettudomány – és vele együtt az MTA Történettudományi Intézetének – befolyása, még akkor is előfordulhatott, hogy valaki engedélyt adott Sebestyén Lászlónak, hogy szűk, de mégis törvényes keretek között támadja meg – s minősítse gyakorlatilag haza- és nemzetárulónak – a nagy tekintélyű intézmény egyik vezető kutatóját. Sebestyén szövegének hangneme sajátos módon épp csak a tudományos viták szükségességét és hasznosságát hangsúlyozó lektor, Benda Kálmán számára nem tűnt bántónak.

Mindez még csak a kezdet volt. A nyolcvanas évek elején hasonló partizánakciónak köszönhetően látott nap-

világot a Magvetőnél Mahmúd Terdzsümán, egy bécsi zsidó származású renegát tolmács oszmán krónikája, A magyarok története (Tárik-i Üngürüs) a középkori magyar történelemről, benne látszólag sok-sok új őstörténeti részlettel. Mindezt jelentős akadémiai szereplők ellenkezése dacára sikerült tető alá hozni, ami a pártállamban elképzelhetetlen lett volna magas rangú befolyásos pártfogó nélkül. Hogy miként is ment végbe ennek a félig-meddig rejtett „ellen-történelempolitika” fogantatása és milyen valós célokat szolgált akkoriban, ennek feltárásával még mindig adós a tudományunk, pedig a mából nézve ez sem lenne érdektelen.

Ezzel ellentétben a Kádár-éra 1956 utáni felvállalt, nyilvános „antinacionalista” történelempolitikájának egyes fejezetei, mint a Molnár Erik által gerjesztett nemzetvita vagy a valójában szintén idecsatolható Mohács-vita részletei ma már jóval közismertebbek. Ebben a konstans politikai célzatú szellemi térben kaptak helyet Szűcs Jenő kutatásai is: a Valóságban megjelent írásának első verziója például a pártközpont által megrendelt belső bizalmas kutatás során készült el. Az 1960-as és 1970-es években még a nyilvánvaló nacionalistáknak is bele kellett írni a szövegeikbe, hogy ők tulajdonképpen a „történettudomány nacionalista maradványai ellen küzdenek” – így vagy úgy. Csak míg Szűcs mindezt magas tudományos színvonalon, a nemzetközi mezőnyben is rangos kutatóként tette – így az átlagpolgár számára fogyasztathatlan volt a munkája –, sokkal több hasznot hajtott a hatalomnak például Nemeskürty István, akinek a történelmi elit bűneit ostorozó, így az egységes nemzet gondolatát megkérdőjelező munkáit falták az emberek, s hatásuk máig tapintható a történeti tudatban. (Ez történt Mohács után. Tudósítás a magyar történelem tizenöt esztendejéről. 1526–1541 [1966], Requiem egy hadseregért [1972], Krónika Dózsa György tetteiről. Híradás a Mohács előtti időkről [1974]; Elfelejtett évtized. 1542–1552. Tíz esztendő magyar krónikája [1974]) A Kádár-rezsim azonban fennállása során mindvégig egyfajta értelmiségcentrikus hatalmi politikát (is) folytatott, így Szűcsről még akkor sem volt hajlandó lemondani, amikor az 1980-as évekre a neves történész már csatlakozott a demokratikus ellenzék szellemi köréhez: írt a szamizdatban kiadott Bibó-émlékönyvbe, az Európa három történeti régiójáról szóló tanulmányáért Állami Díjat kapott.

AZ EGYEDÜLLÉT SZAKMAI BUKTATÓI

Gyáni egy régebbi írása címében „magányos történetírónak” nevezte Szűcsöt, ami jól tükrözi tragédiáját: rendre olyan témákhoz nyúlt, amelyeket nem műveltek hazai kortársai. A magyar nemzettudat gyökerei kapcsán például azzal a 30-40 évvel korábban alkotó Deér Józseffel kellett vitába szállnia, akit az 1940-es években külföldi emigrációba kényszerített a kommunista hatalomátvétel, és akinek a nevét addig jobbra le sem írták a kor kutatói. Élő, egységes, vitákat folytató történész közösség és reális szakmai kontroll nélkül azonban majdhogynem illúzió a tudományos normalitás.

Egyedül, légüres térben mozogva minden sokkal nehezebb, és az eredmény is kétségesebb, még egy olyan látszólag obskúrus téma, mint a magyar hun hagyomány vizsgálata esetében is. A normalitásnak ugyanis nem kedvez, ha néhány évtizedenként néhány kutatót – a munkásságával együtt – politikai okokból kiírnak a mezőnyből. Vannak persze, akik szeretik azt hinni és másokkal is elhitetni, hogy ilyesmi csak 1945 után fordulhatott elő, de ez egyszerűen nem igaz. 1919 után például éppúgy partvonalon kívül került Marczali Henrik, a dualizmus korának egyik legkiválóbb történésze, az első izraelita vallású egyetemi tanár, mint a fiatal Fehér Géza. Utóbbi jobb híján Bulgária régészetét gazdagította – mígnem a második világháború után kénytelen volt hazatérni, hogy a honfoglalás kori szlávok kutatásának botcsinálta „apostola” váljék belőle.

DUALIZMUS KORI SOKSZÍNŰSÉG

A dualizmus kora viszont a Habsburg-ármányokat és az államilag irányított kutatási irányokat vizionáló összeesküvés-hívők állításai – és reményei – dacára, ténylegesen sokkal kevesebb hasonló jelenséget tud felmutatni. Bármilyen nagy publicitást is kapott egy feltehetően hamis idézet a közelmúltban, jelenlegi tudásunk szerint Trefort Ágoston sehol nem nyilatkozott úgy, mint azt Hary Györgyné, Kosáry Domokos egykori titkárnoje állította a miniszterről az 1970-es években:

„Én az ország érdekeit kell nézzem, és ezért a külső tekintély szempontjából az előnyösebb finn-ugor származás princípiumát fogadom el, mert nekünk nem ázsiai, hanem európai rokonokra van szükségünk. A kormány a jövőben csakis a tudomány ama képviselőit fogja támogatni, akik a magyar történelemről és a magyar nemzetéről csak igazságot mondanak.”

Az Ezredéves Országos Kiállítás Andrássy úti főkapuja / Wikimedia Commons, Vasárnapi Ujság, Morelli Gusztáv

selőit fogja támogatni, akik a finn-ugor eredet mellett törnek lándzsát.”

Annak a kérdésnek, hogy Európában vagy Ázsiában lehetett-e a magyar őshaza, sokkal erősebb érzelmi és politikai töltete volt 1945 után, miután hazánk szovjet befolyás alá került. Magyar tudósok egy tekintélyes csoportja 1953-ban, Sztálin halála után valóban nyilvános vitában „verte vissza” a kommunista miniszter és hobbitörténész Molnár Erik kísérletét, hogy a magyar őstörténetnek ismét köze legyen az Uráltól és a Volgától keletre fekvő területekhez.

Az 1800-as évek egyes vitái viszont ma már szinte elképzelhetetlenül alacsony színvonalon és a mai fülnek szokatlan, durva stílusban folytak tudományos kérdésekről (is). Nem egy sarkos vélemény, ahogy ma „ismerni véljük” – mint például a „halzsiros” finnugor rokonság elutasítása – valójában nem is az illető tudóstól, ez esetben Vámbérytól, hanem annak egy ma már elfedett, „finnugorpárti” vitapartnerre satirikus, karikatúrisztikus elemeket sem nélkülöző írásából származik. De akármilyen volt is a hangnem, a többféle vélemény léte, a vita szükségessége magától értetődő volt.

A politika értelemszerűen ekkoriban sem maradt távol a történeti kérdésektől, de mint azt a millennium

is példázza, viszonylag távolságtartó volt. Az szinte köztudomású, hogy az 1895-re tervezett ünnepségsorozat a nagyberuházások késése miatt a kormánynak egy évvel el kellett halasztania. Az időpont kiválasztása azonban eleve nem nélkülözte a politikai szempontokat.

Az ötlet alighanem a cári Oroszország ezeréves fennállásának ünnepségeiről származott át hazánkba, amit ott a krónikás hagyomány elbeszélése alapján határoztak meg. Így elsőként nálunk is az Anonymus művében szereplő 888. év jött szóba, amire a sajtóban már 1875-ben megindított kampány következtében végül 1882-ben Hegedüs Sándor interpellációja alapján került az ügy az országgyűlés elé. Mire a kormány képviselőjében Trefort vallás- és közoktatásügyi miniszter bejelentette a Tisztelet Háznak, hogy a kormány természetesen foglalkozik az üggyel, és a Magyar Tudományos Akadémiát kérte föl a honalapítás évének szigorúan tudományos alapon való meghatározására. Az Akadémia színeiben sorompóba állt négy tudós pedig összességében a 888–900 közötti évek közötti 12 évet jelölte meg válaszként, amire ebben a formában nyilván nem lehetett megemlékezéseket szervezni. Így az ország már jócskán benne járt a megjelölt 12 év 1000. évfordulójában, amikor

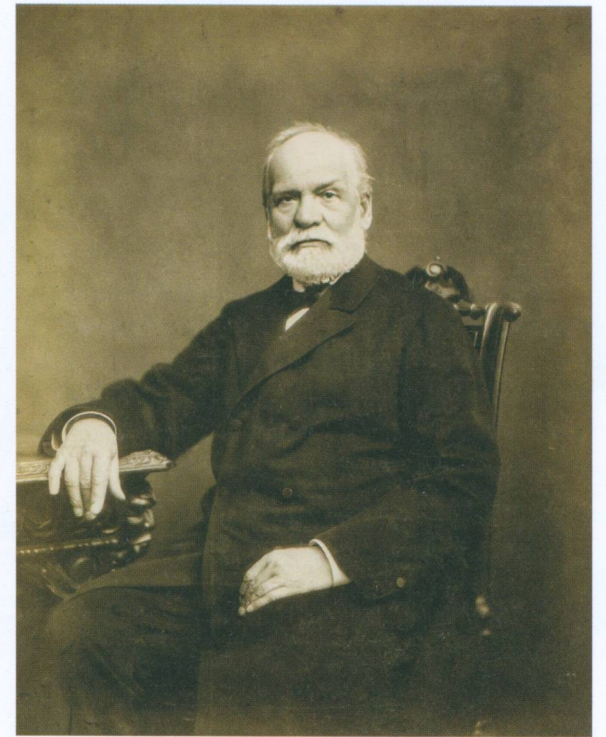
a kormány végül 1890-ben ténylegesen rászánta magát, hogy – Pauler Gyula verzióját elfogadva – megjelölje az 1895-ös évet az ünnepségek időpontjaként, ami az időben még ekkor is biztonságos távolságban lévőnek tűnt. Vagyis épp a tudományos élet sokszólamúsága biztosította a kormányzat mozgásterét, azt meg éppenséggel menet közben találták ki, hogy politikai szempontból mindez mégis kinek és mire (lesz) majd jó.

A HUN KÉRDÉS ÉS ERDÉLY SORSA

Bár még mindig nem túl közismert, de Lajtai L. László kutatásainak hála ma már tudjuk, a késő ókori hunok ügye mégis politikai kérdéssé tudott válni a dualizmus korszakában. No nem kicsinyes pártpolitikai ügyként, hanem a modernizáció és egy újfajta nemzetépítés, a magyar megmaradás és a Kárpát-medencei szupremáciáért folytatott küzdelem mellékjelenségeként, aminek az egyik „áldozata” épp a középkori magyar történetírás által közvetített hun hagyomány lett.

E korszak egyik szellemi vezéralakja a szepességi szász születésű Hunfalvy Pál, akit több mai tudományág is megalapozó, a modernitást képviselő figurának tekint. Ő azt a nyelvi, kulturális – és nem leszármazási – alapú nemzetfelfogást képviselte, amelyre a Kárpát-medencében kisebbségbe került magyarság esetében az asszimilációs potenciál növelése érdekében nagy szükség volt. Ő volt az, aki meghirdette a nyelv mint történeti forrás primátusát a történettudomány hagyományos forrásaival szemben. Azt is kimondta, hogy egy történeti hagyomány – lett legyen az bármennyire is tiszteletre méltó vagy ódon – önmagában nem rendelkezik semmiféle bizonyító erővel.

A „hun kérdést” azonban ő is elsősorban politikai, sőt kifejezetten „nemzetpolitikai” szempontból ítélte meg. „Miért is kételkednének ők [a román történészek] Anonymus hitelessége felől, mikor ő az egyetlen író, aki IX. századbéli oláh fejedelemségekről tud; aki egyetlen történeti forrás, melyből lehet az oláhok jogát Erdélyre a magyar bitorlók ellen felmutatni!” – írta. Anonymus hitelének tehát mindenképpen vesznie kellett a román területi igényekkel szembeni szellemi harcban – de az csak a székiek „hunságával” együtt vesztetett. Azzal együtt pedig vesztett az egész Kézai-féle „hun történet” is, ami megindokolta a székiek hun eredetét. A középkori magyar történetírás pedig nem is volt nehéz „fogást találni”; még a kőbalta egyszerűségű pozitívista kritikát sem állta ki sem az évszámok, sem a szereplők nevei tekintetében.

Hunfalvy Pál / Wikimedia Commons, MTAK, Ellinger Ede és testvére

Másrészt a korban szokásos pozitív bizonyítékokkal a kor tudományos színvonalán nem lehetett megtámasztani a hun–magyar rokonság tényét. Hunfalvy egyszerűen idegen hatást, egyszerű átvételt feltételezett a hun történet 13. századi felbukkanása mögött – miért is ne lehetett volna így, ha az ő korában épp így működött a „modern” tudomány. Ha pedig így volt, akkor a hun történetnek szerinte semmi köze sem volt a valós magyar történelemhez.

Így, ebben a nemzeti-geostratégiai versengésben, merő patriotizmusból sikerült végül eljutni a magyar honfoglalás előtti üres Kárpát-medence gondolatához is – amihez azután hasonló okokból a második világháború után is „visszatalált” még a magyar tudomány –, ami legalább a relatív elsőség dicsőségét a magyaroknak juttathatja a térségben. Magyarország minden népe „kivétel nélkül jövevény – írta Hunfalvy 1876-ban. – De [...] a többiek közt a magyarok a legrégebb lakosai e honnak.”

A kortársak közül sokan értették és méltányolták tevékenységét: „Az ő kutatásai a magyar állameszme és államjog védelmét, a magyar nemzet és korona ezeréves jogának a román támadások elleni megszilárdítását s a román álmok és ábrándok lassankénti szétoszlását eszközlik – vélte igen optimistán az erdélyi Jakab Elek. – E törekvést pártolnunk s Hunfalvy tudományát hasz-

KIK VAGYUNK, HÁNYSZOR JÖTTÜNK?

Kocsmaasztaloknál, baráti vitákban rendszerint nem az őstörténet részletekérdéseiről, ritka szógyökökről vagy a nyeregkapák dőlésszögéről szólnak a disputák, hanem alapkérdésekről. Finnugorok vagyunk? Hunok vagyunk? Van közünk a mongolokhoz? Volt ősi írásbeliségünk? – és előfordul, hogy az ember nem találja az érveket a szelídebb és a hajmeresztőbb állítások hallatán se. A **Válasz Offline** ezért hét alapkérdést tesz fel és válaszol meg, a legjobb szakértők segítségével. Spoiler: a történelem bonyolult!

7 alapkérdés a magyar őstörténetről

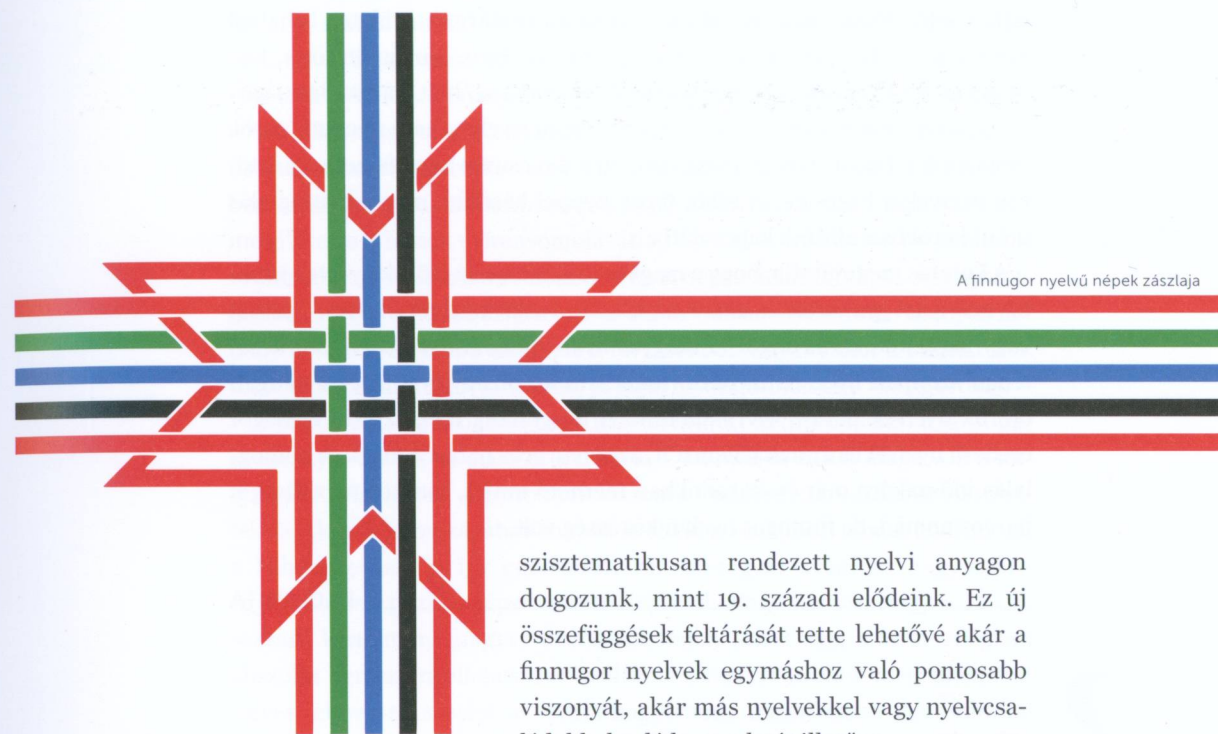
Nyitott hasi műtétet, fogbeültetést, hídépítés statikai felmérését vagy gépjármű motorcseréjét sem bízánk kóklerekre és dilettánsokra, csakis a legjobb szakemberekre. Miért lenne ez máshogy a magyar őstörténet alapkérdéseinek megítélésénél? Alább hét felvetést válaszolunk meg, témánként kiváló kutatók segítségével.

1 Finnugorok vagyunk?

BAKRÓ-NAGY MARIANNE *nyelvtörténész, a HUN-REN Nyelvtudományi Kutatóközpont és a Szegedi Tudományegyetem professor emeritája válaszol*

A ttól függ, milyen szempontból kérdezzük. Ha a magyar nyelv eredete szempontjából, akkor igen, mert a nyelvünk finnugor eredetű. Nem módosult a tudomány álláspontja, a nyelvek rokonságát kutató összehasonlító nyelvészet már megfogalmazta saját álláspontját, és nincs oka, hogy ezen változtasson. Genetikai kapcsolataink vagy kultúránk terén már más a válasz. Ez azért is lényeges, mert a 19. század végéig a magyar eredetkutatás nyelvtörténeti fókuszú volt, most a hangsúly áttevődött más vizsgálatokra.

A társtudományok megállapításai azonban nem ellentétesek a korábbi nyelvtörténeti eredményekkel. Hiszen éppen a legutóbbi időkben mutatták ki, hogy a hozzánk nyelvileg legközelebb álló ugorokkal, pontosabban a manysikkal genetikai kapcsolatban is állunk. A nyelvtörténész azonban nem a DNS-t, hanem a nyelvet kutatja. Nem azt mondjuk tehát, hogy finnugorok vagyunk, hanem azt: finnugor eredetű nyelvet beszélünk. A csontok némák, a nyelvtörténész számára a mai nyelvek és a nyelvmlékek adják a kutatás alapanyagát. A digitális könyvtári és levéltári korszak nem tárt fel új korai magyar nyelvmléket, ám ma összehasonlíthatatlanul nagyobb,

A finnugor nyelvű népek zászlaja

szisztematikusan rendezett nyelvi anyagon dolgozunk, mint 19. századi elődeink. Ez új összefüggések feltárását tette lehetővé akár a finnugor nyelvek egymáshoz való pontosabb viszonyát, akár más nyelvekkel vagy nyelvcsaládokkal való kapcsolatát illetően.

Például a magyar nyelv nyugati őtörök jövevényszavairól már korábban is sokat tudtunk. Mostanra viszont az ezen nyelvekre vonatkozó hatalmas anyagot egyesítve és rendszerezve lehetővé vált a honfoglalás előtti őtörök hatás olyan mélységű bizonyítása, ahogyan az korábban lehetetlen volt. (Fontos tudni, a nyugati őtörök nem azonos a Törökországban ma beszélt török nyelvvel.) A kutatók és a közvélemény érdeklődése között ez az egyik közös pont. Továbbra is izgalmas ugyanis a magyar nyelv finnugor eredete és a honfoglalók egy részének erős török jegyeket mutató, nomád lovas kultúrája közötti látszólagos ellentét.

A magyar nyelv nem török eredetű, még a lótarásra vonatkozó szavaink (ló, nyereg) sem azok. Ellenben bizonyítottan közősek a három ugor nyelvben (hanti, manysi, magyar), több ezer évesek, és iráni kapcsolatról vallanak. „Halzsírszagú nyelvrokonaink” tehát bizonyosan lótarók is voltak. Így amikor egy éghajlatváltozás következtében nomád életmódra váltottunk, azt már lovas népként tettük.

Az 5–10. század között nyelvészeti szempontból is bizonyítottan gyakori kapcsolatban álltunk török nyelvű népekkel. Eredettörténetünk szempontjából ez a nyelvi hatás érdekesebb, mint a 10–14. század közötti, már honfoglalás utáni kun, besenyő betelepítésekből fakadó (amire például buzogány, komondor, kuvasz jövevényszavaink utalnak) vagy az oszmán hódoltság korszakából velünk maradó török szavak (mint pamut, zseb, papucs, dohány). A korai nyugati őtörök hatás azért is izgalmas, mert az ősmagyar nyelv kialakulása, tehát az ugoroktól való elszakadás és a török nyelvi kapcsolatok kezdeti időben nagyjából egybeesnek.

Bár ennek kutatása is évszázados hagyománnyal rendelkezik, máig érvényes, fontos megállapítás, hogy a magyarul beszélő közösség, de legalábbis

2 Hunok vagyunk?

SUDÁR BALÁZS *történész, turkológus, a HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetének főmunkatársa válaszol*

Önmeghatározásunk szerint magyarok vagyunk. Ugyanakkor nagyon régóta velünk él az az elképzelés, hogy valamilyen módon köziünk van a hunokhoz. A 13. században Anonymus az Árpád-házat Attila király leszármazottjának tekintette, Kézai Simon pedig rokon népeknek gondolta a hunokat: szerinte a közösség négy-öt generációval a honfoglalás előtt kettészakadt, az egyik csoport a Kárpát-medencébe költözött és javarészt felmorzsolódott – ők a hunok –, a később útnak induló, sikeresen államot alapító rész pedig a magyarság. A Képes Krónika ezt színezi néhány visszatérő, a magyarokhoz csatlakozó nemzetséggel, és a középkori hagyományok egyöntetűen Attila népeként – és a magyarokhoz társult népelemként – kezelik a székelyeket. A magyaroknak ezen elbeszélések szerint több szálon is van kapcsolódása a hunokhoz, akiknek azonban nem a leszármazottaik, hanem egy másik ágon fejlődött rokonaik.

vezető rétege jó ismerője volt a mindennapi életet átszövő török kultúrának. Utóbbi több, a közösséget alapjaiban meghatározó területen is hatást gyakorolt rá. Így például a hatalomgyakorlás (bíró, börtön, erkölcs, törvény) és a vallás, hitélet (báj, bálvány, boszorkány, bűjt, táltos, igéz, sárkány) terén. Fontos leszögezni, hogy a magyar nyelvre ható nyugati ótörök csoportok utóda az Oroszország területén élő csuvas nép, és nem a köztörök nyelveket beszélők. A többi török néppel későbbi, már a honfoglalás utáni korokban álltunk kapcsolatban.

A kutatás megmutatja, hogy a magyar szókinszre az ótörök nyelvek jelentős befolyást gyakoroltak, akárcsak később a szláv nyelvek, a latin, a német vagy napjainkban az angol. A magyar nyelv hangrendszerében, szerkezetében azonban ilyen hatás nem mutatható ki, bizonyítva, hogy a nyugati ótörök nyelvek nem nyelvrokonaink. A magyarság megtartotta finnugor eredetű nyelvét és annak jellemzőit, azonban erős hatások érték. A honfoglalás időszakára már évszázadokban mérhető múltú, törökös műveltségű, harcos nomád, de finnugor nyelvű közösség volt. ■

ÉLŐ ANITA

A kínai forrásokban hsiungnu néven szereplő hunok ázsiai birodalma a Kr. e. 3. században jött létre, és az 1. századig állt fenn, utódállamai pedig az 5. századig léteztek. Egy részük azonban nyugatra költözött, a 4. század végén elérték Kelet-Európát, megverték a gótokat, majd a Kárpát-medencében állapodtak meg. Kezdetben a Keletrómai Birodalom ellen küzdöttek, de azután konfliktusba kerültek a nyugatrómaiakkal is. Ennek következtében került sor a catalaunumi csatára (451), amelyben Aetius római hadvezér megállította a hunok előrenyomulását. Attila két évvel később meghalt, birodalmában belháború tört ki, az alávetett népek fellázadtak, az ország szét hullott. Maguk a hunok keletre, az Al-Duna vidékére húzódtak vissza, de néhány évtizeddel később eltűnnek a forrásokból. Ugyanakkor a bizánci írók több népet is hunnak tekintettek, például az utigurokat és a kutrigurokat.

A hunok emléke azonban nagy karriert futott be Európában: a latin hagyomány – főként az olasz és a francia – szemében Attila maga volt a kutyafejű Antikrisztus. A germánok viszont birodalomszervezőként tekintettek rá, akinek az országában maguk is éltek, a középkori német hősi eposz, a Nibelung-ének is így emlékezett rá. A magyar krónikás hagyomány egyértelműen pozitív képet festett Attiláról. Nagy kérdés, hogy a 12–13. századi keresztény magyar uralkodók vajon miért egy, a latin világban abszolút keresztényellenesként beállított személyt jelöltek meg ősükként. Egyes feltevések szerint az Attila-hagyomány megalkotása egy politikai játszma része lett volna IV. László király idején (1272–1290), aki a pápával való szembenállása miatt támogatta volna e teória kidolgozását. Ha azonban a hun–magyar rokonság pusztán egyetlen uralkodó pillanatnyi érdekei miatt fabrikált történet lett volna, akkor nehezen érthető a fennmaradása és meghatározóvá válása. Valószínűbb, hogy lehet valami történeti alapja annak, amit Anonymusnál és Kézai Simonnál olvasunk, de hogy pontosan mi, azt nem tudjuk. Érdekes például, hogy a magyar hagyomány négy-öt generációval, azaz körülbelül száz évvel teszi Árpád elé Attilát, ami arra figyelmeztet, hogy esetleg nem is a hun nagykirály a magyarok történetének eredeti szereplője. (A hun–magyar rokonság és az Attila-hagyomány más vetületeiről is szól a Sudár Balázssal készült nagyinterjúnk a Turán vonzásában című blokkban.) ■

BORBÁS BARNA

3 Szkíták vagyunk?

LANGÓ PÉTER, a PPKE BTK Középkori Európai és
Közel-keleti Régészeti Tanszék vezetője, a HUN-REN
BTK Régészeti Intézet munkatársa válaszol

A szkíta–magyar rokonság gondolata Anonymusig nyúlik vissza a magyar történeti gondolkodásban. Ő volt az, aki „Szcítiában” jelölte meg az őshazát, amelynek Álmos „igen nemes vezére volt”, és ahonnan „a hét fejedelmi személy, akit hétmagyarnak hívnak, kijött (...) nyugat felé”. Korábban már Iustinus ókori történetíró, majd Sevillai Szent Izidor és Regino krónikáján át a magyarok 9. századi megjelenéséig folyamatosan jelen volt egy kép, amely a keletről érkező lovas nomád jövevényeket összekapcsolta a szkítákkal. A magyar krónikás hagyományban később Kézai Simon, Thuróczi János és Antonio Bonfini révén meghonosodott fordulat lett a hunok mellett Szkítia mint a keleti népek őshazája. Fontos látni, hogy ezek az írók nem azon nemzetfogalmak szerint gondolkodtak, mint a mai kor embere, gyűjtőfogalomként tökéletesen megfelelt számukra a kelet = szkíta azonosítás. Ennek egyik máig ható emléke a szittyia szavunk is, amely még a 16. században alakult ki a Schytia névből, a 18. századra az „ősi magyar, napkeleti” jelentésárnyalattal bővült, s így vált Csokonai Vitéz Mihály kedves szófordulatává.

A nemzeti ébredés korában általános nézetté vált a művelt közvéleményben a rokonság a szkítákkal – valamint a hunokkal és minden egykori lovas nomád néppel. Terjedését segítette, hogy a 19. században a középfokú oktatásban még mindenki tanult latinul és görögül, olvasták Hérodotoszt; főként az ő leírásából ismerjük a szkíta néven emlegetett ókori törzsszövetséget. A szkíta gondolat másik fő forrását a 19. és 20. századi régészeti

eredmények jelentik, azok a Kárpát-medencében talált vaskori emlékek, amelyek mögött álló kultúra azonosítható a Hérodotosz által leírt törzsszövetséggel, bár súlypontja nem ide, hanem a mai Ukrajna és Dél-Oroszország területére esett.

A korábbi korok történetírásának megítéléséhez tudnunk kell, hogy azokat nem a mai értelemben vett tudományos szemlélet, hanem más szándékok vezették. A romantika korában a nemzeti nagyság és ősiség eszményének megteremtésében korántsem csak a magyarok estek hasonló túlzásokba, elég a lengyel nemesség – valamivel korábbi – szarmata eredettudatára gondolni. Ám nem szabad lenéznünk ezt az időszakot! A kor meghatározó gondolkodója, Horvát István, a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárnoka naiv szóhasznító módszerekkel vélt felfedezni rokonságot a magyarok és a történelem minden nagy népe között, de máig megérdemli tiszteletünket a nemzeti tudat megteremtéséért tett erőfeszítéseiről. Ő inspirálta például Vörösmarty Mihályt a Zalán futása megírására. A szkíta rokonságot vallotta tanítványa, a kor másik kiemelkedő történésze, Gyárfás István is, akinek oklevéltárát máig használja a szakma a középkori jász és kun oklevelek kutatására.

A kor történeti gondolkodása tehát romantikusabb volt, a modern tudomány számára azonban egyértelmű, hogy a szkíták és a magyarság között semmiféle folytonosság nem mutatható ki. Egyrészt óriási az időbeli távolság: a szkíta korszak a vaskor időszakára tehető, amelynek Kárpát-medencei jelenléte és a magyarok érkezése között mintegy 1500 év telt el. De kik is voltak a szkíták? Az elnevezés pásztorkodó, szállásváltó, nagyállattartó életmódot folytató lovas törzsekre vonatkozó összefoglaló névként élt a görög forrásokban. Ezek a közösségek a Kr. e. 9. és 8. század táján Közép-Ázsiából vándoroltak a sztyeppére, ahol a Kr. u. 3. századig maradt fenn az elnevezés. Fontos, hogy nem tekinthetünk úgy a szkítákra mint homogén népre vagy politikai entitásra. Az antikvitás irodalma sokkal inkább egy földrajzi egységet és történelmi korszakot értett a név alatt – emiatt is van, hogy a szkíta korszak letűnése után számos, velük nem rokonítható sztyeppeni népre is alkalmazták a későbbi történetírók.

Ezek a népek hasonló pásztorkodó életmódot folytattak, és könnyűlovas harcmódot képviseltek, ám a párhuzamok ezzel gyakran ki is merülnek. Az időbeli távolság, amely ezektől a népektől elválasztotta őket, a régészeti anyagban is egyértelműen kimutatható. Egy szkíta kori nyílcsúcs könnyen elkülöníthető egy hun, egy avar kori, pláne egy 10. századi magyar nyílcsúctól. Szokás hivatkozni a közös motívumvilágra is, ám ezek a hasonlóságok felszínesek, pusztán arról van szó, hogy minden sztyeppeni nép előszeretettel ábrázolt például lovakat. A leghíresebb „közös” motívum talán a szarvas – például a Pest megyében talált szkíta aranyszarvas pajzsdísz. Ám ez sem egyedi, sőt a szarvasábrázolás innen Mongóliáig teljesen általános. Végezetül szót kell még ejtenünk a nyelvi különbségről is. Míg ma már vitán felül áll, hogy a magyar finnugor nyelv, addig a szkíták nyelve a görög, perzsa és asszír forrásokban fennmaradt szavak, szómaradványok alapján nagy valószínűséggel az indoeurópai nyelvek családjába tartozott. ■

4 Van közünk a mongolokhoz?

SZILÁGYI ZSOLT *mongolista, a HUN-REN BTK*

Néprajztudományi Intézet tudományos főmunkatársa válaszol

A kérdés egyáltalán nem légből kapott, hiszen sok mongol igencsak pozitív Magyarország-képében mélyen benne van a képzet, hogy a két népet valamiféle rokonság köti össze. Ráadásul ismerünk nagyjából 300 szót, mely közösnek mondható a magyarban és a mongolban. Lássuk először utóbbit, vagyis a nyelvi-műveltségi kérdést!

Ökör, kar, balta, szakáll – néhány példa a magyar–mongol szópárhuzamok közül. Ez természetesen nem jelent nyelvrokonságot; a mongol nyelvek csoportja (kalmük, burját, maga a szoros értelemben vett halha-mongol stb.) a feltételezett altaji nyelvcsalád külön ágát képezi, vagyis teljesen más rendszer, mint ahova a magyar tartozik. A jellemzően műveltségi szavak valószínűleg korai török közvetítéssel kerülhettek mindkét nyelvbe. Jelen ismereteink szerint nincs adat a magyar és a mongol nyelvű népesség közötti közvetlen kapcsolatra. Tehát nem arról van szó, hogy egymástól vettük át a kifejezéseket (vagy ők tőlünk), hanem a két nép egy harmadik forrásból tanulhatta.

Az elmúlt időszakban többször felvetődött a hun–mongol–magyar rokonság kérdése; Attila népe mindkét helyen megjelenik egyfajta elődként. A mongolok és a magyarok hunképe között viszont van egy fontos különbség: az időfaktor. Előbbiek nem ápolnak a Mongol Birodalom óta datálható hun hagyományt, ez elsősorban az 1989-90-es rendszerváltozás után került a közbeszédbe. A szovjet időkben – Magyarországhoz hasonlóan – Mongóliában is internacionalista beszédmód uralkodott a történetírásban és -tanításban. A kommunizmus bukása után új önmeghatározásra és

államfelfogásra volt szükség. A belső-ázsiai ország origópontnak 1206-ot, vagyis a Mongol Birodalom születésének időpontját választotta; ekkor történt, hogy Temüdzsint nagykánunk választották, hogy aztán mint Dzsingisz kán seregei élén elfoglalja Belső- és Közép-Ázsia jelentős részét. Viszont azzal, hogy a mongol államiság kezdőpontjaként felváltatták 1206-ot, mondani kellett valamit az „előmongol” időszakról is – és itt jönnek képbe a hunok. A mongolok a mai narratíva szerint ugyanis minden korábban élt ázsiai nomád örököseinek tartják magukat. A köznyelvben a „nomád” és a „mongol” sajátos szinonimává is vált.

És mivel a mongol nyelv korai állapottai azonosíthatók az ázsiai hunokat közvetlenül követő népeiségeknél is, nem lehet kizárni, hogy az ázsiai hun birodalomban éltek korai mongol nyelven beszélő nomádok. Bizonyítani ezt persze addig nem lehet, ameddig nem ismerjük a hunok nyelvét. Márpedig nem ismerjük. Arra sincs semmilyen adatunk, hogy Dzsingisz kán hunnak tartotta volna magát; korabeli forrás semmi ilyesmiről sem szól.

A mai mongolok kétségtelenül kedvező Magyarország-képe nem elsősorban

a középkori előzményekre vezethető vissza. Az 1241–42-ben, majd 1285-ben történt kegyetlen tatárdúlások nem is adnának okot erre. A félmúlt azonban igen: a szocialista korszakban hazánk és Mongólia között virágzó kapcsolat épült ki. Ennek egyik pillére a KGST-n belül létrejött szoros együttműködés, a másik a tudományos megállapodások sora volt. Diplomáciai feljegyzésekből tudjuk, hogy Szekfű Gyula rendkívüli és meghatalmazott moszkvai nagykövetségként (a történész 1946 és 1948 között teljesített diplomáciai szolgálatot a Szovjetunióban) már a hivatalos kapcsolatfelvétel előtt a magyarság sztyeppéi örökségéről diskurált mongol kollégájával, és a közös nomád múlt később is előkerült a különböző hivatalosságok egyeztetéseiben. Tudományos megállapodások nyomán pedig sok mongol fiatal érkezett hazánkba tanulni a szocialista korszakban.

A vidéki Mongólia kedvező Magyarország-képében nagy szerepet játszik a KGST-együttműködés. A magyar gazdasági segítség keretein belül már az 1960-as évek végétől jelentős számú magyar mérnök dolgozott a belső-ázsiai ország különböző beruházásain: említhetjük az élelmiszeripari fejlesztéseket (Darhani Húsüzem), a Szonginói Biokombinátot, illetve magyar geológusok, geofizikusok, vízügyi szakemberek Góbi sivatagban végzett munkáját is. A magyarok által ezen a területen fúrt több száz kút jelentős segítséget nyújtott a helyi pásztoroknak. A hazai szakemberek munkája olyan meghatározó volt, hogy az ott élők még évtizedekkel később is barátságosan fogadták az arra tévedő magyar kutatókat, mondván, „ti fúrtátok nagyapám kútját!”.

Összefoglalva: a mai mongol–magyar barátság előzményei nem elsősorban a középkorra, hanem a szocializmus időszakára vezethetők vissza, a rokonság képze is az akkor szőtt kapcsolatok örvében, főként értelmiségi konstrukcióként jelent meg a belső-ázsiai országban. A mongol „köznép” hazánkról alkotott képében pedig a kinti magyarok munkája játszott nagy szerepet. Ettől függetlenül a nomád kulturális hagyomány kétségtelenül köthet minket a mongolokhoz, azzal a kitételrel, hogy míg náluk az ehhez kapcsolódó életmód még 2024-ben is realitás, a Kárpát-medencében több mint ezer éve a történeti múlt részét képezi. ■

BORBÁS BARNA

5 Hány honfoglalás volt?

THOROCZKAY GÁBOR, az ELTE Középkori Történeti Tanszékének docense válaszol

Máig erősen hat a történelem iránt érdeklődő laikusok gondolkodására a kettős honfoglalás elmélete, azaz a feltételezés, hogy Árpád fejedelem és a hét törzs 9. század végi érkezése előtt is telepedtek le magyarok a Kárpát-medencében. Az elképzelés azonban tudományosan nem igazolt. A történeti források, a régészeti leletek mind arra utalnak, hogy egyetlen honfoglalással számolhatunk. Amit néhányan első honfoglalásnak hisznek, az valójában egy török etnikumú katonai csoport érkezése volt az avarok birodalmába.

A kettős honfoglalás elméletét László Gyula régészprofesszor dolgozta ki a legalaposabban az 1960-as években. Az erdélyi származású, kiváló grafikai tehetséggel megáldott és a honfoglaló magyarok életmódját egyébként szemléletesen bemutató tudós elméletét már a kortárs történészek, nyelvészek, régészek is kritika alá vetették. Ennek ellenére az elmélete gyorsan bekerült a köztudatba, és onnan a mai napig sem kopott ki. László Gyula elsősorban annak köszönhetette sikerét, hogy az 1970-es évektől a kádári kultúrpolitika egy időben a határon túli magyarság iránti figyelem megerősödésével teret engedett a történelem nacionalista értelmezésének is. Kettős honfoglalásról szóló elmélete így nemcsak az Archaeológiai Értesítő című szaklapban, hanem a kor legnépszerűbb értelmiségi folyóiratában, a Valóságban is megjelenhetett, illetve a korabeli sajtó szívesen kérdezte és idézte őt. A kettős honfoglalás elmélete bekerült a közbeszédbe, népszerűsítő kiadványokba, tévéműsorokba, újságcikkekbe. Az elmélet azért is kaphatott politikai támogatást, mert felvette a kesztyűt a román történetírás akkoriban terjedő dákoromán elmélete ellen, és ezzel a magyar kultúrpolitika benevezhetett a „ki volt itt előbb” versengésbe.

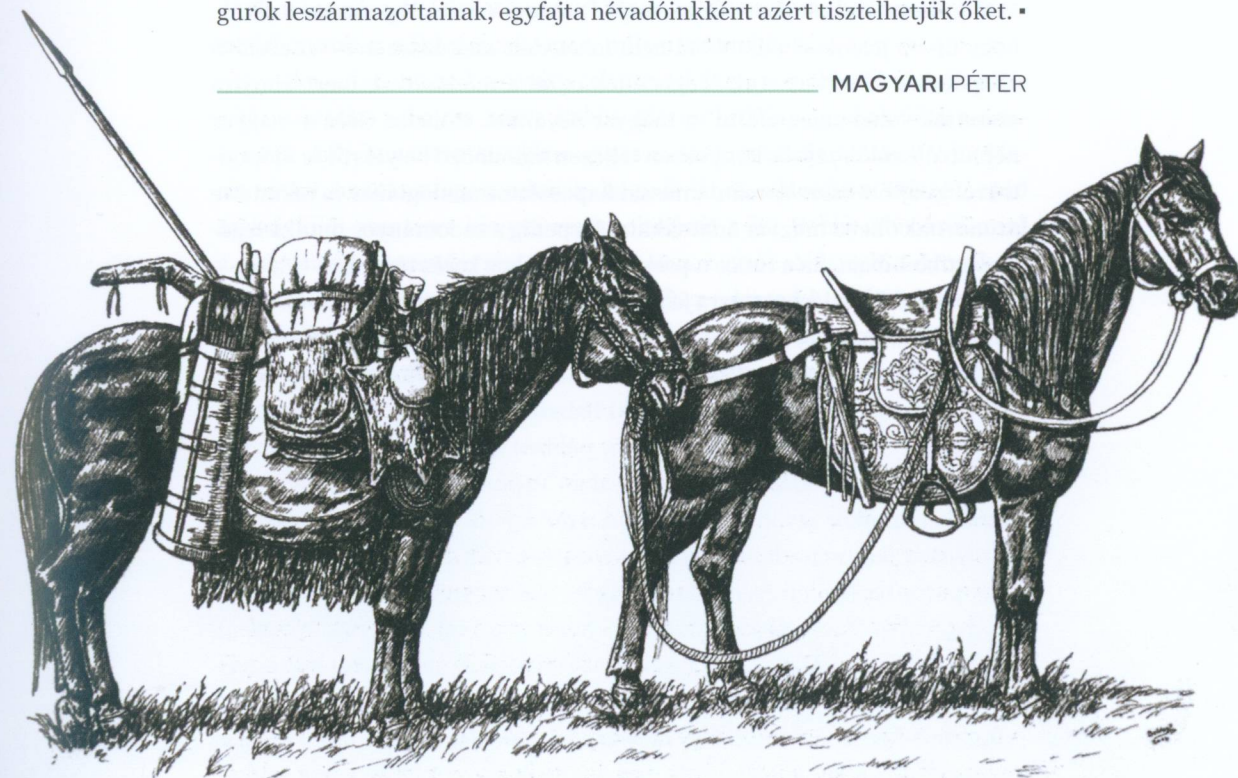
László elmélete magyarként azonosított egy onogur katonai kontingens, amely a 7. század második felében érkezett az Avar Birodalomba, illetve azon belül is a Kárpát-medencébe. Az onogurok egy bolgár-török nép tagjai voltak, rövid időre saját államot is szerveztek Kuvrat fejedelem vezetésével a mai Ukrajna, illetve Oroszország déli részén. Kuvrat egyik fia, Kuber költözhetett a Kárpát-medencébe az onogur állam szétesésekor. A források úgy írnak erről, hogy hadinéppel érkezett, azaz jórészt katonák, vagyis férfiak kísérhették. Etnikailag így akkor sem tudták volna felcse-

rélni az itteni népességet, ha egyébként maradtak volna. Ám egy idő után minden bizonnyal ez a csoport továbbállt a Kárpát-medencéből.

A visszaemlékezések szerint rendkívül tisztességes, de ezúttal tévúton járó László Gyulát nemcsak a hetvenes-nyolcvanas évek állampárti kultúrpolitikája emelte fel, de erdélyi származása és nemzeti elkötelezettsége miatt a jobboldali értelmiség is a hősenek tartotta és tartja a mai napig. Emiatt ez a közeg védte megalapozatlan nézeteit is, mert ebben a körben elméletének kritikáját a nemzeti ügy elleni támadásként értelmezték. Az 1990-es években pedig középiskolások ezrei találkozhattak a kettős honfoglalás képzetével, amennyiben a jelentős középorkutató, Engel Pál Magyarok Európában I. című könyvéből tanultak, amelyben a székelyek úgy jelentek meg, mint az első honfoglalási hullámban érkezettek leszármazottai. A 21. század 20-as éveire azonban az elmélet kikopott az oktatásból, legfeljebb tudománytörténeti érdekességgént jelenik meg. Sem az írott források, sem pedig a griffes-indás kultúrának nevezett tárgyi leletek (László Gyula fontos hivatkozási alapja) – amelyek egyébként is későbbiek Kuber beköltözésénél – nem támasztják alá a magyarok megjelenését a Kárpát-medencében a 9. század legvége előtt.

Lehetett azonban egy fontos, a mai magyarságra is vonatkozó hatása az onogurok (tehát lényegében bolgár-törökök) megjelenésének a 600-as évek végén. Valószínűsíthető ugyanis: miattuk, azaz az onogur népnév nyomán terjedt el a Kárpát-medencében élőkre a bizánci görög nyelvben az Ungroi forma. Ezért alkalmazták a többi európai nép nyelvében, így például a németországi latinságban az Ung(a)ri(i), a franciaországiban (H)ung(a)r(i) alakot. Mivel ezek modern formái a mai magyarokat, illetve a mai Magyarországot jelölik, ha eleink nagy többsége nem is tekinthető az onogurok leszármazottainak, egyfajta névadóinkként azért tisztelhetjük őket. ■

MAGYARI PÉTER

Magyarok lovai / Boldog Zoltán rajza

Volt-e magyar ősvallás?

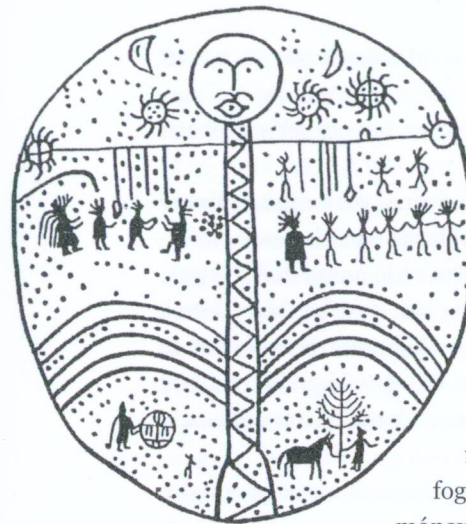
PÓCS ÉVA *folklorista, a Pécsi Tudományegyetem professor emeritája válaszol*

A közbölcseesség szerint az ősmagyarok vallása a sámánizmus volt, s a sámán megfelelője a táltos, aki dob segítségével révült, állat formájában birkózott más táltosokkal, és égig érő fán közlekedett a világok között. Ezt a képet azonban nagyon kevés adat támasztja alá; ma már sokkal inkább a magyar ősvallást feltérképezni szándékozók vágyálmanak, mint valóságnak tekintjük. A táltos szó létezésére vannak ugyan adataink a 12-13. századból foglalkozás- és ragadványnévként, de semmi sem bizonyítja, hogy ez a táltos sámán lett volna. A tudós nagyváradi püspök, Ipolyi Arnold tette meg a táltost a pogány magyarok áldozópapjának 1854-ben kiadott, nagy hatású Magyar Mythológiájában. Ő és más kutatók úgy gondolták, ha mondjuk a németeknek van saját mitológiájuk, mi sem maradhatunk el tőlük.

Nagy kutatóink, Róheim Géza, majd Diószegi Vilmos is pontosan tudták, hogy új- és jelenkori adatokból nem lehet ezer meg kétezer évvel ezelőtti állapotokra következtetni. Mégis éltek ezzel a módszerrel, mert annyira szerették volna „megtalálni” a magyar ősvallást. Róheim Géza a magyar néphitről szóló 1925-ös könyvében teljesen különböző helyekről és időpontokról gyűjtött össze sámánizmussal kapcsolatos analógiákat és tekintette azonosnak őket a magyar adatokkal. Márpedig a tudományos munka legalapvetőbb hibája, ha a tudós a prekoncepciójához keres tényeket.

A magyar ősvalláskutatásra jellemző a sámándob esete. Sebestyén Gyula néprajzkutató egy 1900-as, a „magyar varázsdobról” közölt cikkében a regösénekek, valamint a boszorkányperek néhány dobemléke mellett beszél egy Zala megyei javasasszonyról, aki babszemeket dobra helyezve jósolt. (A hangszer fellelhető volt faluhelyen, például a kisbírónál.) Ez azért volt szokatlan, mert általában padon, deszkán vagy szitán helyezték el a babszemeket, amikor így jósoltak. Ezeket a dobadatokat ő a honfoglalás kori sámándob fennmaradt emlékének vélte. Erre hivatkozva Róheim Géza 1925-ben a közismert gyermekmondókát („Gólya, gólya, gilice, / Mitől véres a lábad? / Török gyerek elvágta, / Magyar gyerek gyógyítja: / Síppal, dobbal, nádi hegedűvel”) már úgy fejtette meg, hogy abban sámándob szerepel. Ez ebben a formában bizonyíthatatlan.

Az 1972-ben elhunyt Diószegi Vilmos 1958-ban adta ki talán legtöbbet olvasott, A sámánhit emlékei a magyar népi műveltségben című művét.

Diószeginek hatalmas érdemei vannak a szibériai és a mongóliai sámánizmus tudományos feltárásában, de magyar témákról írva szakmaisága néha félresiklott. Előfeltevése az volt, hogy a magyar ősvallás megismerhető a recens néprajzi gyűjtésekből. Nagyon jellemző példa az égig érő fa mesei motívuma, amit Diószegi elődje, Solymossy Sándor úgy interpretált, hogy a fára feljutó mesealak a honfoglalás kori, a világfát jelképező létrás fán beavatódó sámán emlékét őrzi. Miközben fogalmunk sincs, volt-e a honfoglalás korában sámánavatás a világfán, hiszen például az égig érő fáról

szóló mesék első hazai adatai a 19. századból valók. Diószegi elfogadta Solymossy elméletét, pedig nem talált semmilyen más hiteles adatot a táltos beavatására. Nagyban támaszkodott viszont a néprajzos végzettséggel nem rendelkező karcagi muzeológus, Szűcs Sándor Nagykunsgában és a Sárreten gyűjtött szövegeire és pásztorfaragványaira. Csakhogy ezekről bebizonyosodott, hogy átírt vagy néha kitalált, hamisított adatok. Nincs nyoma például a világfát ábrázoló faragásoknak, amelyekre Szűcs a publikációiban hivatkozott. Mindez nem azt jelenti, hogy a honfoglalás kori magyarság hitvilágában nem volt szerepe a sámánizmusnak, csupán azt, hogy semmilyen ezt bizonyító adat nincs a birtokunkban. Összefoglalva tehát azt mondhatjuk, hogy míg a sámán bizonyos természeti vagy nomád népek vallásának papja, addig a magyar néphitben a táltos természetfeletti erővel bíró személy – nem tudjuk, hogy utóbbi átfedésben volt-e előbbivel, s ha igen, milyen mértékben.

A csíksomlyói búcsúk nyomán felvethető, hogy a moldvai csángók pünkösdi hajnalán a Napba nézve Babba Máriát látják. A székelyföldi gyerekeknek szóló anyai tanításokban gyakran szerepel Szűz Mária Babba Mária néven, és sokan úgy gondolják, hogy őt látják a Holdban. Daczó Árpád székelyföldi szerzetes könyve révén elterjedt a hit Babba Máriáról mint a magyarság kereszténység előtti istenasszonyáról. Abban bizonyosak lehetünk, hogy a kereszténység felvétele előtt a magyarok, mint minden más nép, tiszteltek termékenység- vagy anyaistennőt. Ám megintcsak nem tudjuk, ez pontosan milyen lehetett. Ráadásul Babba Mária megfeleltetése az

ősi magyar termékenységistennőnek, illetve Szűz Máriának már csak azért is problémás, mert a baba a szláv nyelvekben jelent idős asszonyt. Könnyen lehet tehát, hogy a jelenségnek nem ősmagyar, hanem szláv gyökerei vannak.

A magyar ősvallás vázlatos megismerésében legnagyobb segítségünkre a régészet lehet. Tudjuk, hogy a honfoglalóknál lovas temetkezés is előfordult, és a holttestek mellé az ártó szellemek ellen védő amuletteket tettek. Fegyverekkel, élelmiszerekkel temették el halottaikat, ez jelzi, hogy hittek a túlvilági életben. Történeti források bizonyítják a szent helyek létét és a fehérló-áldozatot, valamint azt, hogy szerepe volt hitvilágukban a török népek „tengrizmusának”, egy őstiszteleten alapuló politeista vallásnak, melynek élén Tengri égisten állt.

Bizonyos nyomai vannak tehát az ősmagyarok hitének, de bármennyire nehéz is, el kell fogadnunk: teljes képünk már aligha lesz a honfoglalók vallásáról. ■

ABLONCZY BÁLINT

7 Létezik-e ősi székely rovásírás?

SÁNDOR KLÁRA *nyelvész, a Szegedi Tudományegyetem egyetemi tanára válaszol*

Létezik. Tudományosan azonban székely írásnak mondjuk. Ma majd minden település végén – és elején – ott áll egy fura helynévtábla, ami azt sugallja, hogy a székely írás valójában magyar írás, és annyira közismert, hogy tömegek tudják olvasni. Ez a tudás azonban nemcsak ma hiányzik, de ismereteink szerint az ősszmagyarság szintjén sosem létezett.

Sokáig az sem volt biztos, hogy tényleg van-e a székelyeknek saját írásuk. A 18. század második feléig nyoma sem került elő olyan emléknek, amely hitelt érdemlően igazolta volna krónikák, tudományos munkák híradásait a székelyek egykor létezett „saját betűiről”. Az első bizonyíték a 18. században lemásolt csíkszéki templomfelirat volt, de az eredetije ennek is elvesztett, csak a leiratát ismerjük. Egészen 1864-ig kellett várni, hogy Orbán

Az énlakai felirat

Balázs néprajzi gyűjtő megtalálta Énlakán az első, eredeti helyén fennmaradt székely betűs feliratot. Ez azonban nem túl régi, a 17. századból való, a felirat átbetűzése egy mai magyar nyelven beszélő számára is teljesen érthető: EGY AZ ISTEN / GEORGYIUS MUZSNAI DAKÓ. (Utóbbi a felirat készítőjének neve.)

Az összes székely nyelvemlék kétharmadát 1915 óta ismertük meg, így a legrégebbi, 13. század végi, 14. század eleji leleteket is, ezek a homoródka-rácsonyfalvi és vargyasi templomfeliratok. (Létezik egy 10. századi emlék is, az 1999-ben fellelt somogyi alsóbüi vaskohó fúvókája, ezen a cseréptörredéken összesen négy jel van, írásjegyei megegyeznek a székely írással, de a jelentését nem sikerült meggyőzően megfejteni, így az sem biztos, hogy magyar nyelvű.) Legrégebbi nyelvemlékeink közül több székely írással készült, ezek azonban egy-két kivételtől eltekintve nem hosszú szövegek. A székely írás leghosszabb emléke a Bolognai Emlék naptári része, ez a 15. század második felében keletkezett. Az utóbbi évtizedekben aztán sosem látott számú szöveg került elő templomi vakolatok alól és levéltárakból. Ám ez nem csökkentette az írás körüli homályt, mert az újonnan fellelt emlékek sem terjedelmes szövegek, legfeljebb néhány szóból állnak.

Mit tudunk biztosan a jelenleg rendelkezésre álló forrásokból?

1. Kizárólag magyar nyelvű szövegek készültek székely írással.
2. Csak Székelyföldről kerültek elő korai emlékek eddig, s amelyik nem ilyen, azt is székely származásúak írták.
3. Egyelőre nincs bizonyíték, hogy az ősszmagyarság ismerte volna e sajátos jeleket. A több ezer honfoglalás kori sírból mindössze egy, a halomi tegez felirata került elő eddig, de azt nem székely betűkkel írták, és valószínűleg idegen nyelvű.
4. Rovásszerű írással nem csak a székelyek írtak a mai Magyarország területén. A Dél-Alföldről került elő a nyugati ótörök írások legrégebben ismert emléke, a 8. századi, páratlanul gazdag és feliratokat is tartalmazó avar kori aranyelet, a nagyszentmiklósi kincs. Ennek feliratai részben görög betűkkel, részben egy megfejtetlen ábécé jeleivel készültek, de nem székely írással és nem magyar nyelven.

Mit tudunk az írás történetéről?

A székely írás jelei eredetileg szögletesek voltak, az íves, gömbölyített betűk akkor kerültek bele, amikor már tollal is írták. Eredetileg kemény anyagokba – kőbe, esetleg fába – vésték vagy karcolták. Vélhetően régi török írásokkal áll kapcsolatban, s bár ilyenek is egyre nagyobb számban kerülnek elő Kelet-Európában, van egy bökkenő. Habár sokan azt gondolták, hogy a székely a nyugati török, vagyis kelet-európai írások egyike lehet, mai tudásunk szerint az ázsiai, keleti türk (jenyiszeji) sírkövek ábécéjéhez áll legközelebb. Az egymásnak megfeleltethető jelek száma egyes tudósok szerint a tízet is meghaladhatja.

Mi köze a törököknek a székelyekhez?

Nincs biztos tudásunk erről. A székelyek talán a magyarságba beolvadó törzs tagjai lehettek, erre utal a krónikákban ismétlődő elem, hogy a csa-

tárban a magyarok előtt harcoltak. A nomád államszervezési szokások szerint ugyanis a veszélyes elővédfeladatokat mindig a frissen csatlakozott népekre osztották. A székelyek a 10–11. századra már biztosan magyar nyelvűvé váltak, de továbbra is megkülönböztették őket a magyarság többi részétől.

Felvethető továbbá a kérdés: ha ez török eredetű írás volt, de csakis a székelyeké, akkor miért használunk mégis török eredetű szavakat az írás és a betű kifejezésére a magyar nyelvben? Ugyanis az ír – mint az irdal alapszava – és a betű is honfoglalás előtti török jövevényszó. Miért lett volna a magyaroknak szavuk valamire, amit nem gyakoroltak? Esetleg tényleg főként fára, botokra róttak betűket, mint a krónikák írják, ezek pedig elkorhadtak a jelekkel együtt? Lehet, de a székelyek a templomok köveiben, mennyezeteiben is hagytak jeleket. A magyarság többi része miért nem? Egyelőre a legvalószínűbb válasz, hogy a székely jeleket ugyan nem ismerték, de másfajta írásokkal – vagyis magával az írással mint gyakorlattal – találkozhattak.

A székely írásnak három reneszánsza volt. Az első, amikor a humanisták újraélesztették; ezért terjedt el a téves elmélet, hogy valójában „humanista koholmány” az egész, vagyis hogy ők találták volna ki. A cserkészek a 20. század elején egyfajta titkosírásként használták. A harmadik újjászületés a rendszerváltás utáni, részben a hagyománytisztelők, részben egy radikális szubkultúra, részben a délibábos nyelvészkedők körében terjed. A helynévtáblákat állítók közül a fémből készülteken egy modernizált ábécé található, a fatáblákon pedig egy hagyományshoz közelebb álló, de egyik sem teljesen azonos a történeti székely ábécével. ■

ÉLŐ ANITA

Szent István tiltotta be az ősi magyar írást?

BORBÁS BARNA

A fel-felbukkanó mítosz szerint első királyunkra nem nagy alkotóként, hanem rombolóként kellene emlékeznünk, hiszen tűzzel-vassal irtotta a magyarság „eredeti” kultúráját, többek között rovásírást „kódexeket” is eltüntetett, sőt egy rendelete kifejezetten a rovásírás betiltásáról szólt. A tény az, hogy ilyen rendelkezés egyáltalán nem létezett, a történelmi álhír ősforrása pedig egy igencsak primitív hamisítvány. A sztori dióhéjban: Forrai Sándor amatőr őstörténész 1969-ben elküldött egy „rég magyar betűk és vésetek” tiltásáról szóló, István királynak tulajdonított rendeletrészletet Csallány Dezsőnek, a Nyíregyházi Jósza András Múzeum vezetőjének. A „szenzáció” egyetlen magyarul gépelt lapon érkezett, tele volt a hamisításra utaló tartalmi hibákkal. Egy példa: a rendelet keltezése „Vatikán, 1000-ben”, holott akkor nem így hívták a pápai államot, a Vatikánváros nevet először az 1929-es lateráni szerződésben használták. A hamisítás nyilvánvaló jelei ellenére Csallány Dezső közreadta a rendeletet a múzeum 1972-es évkönyvében. Azóta terjed lankadatlanul, hiába cáfolták már a szűkebb és tágabb nyilvánosság előtt. ■

Őstörténeti csodabogarak

GYURGYÁK JÁNOS

Az alábbi szöveg Gyurgyák János készülő új könyve (Oly sok viszály után. Magyarország oknyomozó története) harmadik fejezetéből származik. Az eszmetörténész, az Osiris kiadó vezetője a „Ki a magyar?”, „Mi a magyar?”, „Milyen a magyar?” kérdésekre kutatja a választ, és közben számba veszi származáselméleteink vadhajításait.

Zsirai Miklós

A múlt század negyvenes éveinek elején, amikor Zsirai Miklós, a kitűnő nyelvész megírta Őstörténeti csodabogarak címmel a magyar őstörténeti irodalom furcsaságainak eseteit, minden bizonnyal maga

sem gondolta, hogy ezzel a címmel és témával műfajt fog teremteni, mint ahogy valószínűleg azt sem, hogy ennek a műfajnak a tudomány és tudományos ismeretterjesztés szempontjából szomorú utótörténete lesz. A műfaj a „falra hányt borsó” klasszikus esetévé vált, 1945 után ugyanis először az emigrációban, majd a '80-as évek közepe, de még inkább 1989 után Magyarországon a sumer–magyar azonosság vagy rokonság igazi reneszánszát élte. Zsirai kezdetben abban reménykedett, hogy az úgynevezett ugor–török háború befejeztével a magyar nyelvészek és történészek végre valódi tudományos kérdésekkel foglalkozhatnak, hiszen – mint írja – az idős Vámbéry Ármin is kénytelen volt beismerni élete végén, hogy első kultúrfogalmaink túlnyomó többsége ugor eredetű. 1943-ban azonban Zsirai is belátta, hogy reményei füstbe mentek, ugyanis egyre többen „különféle patinás vagy nagytekintélyű világnyelvekkel való egyeztetés által igyekeznek az önbizalmat följazani, némelyik pedig a fél Euráziára kiterjedő rokonság lenyűgöző képét lebegtetik

Horvát István

a sóvár szemek elé. Megindult, folyik a verseny: ki tud szebb, érdekesebb, szenzációsabb elméletet kínálni.” Zsirai fel is sorolja, amatőr nyelvészeink és történészeink milyen népekkel találta rokonságot: zsidó, egyiptomi, sumér, etruszk, hettita, baszk, perzsa, pelazg, görög, kínai, szanszkrit, angol, tibeti, tamil, korják, kamcsadál, jukagir, japán, ajno, dravida, maori, magyar, csin, lepcsza, dafla, örmény és még néhány tucat. Be is mutat több százat e „szófejtésekből” (görög < kő-rög; Portugália < bort ők állják; Attila < At-il-a = had (sereg) él a; Buda < b-ud a = bent udvara van; magyar < m-ag-iar = a mi águnk az; és így tovább és így tovább. S ne feledkezzünk meg a történész Horvát István délibábos elméletéről sem, miszerint minden nyelv ősanja a magyar, így a magyarból minden nyelv megmagyarázható és megérthető.

Az őstörténi csodabogarak azonban igazán 1945 után az emigrációban indultak szaporodásnak, legtöbbször azzal a felkiáltással, hogy ezen „elméletek” otthon a kommunisták üldözésének vannak kitéve. A kommunistákra sok jó szót nem tudnék mondani, de azt kifejezetten a javukra írom – ha érdekelte volna őket ez egyáltalán –, hogy a sumer–magyar rokonságnak tényleg nem voltak nagy hívei. Ennek a politika által manipulált szemléletnek egy régebbi változata szerint a finnugor elmélet osztrák (ritkábban német vagy zsidó) találmány, hogy még ezzel is megalázzák a büszke magyarokat.

A sumer–magyar azonosság vagy rokonság legfőbb ideológusai egyébként képzett történészek voltak, Bobula Ida (1900–1981) ugyanis eredetileg Domanovszky Sándor tanítványa volt. Bobula még itthon írt munkája (*A nő a XVIII. század magyar társadalmában*, 1933) évtizedekkel előzte meg a későbbi, úgynevezett női történeti irodalmat. S Padányi Viktor (1906–1963)

Bobula Ida

is írt oktatási célú történeti összefoglaló munkát (*Egyetemes és magyar történet*, 1943), illetve egy Széchenyi-kismonográfiát (*Széchenyi kultúrája*, 1943). Az egyetlen kivétel Badiny Jós Ferenc (1909–2007) autodidakta történész, majd vallásalapító (Független Magyar Egyház), aki radikálisabb fel fogást képviselt sorstársainál, hiszen úgy vélekedett, hogy „el kell pusztítani minden olyan elméletet, amelyik a magyarság kárát szolgálja”. S kivételnek tekinthető Zajti Ferenc (1886–1961) autodidakta orientalista és festő is, aki viszont nem volt emigráns. A két világháború között a Fővárosi Könyvtár keleti gyűjteményének felügyelőjeként tevékenykedett, a háború és nyugdíjba vonulása után is Budapesten élt. Zajti nem a sumer–magyar, hanem a szkíta–hun–avar–türk–magyar faji azonosságot hirdette (*Magyar évezredek*, 1939). Bár nem utasította el teljességgel a finnugor rokonságot sem, úgy látta, hogy „Skythia” szent Turulmadarának nem félszárnynak kellene vergődnie, hanem hagyni kellene, hogy másik szárnyával, az ázsiaival is „magasba röppenhessen”. Ezen túlmenően Zajtinak volt még egy, a magyar őstörténettel összefüggő teóriája, hogy

ne mondjam, fantazmagóriája. Egyik művében (*Zsidó volt-e Krisztus?* 1937) azt fejtegette ugyanis, hogy Jézus a Názáreth mellett fekvő Skythopolis (szitytyafalu) szülötte volt, de nemcsak ő, hanem jámbor halász tanítványai is mind a hajdani szkíta faluból származtak. Ennek következtében Jézushoz a ma élő nemzetek közül minden valószínűség szerint mi, „skytha magyarok” állunk a legközelebb, és nem a rajtunk is uralkodni vágyó zsidóság. Hogy az általa is hirdetett, a magyarság eredeti mágusi (tűztisztelő) vallását és a jézusi kereszténységet hogyan lehetne közös nevezőre hozni, nos, az erre adandó válasszal Zajti adósunk marad.

Bobula Ida kiinduló tétele, hogy az ókori Mezopotámiában az ott lakó sémita népeket megelőzve lakott egy „szitty-turáni nép”, amely feltalálta az ékírást, továbbá hogy ezen írásfeltalálók nyelve az élő nyelvek közül a magyarhoz állt a legközelebb. Már a saját hazájuk neve, KI-EN-GI-RA is összecseng a magyarok Hungária szavával! Bobula később ezt úgy módosította, hogy a sumírok „valószínűleg biológiailag is, de kulturálisan minden bizonynyal elődei voltak a későbbi szittyáknak”. Ezek a sumírok azonban nemcsak etnikai és nyelvi szempontból voltak őseink Bobula szerint, hanem évezredekkel ezelőtt már jártak itt a Kárpát-medencében, az első Duna-völgyi kultúrát ugyanis ők teremtették meg. Hatalmas tengerjáró hajóikkal feljöttek a Dunán, és közlekedtek a Duna mellékfolyóin is. A Maroson például sőt és aranyat szállítottak, sőt a nép által ördögárcoknak nevezett csatornákat is ők tervezték és ásták ki. Képzeliük csak el: az alföldi rónákat sumír–magyar hajók szelik át! Ez a sumír kultúra azonban a 3. évezred végére megszűnt, aminek okát Bobula – és ebben vésszen közelített a magyar nemzetkarakterológia magyarázataihoz – a túlságos

jólétben, de mindenekelőtt az „egymással szemben való gőgben és gyűlölködésben” vélte meglelni. (*A sumír–magyar rokonság*, 1960)

Baráth Tibor történeti kutatásainak eredményét úgy összegzi, hogy mi, magyarok az árjak egyenes ági leszármazottjai vagyunk (Hung-Ári), és mind a mai napig az eredeti árja nyelven beszélünk. Nyelvünk és földműves kultúránk 5-6 ezer éves múltra tekinthet vissza, tehát addig, amíg a „magyaron kívül más tagolt beszéd és rendszerbe foglalt vallás, művészet és írás még nem létezett”. Őshazánk a három világrész, tehát Európa, Ázsia és Afrika érintkezési pontján feküdt, és innen terjedt szét a szélrózsa minden irányába. Mi találtuk fel az élelmiszer-termelést, az edénykészítést és a fémipart, ezenfelül a hajózást és az írást. Krisztus előtt a 4. évezredben a magyarok áttelepültek Európába, és ott különböző neveken szerepeltek, mint Magurak, Szemurak, Ősurak, Barátok, Iberek, Esthonik, Fennik, Keletik, Hetésik, Pilisik, Szerémik és még sok más néven (*A magyar népek őstörténete*, 1997). Itt talán meg is állhatunk, mert ezt a múltképet sem Padányi Viktor (*Dentu–Magyaria*, 1963), sem pedig Badiny Jós Ferenc (*Káldeától Ister-gamig*, 1970) nem volt képes felülírni. „A csodaszarvas több volt mint egy egyszerű szarvas, és a magyarok sumír eredetének igazsága több mint egyszerű igazság. Történetesen nagy igazságos ügy is, amelynek vissza kell adnia egy sokat szenvedett nemzetnek a helyét a nap alatt, a jogát az élethez, amelytől oly sokáig meg volt fosztva” – írja Bobula Ida, pontosan megfogalmazva e csodálatos múltba vetített álmok valódi mozgatórugóját (*A magyar nép eredete*, 1966). ■

Zajti Ferenc

Decebát a Vaskapu-szorosban. Az utolsó dák királyt ábrázoló kőszobor a dákoromán kontinuitás fontosságát jelképezi a román köztudatban /Flickr, Giuseppe Milo

A szlovének az ókori venétek utódai, a horvátok valójában szarmaták, Attila hun nagyfejedelem bolgár volt, Burebista dák király pedig proto-Ceausescuként hozott létre centralizált román államot – íme egy csokor térségünk 19–20. századi eredetpolitikai koncepcióiból. Magyarországhoz hasonlóan szinte minden térségbeli nemzetnek létezik „alternatív” történelme, ezek közéletti súlya azonban különbözik. Míg Csehországban a lunatikus frakció hobbija a kelta ősök keresése, Romániában máig hivatalos ideológia a rég cáfolt dákoromán kontinuitás. Bulgáriában pedig az állam kis túlzással harmincévente átíratta a tankönyveket a huszadik században.

Dunának, Morvának, Oltnak egy a hangja

Őskeresés Közép-Kelet-Európában

ABLONCZY BÁLINT

Kísértet járta be Közép-Kelet-Európát: az őskeresés kísértete. Némi iróniával így is össze lehetne foglalni a modern nemzetté válást kísérő folyamatot, amelynek során térségünk népei minél előkelőbb származás igazolásával igyekeztek előnyre szert tenni a szomszédokkal szemben. Vagy éppen ideológiai muníciót szerezni a rájuk telepedett, fullasztónak érzett birodalmi adminisztrációk elleni küzdelemhez. A romantikus őskeresés persze messze nem csak a térségünkben volt jellemző a modern történettudomány megszületése előtt. Elegendő a frankföldön a korai középkortól népszerű legendára utalni, amely szerint a gallok (s így a franciák) elődei a trójaiak voltak. Eggyel közelebb lépve a magyar történelemhez, a lengyel nemesség a 16-18. században a magyar–hun rokonsághoz sok szempontból hasonló, politikai legitimációs célokat is szolgáló szarmatizmusban hitt. Azaz az ókorban a Volga és a Visztula között élt iráni népet, a szarmatákat tekintette őseinek (alaptalanul), ezzel is hangsúlyozta különállását a jobbágyságtól, amelyet szlávnak, s éppen ezért alsóbbrendűnek tartott.

A 19-20. század viharai, a birodalmakkal szembeni küzdelmek, a nemzetté válások, háborúk és idegen megszállások sorozatai térségünkben az eredetpolitikát különleges fontossággal ruházták fel. A néha igencsak délibábos őskeresés országunkénti történetét áttekintve sajátos mintázatra figyelhetünk fel: minél kudarcosabb volt egy állam huszadik századi története, illetve minél fiatalabb egy ország, annál erőteljesebben szeretné megnyerni a múltat. Külön erősíti ezt a folyamatot, ha egy ország bizonyos területét veszélyben érzi, s minden erejével igyekszik minél meggyőzőbb történeti legitimitást szerezni. Ilyen például a kétszáz éves, tudományosan alá nem támasztott dákoromán kontinuitás, amely az Erdély feletti román uralom történelmi „jogcíme”.

BULGÁRIA ÉS A HUNBOLGÁROK

Lunatikuskok minden országban vannak, de becsípődéseik nem feltétlenül válnak az államélet részévé rendszeres tankönyvtírásokkal, régészeti leletek feletti ádáz publicisztikai csatákkal, szimbólumvitákkal és nagy politikai állásfoglalásokkal. Egy példa: míg Csehországban nem különösebben érdekli a mindenkori kormányzatot, hogy az 1900-as évek eleje óta léteznek a csehek kelta származását hangoztató irányzat, addig Bulgáriában kis túlzással a huszadik században az állam harmincévente átírta a tankönyveket. Bár nyitott kérdések máig vannak, a bolgárok etnogenezise viszonylag jól feltárt: a Don vidékéről a 7. század végén a balkáni területre beköltözött bolgár-törökök keveredtek az ide az 5-6. században érkezett szláv tömegekkel, s előbbiek hamarosan elszlávosodtak. Ennek a folyamatnak mindig más elemeit hangsúlyozták az éppen aktuális rezsimek. A huszadik század elején, első harmadában, a cári korszakban a harcias sztyeppei örökség alkotta a hivatalos kánont. Később, a második világháború után, a kommunista berendezkedéssel párhuzamosan a szláv komponensre került hangsúly – nyilvánvalóan az országot domináló Szovjetunióknak való megfelelés vágya miatt. A hetvenes évektől viszont a bolgár régészet és történetírás hangsúlyos, s nyomukban a politika óvatos fordulatot vett. Még a szláv és bolgár-török gyökereknél is régebbi származást, a trák kontinuitást, s így az ókori görögséghez való kapcsolódást kezdte hangsúlyozni, amelynek tudományos bizonyítása ingatag lábakon állt. (A térséget a bronzkor óta lakó indoeurópai eredetű trákokat erős görög és római hatás érte, ám a bolgár-török állam megalakulásának idejére javarészt felszívódtak.) Amint a nemzeti mitológiákkal foglalkozó Nyikolaj Aretov irodalomtörténész-professzor egyik tanulmányában megállapította, a trák fordulat a balkáni állam történetírásában és politikájában egyszerre jelentett csendes ellenállást az uralkodó szláv diskurzussal, s mint ilyen, a Szovjetunió dominanciájával szemben. Illetve jelezte, hogy a bolgárok igyekeznek meghaladni a törökökkel, görögökkel, románokkal, szerbekkel szemben táplált kisebbségi komplexusukat.

A kommunizmus bukása után megint fordulat következett: a bolgár eredetpolitika visszanyúlt a nagy hatású medievalista, Vaszil Zlatarszki munkásságához. A tudós 1893-tól egészen 1935-ös haláláig dolgozott a bolgár etnogeneziszről és középkorról szóló monumentális munkáján. A korai bolgár történelemre vonatkozó

Az orosz–török háború emlékére 1934-ben emelt Sipka szobor a bulgáriai Kazanlak mellett / Válasz Online, Vörös Szabolcs

források alapján Zlatarszki arra jutott, az óbolgárok különböző, de egymással keveredett, türk nyelven beszélő törzsekből álltak, és a „hunbolgárok” meghatározást ajánlotta, mert szerinte a bolgár etnogenezis a „hun néven ismert közép-ázsiai népekig nyúlik vissza”. Sőt, úgy vélte, hogy Avitohol bolgár kán azonos volt a hun Attilával. A hunbolgárokról szóló nagy hatású, ám a modern forráskritikán elbukó elmélet túlélte a hivatalos állami eredetpolitika szláv és trák hullámain, s újult erővel tért vissza a rendszerváltás után.

SZLOVÉNIA ÉS A VENÉTEK

A bolgárok trák eredetmítoszához hasonlítható a szlovén eszmetörténetben befolyásos venét tudat, mely a modern nemzetté válás és az állam 1991-ben történt megalakulása között a nemzeti önkép egyik fontos eleme volt. Sőt, még annál is több: a Habsburg-birodalommal és a jugoszláv állammal szemben (gyakran emigrációban élő szlovén értelmiségiek által) használt ideológiai fegyver. A történet- és nyelvészettudomány által egyértelműen szlávnak tartott szlovének őslakos voltát először az 1891-ben elhunyt Davorin Trsteniak katolikus pap fejtette ki részletesen. Eszerint a vendnek is nevezett szlovének valójában az ókori indoeurópai nép, a venétek leszármazottai lennének. (Róluk kapta

a nevét az olaszországi Veneto tartomány.) A valószínűleg a latinhoz hasonló nyelvet beszélő ókori nép kultúrájáról keveset tudni, s az 1. századtól kezdve nincs hír róluk a forrásokban. Ez azonban nem zavarta Trsteniakot és követőit abban, hogy különféle intellektuális szaltókkal átugorják a venéteket a szlovénektől elválasztó igen jelentős kronológiai, nyelvészeti, történelmi szakadékok. Jež Andraž, a Szlovén Tudományos Akadémia kutatója összefoglalójában nemrég megállapította: a venét származási tudat annak ellenére túlélte, hogy tudományos érvekkel bizonyították annak képtelenségét, s élete vége felé maga Trsteniak is visszavonta téziseit.

Az ókori atyafiság bizonyítása mellett a venét vonal lényege a szlovének ősisége, a szomszédoknál korábbi megtelepedés hangsúlyozása volt. Hasonló logika mentén gondolkodtak azok az antikommunista emigráns szlovén értelmiségiek, akik – a sumér eredet lángját Amerikában őrző magyarokhoz hasonlóan – kifejezetten a titóista Jugoszláviával szembeni kritikaként fogalmazták meg délibábos elképzeléseiket. Köztük még a kelta és óészaki nyelvet beszélő germánokkal való rokonságnak is akadtak hívei. Utóbbiak szerint a szlovének germán ősei a Krisztus születése körüli időben vándoroltak ide Skandináviából, s így „természetesen” előbb voltak itt a szerbeknél és a horvátoknál is.

Habár ezek marginális hangok voltak, de jelezték, hogy van igény egy nem jugoszláv etnikai partikularizmusra. A kutatás által debalkanizációnak és deszlavizációnak nevezett jelenség lényege: a szlovénok szabadulni akartak az általuk egyszerre félt és lenézett szerbektől, macedónoktól, horvátoktól, akikkel kénytelenek egy államban élni.

A venét hagyomány egyik újraélesztője az olaszországi emigrációban élő tanár, amatőr őstörténész Jožko Šavli volt, aki egy bécsi szlovén lapban 1981-ben jelentette meg a témával kapcsolatos esszéjét. Ezt aztán felkarolta az egyik legnevesebb szlovén költő és egykori partizán, Matej Bor. Közösön publikáltak 1989-ben egy nagy hatású könyvet *Őseink*, a *venétek* címmel. A jugoszláv állam felbomlásának idején a közvélemény egy jelentős része fogékonynak bizonyult a szlovének ősiségét hangsúlyozó tézisre, amely a magyar nyelv finnugor rokonságát Habsburg-kommunista összeesküvésnek beállító paranoiához hasonlóan azt állította: a szláv származást 19. századi német tudósok hamisították, s ezt aztán a jugoszláv történetírás – a szlovének elnyomása szándékával – kritikátlanul átvette. Noha ma már a venét eredetnek nincs olyan hatása a közbeszédre, mint Jugoszlávia széthullása idején volt, ma is több tucat „kutató” szorgoskodik a tézis bizonyításán, aminek némi hatása még az állami szimbólumokra is lett. Például mind a szlovén útlevelében, mind a személyi igazolványokon szerepel az ókori néphez köthető venétó figurája.

Matej Bor szlovén költő, a venét leszármazás egyik zászlóvivője

HORVÁTORSZÁG ÉS A SZARMATÁK

A szlovének venét tudatához hasonló gyökerei vannak a horvátok iráni-szarmata teóriájának, amelynek eredete a 18. századba nyúlik vissza. A beszédesen közép-európai nevű Josip Mikoczy-Blumenthal, a Zágrábi Egyetem tanára 1797-ben elsőként vélekedett úgy, hogy a horvátok nem szlávok, hanem az iráni eredetű szarmaták leszármazottai. Elgondolásának vonzerejét növelte a titokzatosság: latinul írt disszertációja a 20. század elején elveszett, s csak egy horvát nyelvű összefoglaló maradt fenn. Mikoczy-Blumenthal téziseit megerősíteni látszottak az úgynevezett tanaizsi táblák, azaz az Azovi-tenger partján található egykori görög kereskedőváros területén talált, második század végére datált feliratok. A mai Don-parti Rosztov közelében található helyről a 19. század közepén előkerült lelet a környéken élő szarmaták kapcsán említi meg Horouathon vallási vezetőt és fiát, Horoathut, illetve Horoathost, „a tanaizsiak arkhónját”. Kutatók a 20. század

elején kötötték össze a neveket a horvát etnogenezissel, s ezzel megnyitottak egy hosszú vitát.

Noha arról többé-kevésbé tudományos konszenzus van, hogy a mai horvát szállásterületen a bevándorolt szlávok és az őslakos dalmátok összeolvadásából alakult ki a horvát nép a 8. századtól kezdve, az iráni-szarmata származás lehetőséget adott a gyűlölt szerbektől való éles elhatárolódásra. Akárcsak a szlovének esetében, itt is egyfajta deszlavizációs szándék húzódott meg a háttérben. (A mai tudományos álláspont szerint a népnév etimológiájában kimutatható az iráni hatás, az etnogenezisben azonban nem.) További párhuzam a nyugati szomszédokkal, hogy a teóriát a jugoszláv idők alatt az emigráció, részben a katolikus egyházhoz kapcsolódó körök tartották fenn. Egyik lelkes propagálója például az egyébként képzett történész, a jezsuita Stjepan Krizin Sakač, aki a keleti kereszténységgel foglalkozó Pápai Keleti Intézet professzora volt, és Rómában halt meg 1973-ban.

ROMÁNIA ÉS A DÁKOK

A felsorolt elméletekben közös, hogy egyik legfontosabb céljuk a megtelepedési elsőség bizonyítása, s ezáltal történelmi legitimációs alap alkotása a rivális nemzetekkel szemben. Térségünkben alighanem a legerőteljesebb eredetpolitikai koncepció a mai napig államideológiaként működő, vagyis tankönyvekben, közterek elnevezésében és szobrok állításában is megnyilvánuló dákoromán kontinuitás. Lényege, hogy a románok közel kétezer éve élnek Erdélyben: eszerint miután 106-ban a római légiók meghódították az akkor a dákok által lakott vidéket, a helyiek átvették a latin kultúrát és nyelvet. A rómaiak kivonulását követően pedig töretlenül őrizték kultúrájukat; a közel 1000 éves hiátust a rómaiak 3. századi erdélyi kivonulása és a románok magyar királyi oklevelekben való 12. századi megjelenése között román tudósok azzal magyarázták, hogy a dákoromaiak felhúzódtak a hegyekbe.

A hipotézis egyértelműen a román irodalomban, történetírásban gyakran „lenomádozott” magyarok ellen irányul. (Lényegében hasonló célt szolgált a szlovák történészek által sokáig Szlovákia őseinek tartott Nagymorva Birodalom, amely szerintük nemcsak a mai állam területére, de a magyar Alföldre is kiterjedt.) Ahogy azt az egyik legfontosabb huszadik századi román író, Mihail Sadoveanu megfogalmazta: „A románok csak »megtértek« voltak saját földjükön, ahol már az idők kezdetétől megtelepedtek, mielőtt még gétáknak és dákoknak nevezték volna magukat. Nincs szükség irományokra és dokumentumokra ahhoz, hogy az ember egész lényében érezze ezt az örök kapcsolatot: oly érzés ez, melyet a nomád népek nem tudnak felfogni.” Az elmélet annak ellenére egy dogma erejével bír a román közéletben, hogy az elmúlt két évszázadban sem a római uralom idejéből azonosított mintegy háromezer személynév (a dák csak két százalékot teszi ki, 70 százalék itáliai, 14 százalék görög, 4 százalék illír, 2,3 százaléka kelta-germán eredetű), sem a helynevek nem támasztják alá jelentős dák népesség folyamatos meglétét. Például a folyók elnevezése jellemzően túléli a népességváltásokat, ennek ellenére az erdélyi folyók mindegyikének magyar vagy szláv eredetű az elnevezése. Márpedig hosszas dák-római együttélés esetén ezeknek latin vagy dák nevet kellene viselniük. A kontinuitást, illetve jelentős romanizált népesség 3. század utáni erdélyi jelenlétét régészeti adatok sem támasztják alá.

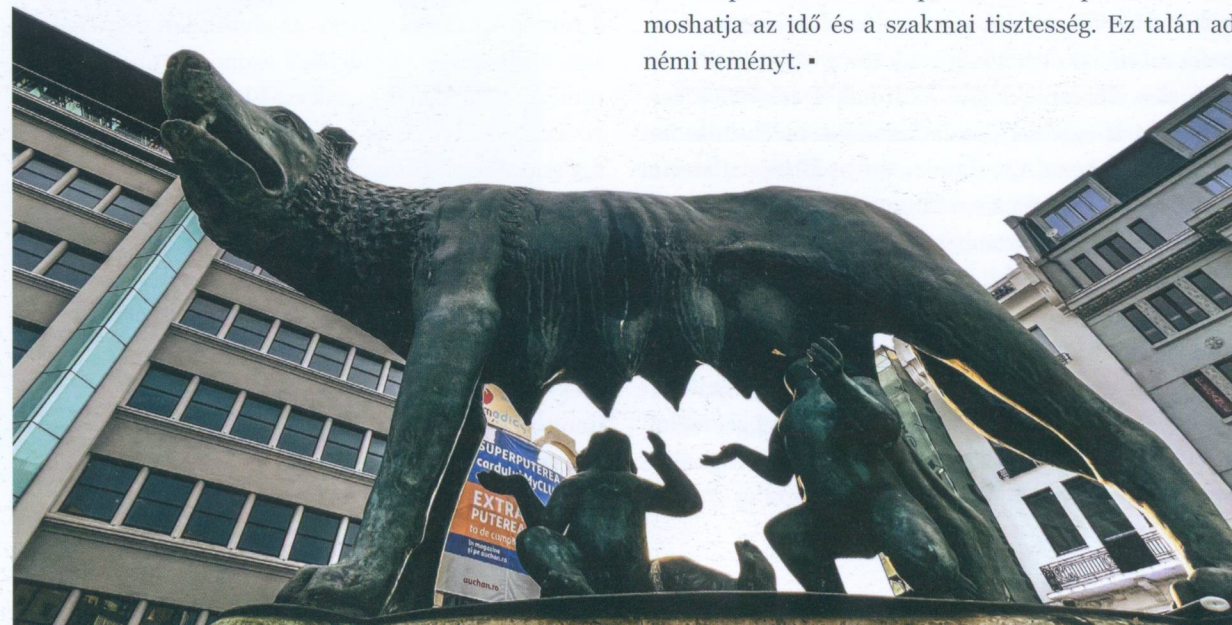
Ezt különben a józanabb román történészek is tudták már a 20. század közepén. Amiképpen a román történelem legjelesebb magyarországi kutatója, a nemrég elhunyt Miskolczy Ambrus a kérdésről írott tanulmányában megjegyzi: 1958-ban egy bizalmas tudományos ülészakon két kiváló román nyelvész, Alexandru Rosetti és Emil Petrovici is kifejtette a hagyományos Erdély-központú dákoromán kontinuitásmélet tarthatatlanságát. Mindketten a 12. századra tették az alapvetően pásztorkodó románok honfoglalásának befejezését, de tartós megtelepedésüket, áttérésüket a paraszti életformára csak a 13–14. századra. Petrovici azt is hangsúlyozta, hogy Erdélyben a román eredetű helynevek a 14. században jelentek meg. Mindez persze nem gátolta meg a román pártvezetést, hogy saját céljaira használja a dákoromán kontinuitást: az 1970-es évektől a bukaresti párttörténeti intézet lett az ideológia legfontosabb bástyája, Nicolae Ceaușescu pedig egyenesen Burebista dák-géta király utódjaként állították be. Ennek egyik eklatáns példája volt a hatalmas költségvetésből készült, 1980-ban bemutatott Burebista című film, amely a dák államiség 2050. évfordulóját volt hivatott megünnepelni. A Gheorghe Vitanidis által rendezett agitkában Burebista lényegében egy proto-Ceaușescu, aki egységes, oszthatatlan román államot hoz létre és hőiesen harcol minden betolakodó ellen. Az 1980-as években a kérdésben sem román, sem magyar elfogultsággal nem vádolható német nyelvész-történész, Gottfried Schramm részletesen rekonstruálta a románok szétvándorlást

Burebista, a dicsőős. Az 1980-ban bemutatott román propagandafilmben George Constantin (jobbra) játszotta a dák-géta királyt

sát, a helynevek alapján pedig körülhatárolta az albán és román közös balkáni őshazát. (Ezzel magyarázta a mindkét nyelvben közös szavak létezését.) Ő is úgy vélte, hogy Erdélybe a magyar királyok hívták be az akkor még vlachnak nevezett pásztornépet a 12. század második felében, ezen korszak előtt a térségben nem éltek románok. Kutatásai során arra jutott, a román nyelv alapja a balkáni vulgárlatin, amelyet aztán szláv hatások is értek.

Alapvető változásokat ez a tisztázás sem hozott: a 2012-es romániai korrupcióellenes tüntetések idején például 84 akadémikus fordult a román néphez és az állami szervekhez Románia megmentése érdekében, egyben megköszönték „a történelem tendenciózus, hiányos vagy éppen misztifikáló újraírását”. E bűnbe – szerintük – beletartozik többek között a dákoromán eredetdogma megkérdőjelezése is. Az állásfoglalás ellen huszonnyolc fiatal történész tiltakozott, mondván, az ilyen megnyilvánulások csak a romániai etnikai közösségek közötti ellentéteket mélyítik. A fiatal tudósok nyilatkozata jelzi, a mégoly megcsontosodott közép-kelet-európai állami eredetpolitikái koncepciókat is alámoshatja az idő és a szakmai tisztesség. Ez talán ad némi reményt. ■

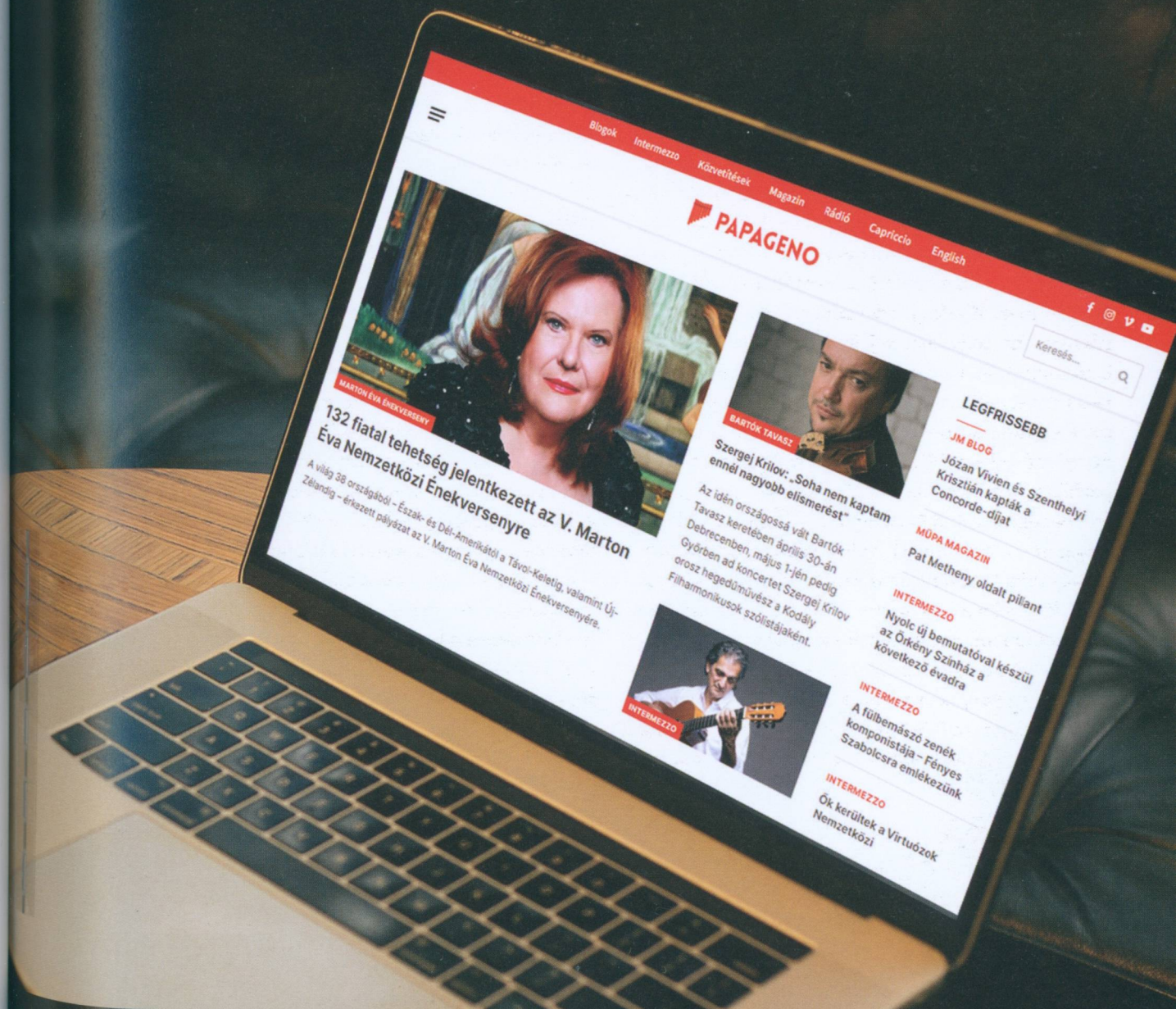

Romulus és Remus a farkasanyával, Bukarest / Válasz Online, Vörös Szabolcs

PAPAGENO

#zene #színház #tánc #kiállítás #könyv #film

MEMBER OF
IMZ
INTERNATIONAL
MUSIC + MEDIA CENTRI

international
classical
music
awards
ICMA

Google Play

Apple Store

TURÁN VONZÁSÁBAN

A Kurultáj „törzsi gyűlés” az elmúlt bő másfél évtizedben a kontinens, sőt egész Eurázsia egyik legnagyobb nomád rendezvényévé nőtte ki magát. A minden páros évben megrendezett fesztivál összesen százezernél több résztvevőt vonz, a török népek felé tájékozódó „új turanizmus” pedig beépült a keleti nyitás kormányzati programjába. Bemutatjuk hát a Kurultáj-sztori kezdeteit, megszólaltatjuk a fő szervezőt, illetve azokat a történészeket, akik értelmezőn figyelik a kelet felé tájékozódás múltját és jelenét.

A man in a dark suit and patterned tie sits comfortably in a large, dark leather armchair. He is in a study or library, with a bookshelf filled with books to his left and a desk with a typewriter and a small statue. On the wall behind him is a framed portrait of a historical figure in armor. The room has warm, orange-toned walls and a wooden floor.

„Kapcsolat kell a keleti testvérnépekkel”

BORBÁS BARNA

„Voltak gyerekkori olvasmányok, képek és családi elbeszélések. Meg még valami: a dzsúdó. Először a dzsúdó vitt keletre” – kezdi a történetét Bíró András Zsolt antropológus, a Kurultáj főszervezője.

Mázsás bőrfotelekben foglalunk helyet a Magyar-Turán Alapítvány pesti irodájában. A falakon a türk világ emléklakettjei és -tárgyai zsúfolásig, az asztalon aszalt gyümölcsök és egy keleti teaszertartás összes kelléke. „Nyolcéves koromtól sportoltam, 11 évig voltam válogatott dzsúdós, többszörös magyar bajnok, és a válogatottal bejártuk a világot. Ezek az utazások a kommunizmus utolsó éveiben kezdődtek, amikor még nem lehetett annyira utazgatni. Eljutottunk olyan helyekre is, ahova akkoriban magánemberként alig volt

lehetőség. Hol Portugáliában, hol Mongóliában versenyeztünk. Mindkettő érdekes volt, de Ázsia teljesen más szinten. Azonnal magával ragadott.” A kamaszkori utazásoknál volt egy korábbi réteg, ami Bíró András Zsolt szerint meghatározta a személyiségét. A nagyszülői ház és annak könyvei: „Anyukám édesapja katona volt, végigharcolta a II. világháborút, hadifogságba esett, sok történetet mesélt. Kisgyerekként az ő könyvtárában láttam először magyar őstörténettel foglalkozó könyveket, például az 50 rajz a honfoglalókról címűt László Gyulától. Emellett Germanus Gyula orientalista és Vámbéry Ármin keleti világról szóló írásait.”

Ezek a témák is erősen foglalkoztatták, Bíró mégsem történelemből vagy keleti nyelvekből tanult tovább. Ha-

nem biológiából: azt mondja, kezdetektől a természeti jelenségek és az élőlények felépítése érdekelte, hogy „mi van a béka belsejében”, meg hogy hogyan működnek a szervek és az anatómiai felépítés. Ezért aztán az érettségi után humánbiológiai irányt vett. „Az ember nézegeti a különböző népeket, és a kulturális, szociális eltérések szembetűnőek a viseletek, szokások, anyagi kultúra miatt. De miért van az, hogy fizikai megjelenésükben is jelentősen különbözhetnek egymástól? Az egyik csoport magas, a másik alacsony, mások a testarányok, a színkomplexió, a fejformák, arcvonások” – szólt a felvetés. Végül biológia–földrajz szakra jelentkezett az ELTE-re, majd posztgraduális képzésként az antropológia–humánbiológiát választotta.

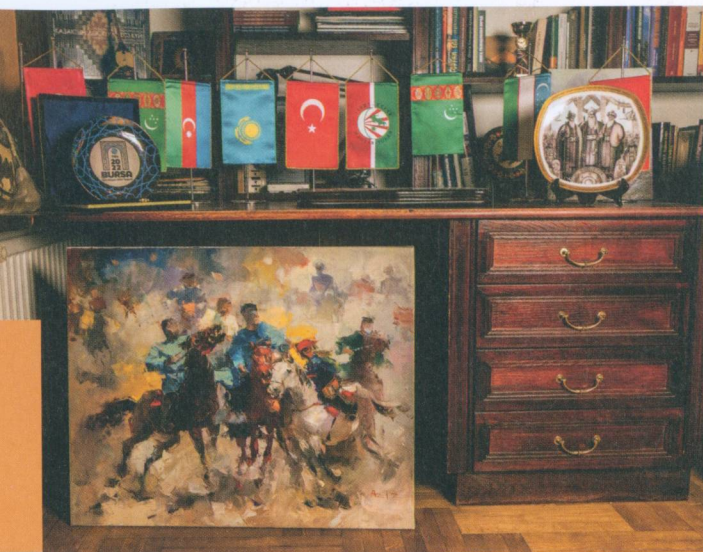
„Ma mindenki azt gondolja, hogy a genetikai kutatás az igazán fontos. De az antropológia nem csak arról szól, hogy méreteket veszünk az emberi testről, vagy megmondjuk egy csontvázzal, hogy férfi vagy nő volt-e, és hány évesen halt meg. Ez a múlt század közepének antropológiája volt” – magyarázza. „Amikor a népeségek kialakulását, vándorlásait és rokonsági fokozataikat akarjuk modellezni, a modern antropológia kutatási rendszere adhatja a legtöbb egzakt eredményt.” Ez a klasszikus méreteken túl – koponyahosszúság és -szélesség, arcmagasság és -szélesség – nagyobb hangsúlyt fektet az arc „mikrorégióinak” elemzésére: kisebb arccsontok méretei, belső arányai, egymással és az arc vagy koponya különböző síkjaival bezárt szögei. Ezek a jelek alig változnak a generációk során, ezért elvileg jól nyomon követhetők: ha megfelelő mennyiségű csontvázlelet áll rendelkezésre, akkor vizsgálni lehet adott földrajzi hely népeségtörténeti folyamatait.

Bíró a Természettudományi Múzeumban végzett doktori tanulmányain keresztül került kapcsolatba közép-ázsiai kutatókkal, legelőször Orazak Ismagulov kazak antropológussal. „Eljött Budapestre honfoglalás kori koponyákat vizsgálni, mert meglátása szerint ezek erős hasonlóságot mutatnak Közép-Ázsia, pontosabban Kazakisztán és Üzbegisztán bizonyos területein feltárt koponyaleletek antropológiai jellegével, amely a Dzsingisz kán előtti időszak döntően türk népeségeire volt jellemző.” Bíró az Ismagulov-kapcsolat nyomán, 2005-ben hívták meg először Kazakisztánba. Akkor fogott egy olyan antropológiai adatbázis építésébe, amely segítségével szerinte részletesebben lehet vizsgálni a honfoglaló magyar népesség keletre vezető leszármazási kapcsolatait. De volt valami, ami ennél nagyobb visszhangot keltett: a madjarok.

„Nem kis részben a mi munkánknak köszönhetően született meg a keleti nyitás szóösszetétel. A kezdetektől vallottuk ezt a koncepciót. Mindig szorgalmaztuk, hogy Magyarországnak be kell lépni a Türk Tanácsba.”

Bíró András Zsolt és munkássága 2007 nyarán kapott országos hírnevet, amikor a Magyar Nemzet hétvégi magazinjában Margittai Gábor riportsorozatba kezdett a kazakisztáni Torgaj-vidéken zajlott expedíciókról. Itt él egy madjar nevű törzs, melynek maroknyi tagja a több mint 4000 km távolság ellenére is tudja, hogy létezik Magyarország, sőt egyfajta rokonságot is számon tart. Bíróék nemcsak felkeresték őket, de az egymásra találás megünnepléseként 2007 nyarán megtartották az első magyar–madjar „Kurultájt”, vagyis törzsi gyűlést Saga város határában és főterén. „Fereteges volt a hangulat. Voltak lovas- és birkózóversenyek, koncertek, a magyar csapat különböző harci bemutatókat tartott, amelyek lenyűgözték a helyieket” – idézi fel Bíró. A szervezésben magyar részről akkoriban még részt vett a Magyarok Világszövetsége, illetve Vukics Ferenc honvéd őrnagyon keresztül a baranta mozgalom is, amely „tradicionális magyar harcművészetként” hirdette magát. A kinti rendezvény végén a vezetők megállapodtak, hogy a következő évben Magyarországon tartanak Kurultájt.

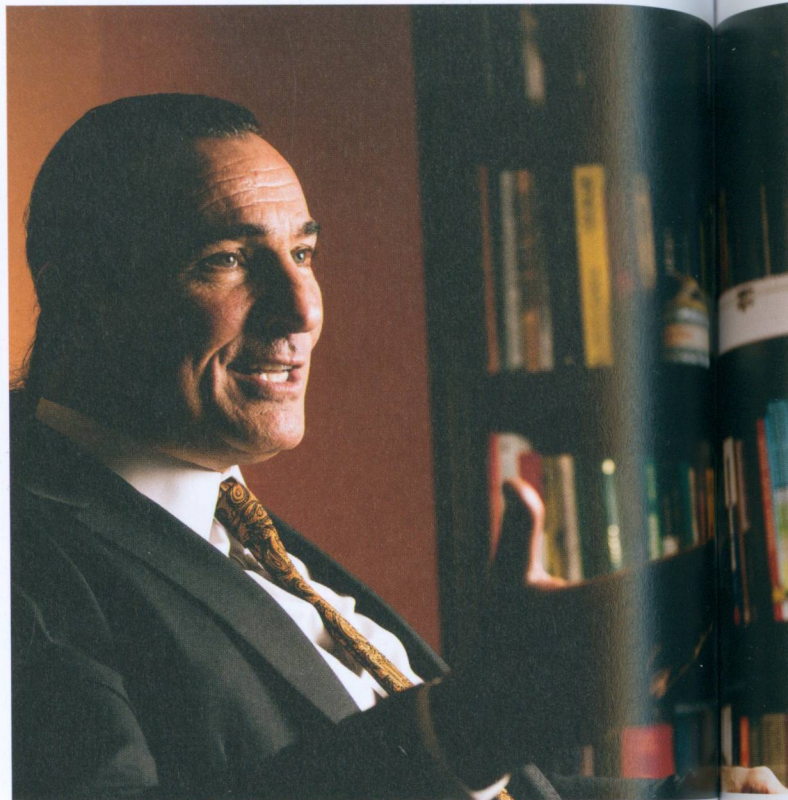
A madjarsztori ekkoriban nagyot ment a sajtóban, de újdonság csak a szélesebb közönség előtt lehetett. Tóth Tibor antropológus már az 1960-as években beszámolt a népcsoportról, miközben a Szovjetunióban készítette szakdolgozatát, és hosszú, kalandos szervezés után el is jutott hozzájuk. Tóth hazaérve publikált egy folyóiratcikket az általa látottakról, és a madjarok híre Erdélyi István régészen keresztül eljutott Benkő Mihály Kelet-kutatóig. Benkő aztán visszatért a térségbe, és néhány napnyi ott-tartózkodásának fotóanyagát 2003-ban közreadta egy képes útikönyvben. Ezt követte a Bíró András Zsolt által szervezett első, 2006-os adatgyűjtés a Természettudományi Múzeum és a Kazak

Központi Állami Múzeum együttműködésében. „Ők mindig is tudták, hogy a madjar (mazar) törzs valaha hatalmas volt, és sokan elmentek Nyugatra” – mondja a Torgaj-vidéken tapasztaltakról Bíró András.

2008 augusztusában aztán eljött az első magyarországi „törzsi gyűlés” ideje. A Kunszentmiklós melletti Bösztörpusztán 5-10 ezer ember volt kíváncsi a felállított jurtákra, nomád hangulatú viseletekbe öltözött hagyományörzőkre, barantásokra, lovasokra és a kézműves vásárra. Meg persze az ide érkezett madjar, üz-bég, kazak és ujugur küldöttségekre. A Kurultáj mögött akkor még nem volt állami támogatás és jelentősebb szponzorcégek sem. A rendezvényt néhány jobboldali érzelmű vállalkozó és a kunszentmiklósi önkormányzat támogatta, de jellemzően nem pénzzel, hanem építési anyaggal és élelmiszerrel. „A Gyurcsány-érában egyfajta ellenállási mozgalomként is kezdtük szervezni ezt, valamint a csapatainkat építeni. Nemhogy kormányzati támogatás nem volt, de ott tettek keresztbe a szervezésnek adminisztratív eszközökkel, bírságokkal, ahol csak lehetett” – emlékezik Bíró.

A szervezést azóta is összefogó Magyar-Turán Alapítvány 2009-ben jött létre, a következő évben pedig már tágasabb helyszínen, Bugacon valósult meg a Nagy Kurultájnak nevezett rendezvény. A magyar résztvevők és vendégek mellett a szervezők beemelték az ünnepségbe az összes „hun és türk tudatú nemzetet”. Immár több tízezres tömeg gyűlt össze az Alföldön. A Magyar-Turán Alapítvány minden második évben hívja össze a Kurultajt, páratlan években pedig Ősök napját tartanak, mely „a magyar ősöknek és a magyar történelem nagy alakjainak állít emléket”.

Melyek a „hun és türk tudatú nemzetek”?

Amelyek magukat a türköktől származtatják, vagy a türkök jelentős szerepet játszottak a kialakulásukban, történelmükben. A hun tudatnál ugyanez a helyzet: vannak népek, amelyek történeti tudatában szerepel a hun ősöktől való származás, vagy úgy gondolják, hogy egykor a hunokhoz tartoztak, vagy a hunokkal rokonítják magukat. Ilyen például Mongólia; mert azonkívül, hogy a legnagyobb nemzeti hőjük Dzsingisz kán, az utóbbi évtizedekben nagyon erős lett a hun tudat is.

A Kurultáj honlapján és különféle meghívóin huszonegy népcsoport vagy ország zászlaját tüntetik fel, akikről azt írják, hun vagy türk tudatúak. A 21-ből 16 valamilyen módon török nyelvcsalád: kazakok, törökök, üzbégek, azerbajdzsániak, kirgizek, türkmének stb. Találunk ezenkívül egy kaukázusit, két mongolt és végül egy szlávot is: a bolgárokat, akikről tudjuk, hogy nyelvileg elszlávosodott török népcsoport. Ha a vallási vetületet nézzük: javarészt muszlim, kisebb részben ortodox és buddhista közösségek kapnak meghívót. Hogyan tartozunk mi ide a finnugor alapnyelvünkkel és a nyugati keresztény vallási kötődésünkkel?

A magyarság jelenléte az egyik legindokoltabb ebben az egész közösségben. A magyar fejedelemséget létrehozó törzsszövetség Keletről, az eurázsiai sztyeppvidékről érkezik a Kárpát-medencébe. Tipikus sztyeppe-i lovas nomád kultúrát képviselő törzsszövetség. A bizánci és a keleti arab források is türknek nevezik a magyarokat, illetve a türkök egyik fajtájának. A magyar Szent Korán pedig van egy görög nyelvű felirat: „Gézának, Turkia hívó királyának”. A magyarság kollektív tudatában mindig is élt a keleti származás, legendavilágunkban és középkori krónikáinkban egyértelműen szerepel a magyarság hunoktól való származtatása. Ma tudományos értelemben senki nem állítja, hogy a hunok és a magyarok teljesen azonosíthatók egymással, viszont azt több történeti és egyre több antropológiai, genetikai vizsgálat igazolja, hogy a hun birodalom felbomlása után a hun vagy részben hun eredetű népek, néptöredékek beépülnek a későbbi, főleg türk népességekbe. A finnugor témába most nem mennék bele, mert ez egy nyelvészek által megalkotott, hipotetikus elnevezés, melyhez nem rendelhető semmilyen genetikai kategória vagy bármely más objektív adatokkal igazolható leszármazási modell.

Egy szem nyugati keresztény magyarság, szemben sok muszlimmal – gátja ez a közös ünneplésnek?

A türk hitvilágra az iszlám felvétele előtt ugyanaz a sámánisztikus világképből kifejlődött tengrizmus volt jellemző, ami a magyarságnál is jelen volt a kereszténységet megelőzően, tehát ez is inkább egy közös pont, egy közös kulturális alap. A valódi iszlám nagyon toleráns vallás, és ezen belül talán még megengedőbb a türk világ mindennapjaiban gyakorolt iszlám, már ami a szabályokat illeti. A mai önálló türk államok mindegyike világi állam. Soha semmilyen vallási jellegű vitánk vagy nézeteltérésünk sem volt az ünnepeken vagy azok előkészítése során. A rendezvényre jövő különböző népek fiai és lányai itt elsősorban türkként, magyarként vagy a hunok leszármazottjaként jön ünnepelni a közös ősöket, és a némileg különböző kultúrák számtalan azonos elemét bemutatni. Vagyis együtt átélni az összetartozás élményét.

Évtizedek óta vizsgálja antropológiai eszközökkel a honfoglaló magyarság keleti kapcsolatait. Mire jutott?

Ma már több mint 800 mérhető honfoglalás kori koponya áll a rendelkezésünkre. Ez akkora minta, amely alapján lehetséges általános megállapításokat tenni a honfoglalás kori népesség embertani jellemzőiről. Ez a csoport – hasonló létszámú népességekhez hasonló-

an – több típusból állt, viszont több olyan komponenst tartalmaz, amelyek az európai és közép-kelet-európai népességben is csak nagyon kis mértékben vannak jelen. Ezeket a komponenseket a magyarság keletről, az Uráltól messze keletebbre elhelyezkedő régiókból hozta magával. Az egyik legjellemzőbb komponens egy olyan europo-mongolid típus, melyben döntően europid elemek voltak, de ezek összeolvadtak egy ősi időben történt, huzamosabb érintkezés révén a mongolid formakör belső ázsiai típusával. Így egy sajátos jellegegyüttes formálódott ki. Az europidon a köznyelv a mai Európát érti, de azt érdemes tudni, hogy egész Közép-Ázsia őskori alaplakossága is europid típusú volt. Hiszen különböző iráni, pamíri és főleg a keleti mediterrán típusú emberek éltek a közép-ázsiai sztyeppövezetben már a korai bronzkor időszakában, amikortól már rendelkezünk számottevő csontvázlelettel. A honfoglalók másik jelentős komponense a kaukázusi típusok egy europo-mongolid típussal kombinálódott formája. Újabb eredménye továbbá a honfoglalás kori népesség elemzésének, hogy a törzsszövetség elemei már sok ideje, akár több generáció óta együtt vonuló, egymással folyamatosan genetikai kapcsolatban lévő közösséget alkottak. Tehát nincs számottevő embertani különbség a törzsek vagy törzsrészek között.

És mi az állítása a rokonsági elképzelésekről?

Az arclapossági adatokkal különválasztott mongolid típusok eloszlása, illetve az arc- és agykoponya legtöbb méretét feldolgozó újabb statisztikai elemzések segítségével felrajzolható egy minden korábbinál részletesebb családfamodell. Ennek alapján az mondható el, hogy a honfoglalás kori magyar népesség főbb komponenseinek kialakulása a közép-ázsiai sztyeppövezet középső és déli régióiba vezethető vissza. A népesség kisebb részének az eredete egészen Belső-Ázsiába mutat. Később a törzsszövetség populációjának jelentős része valószínűleg huzamosabb időszakot az Aral-Kaspi régió síkságain töltött, majd innen a Dél-Ural és a Kaspi-tó közötti övezeten keresztül – ahol északról szibériai és uráli népségek genetikai hatásai is érték – a Kaukázus északi előterébe húzódott. Itt kaukázusi embertani-genetikai jellegekkel is kiegészült.

Mond bármit a kutatásuk arról, hogy adott ember, akinek a koponyáját vizsgálják, mit gondolt magáról?

Ha az a kérdés, hogy a 10. századi népesség honnan jött, akkor arra az antropológia tud válaszolni. Ha az a kérdés, hogy ők minek vallották magukat, vagy pedig egy

adott sírban fekvő ember minek mondta, érezte magát, akkor arra senki sem tud válaszolni. A nyelvészet sem.

Következőre nagy, közös ünnepként beszél a Kurultáj – Magyar Törzsi Gyűlésről. Ugyanakkor létezik már nemzeti ünnep, amely a korai magyarságról is szól: augusztus 20.

Csak hogy Szent Istvánnál egyetlen személyt ünnepelnek, illetve a keresztény állam megalapítását. A szó valódi értelmében ez nem volt államalapítás, mert előtte már több mint egy évszázada létezett a Magyar Nagyfejedelemség, amely állam volt. Ezt alakították át keresztény, európai típusú állammá Géza nagyfejedelem akaratából és az általa felismert, részben stratégiai kényszer hatására. Mi azonban a Kurultájon vagy az Ősök napján nem egy reformot vagy egy politikai cselekedetet ünneplünk, hanem általában véve állítunk méltó emléket a nagy közös történelemformáló őseinknek. Valamint a magyar kultúra ősi rétegeiben fontos szerepet játszó lovas nomád civilizációt is szeretnénk méltón, színvonalasan bemutatni. A Magyar-Turán Alapítvány elnevezéssel is utalunk a magyarság Kárpát-medencébe érkezése előtti, ősi időkbe visszanyúló, távoli keleti helyszínekre elvezető történelmére. Éppen ez az érde-

kes sajátosságunk itt Európában: a keleti származás a hozzá kapcsolódó kulturális elemekkel vagy azok emlékével, kezdve az „újrateremtett” lovasíjásztól az ősi hitviláig, de az ezoterika és a bohóckodás mellőzésével. Saját díszítőművészetünk formavilága, sajátos keleti eredetű nyelvünk, keleti párhuzamokat hordozó népzeneink legősibb rétegei – ez a miénk, ilyen nincs se a cseheknek, se a szerbeknek, se a franciáknak.

Fontosabb a keleti előzmény a történelmünkben, mint ami utána következett?

Nem érdemes boncolgatni, melyik fontosabb, hiszen ez egy folyamat. A magyarság keletről jött, de az európaiságunkat nem kell bizonygatnunk, mert 1100 éve Európa közepén vagyunk. Azonban sem a magyar nemzettudat, sem pedig a magyar kultúra nem teljes a keleti örökségünk felvállalása nélkül. Mi felkaroltuk azt, hogy a magyarságnak már a kereszténység előtt is volt saját hitvilága, írásrendszere, volt magas színvonalú fémművészete és ötvösművészete. Fontos az embereknek értéket és példát mutatni.

Életképek a törzsi gyűlésről / Kurultáj, Horváth Tamás

Életmód-rekonstrukciós körökből a leggyakoribb kritika a Kurultájon megjelenő történelmi élőképekkel kapcsolatban, hogy véletlenszerűen kavarog bennük a profi kézművesség és a kóklerség. Ez probléma?

Akkor lenne probléma, ha a kóklerség része lenne bármely bemutatónak vagy életképnek. De nem része. Már sok éve nem. Van is ebből rengeteg sértődés, mert szigorú válogatási elv szerint lehet csak a bemutatók sorába bekerülni, de még a felvonuláson való részvételnek is több feltétele van. A Kurultáj mozgalom a kezdetektől – amikor még a lelkesedés volt a fő vezérelv – egészen a mai napig nagy fejlődésen ment keresztül. Ez egy nagy tanulási folyamat. Több mint két órán keresztül válogatjuk, hogy ki vehet részt a történelmi élőképben. Még így is vannak kisebb kompromisszumok, de nem lehet azt mondani, hogy ne tennénk meg mindent a minőség érdekében. Szigorodott a protokoll, és most már a menet végét is vállaljuk, lehet nyugodtan fényképezni, bár ez nem jelenti azt, hogy teljesen megfelel a korhűségnek vagy a rekonstrukciós elvárásoknak. Egyébként a legtöbb, magát profinak meghatározó élet-

mód-rekonstrukciós kis csapat is rengeteg hibával és hiányossággal dolgozik, annak ellenére, hogy kifelé erős kritikákat fogalmaz meg. Eleve sok bírálat valami régi benyomás, sokszor személyes sértődés vagy téves információ révén kerekedik. Ugyanakkor az építő kritikával kapcsolatban mindig nyitottak vagyunk. Jelenleg a Magyar-Turán Alapítvány rendelkezik idehaza a legtöbb jó minőségű, korhű rekonstrukcióval a honfoglalás és a hun kor, valamint az avar kor vonatkozásában. Ezek egy része kiállítási tárgy, de nagyobb részét a csapataink a gyakorlatban is használják.

Hogyan választják ki a Kurultájon ismeretterjesztő előadást tartó személyeket?

Hosszú évek óta mindenki, aki előadást tart a rendezvényeinken, szakértő abban a témában, amiről előad, és valódi kutatásokra, illetve szakirodalomra alapozza a mondanivalóját. Aki genetikáról nyilatkozik, genetikus, aki történelmi forrásokról, az történész, aki antropológiáról, az antropológus. Százasaival kapjuk az e-maileket, hogy ki mindenki szeretne nálunk előadni,

de személyesen garantálom, hogy a saját tudományos szakembereink mérlegelését követően csak azok kerülhetnek a műsorba, akik valódi szakemberek. Olyanról nem vitatkozunk, hogy a sumeroktól vagy a keltáktól származunk, mert aki a témában kicsit is jártas, tudja, hogy ez olyan szint, amivel foglalkozni sem érdemes.

Hogy viszonyul a Magyar-Turán Alapítvány a keleti nyitás programjához?

A kezdetektől vallottuk ezt a koncepciót, sőt szerintem nem kis részben a mi munkánknak köszönhetően is született meg ez a szóösszetétel. Azzal a különbséggel, hogy mi a keleti nyitás alatt nem elsősorban az Oroszország és Kína felé orientálódást értjük. A mi keleti nyitásunk, hogy működő kapcsolatot kell kiépíteni a keleti testvérnépekkel, beleértve a kulturális, tudományos, gazdasági és politikai együttműködést is. Mindig szorgalmaztuk, hogy Magyarországnak be kell lépni a Türk Tanácsba, amely mára már a Türk Államok Szervezetévé alakult. Tudom, sokan óvakodnak tőle, de ennek oka csupán a történelmi és kulturális ismeretek egyoldalú-

sága, illetve az értetlenség és érdektelenség a sajtóból ismert nyugati világ megszokott sablonjain kívül eső történetekkel. Magyarország bizonyos értelemben – még ha nagyon elhasznált is ez a szinte mindenre alkalmazott szófordulat – hídszerepben van Kelet és Nyugat között, leginkább kulturális értelemben. A rokonsági kapcsolatok erősítésével az üzleti élet és a tudományos együttműködés is új lendületet vehet. Gondoljunk csak arra, hogy a mai türk világ államai alatt van a Föld kőolaj- és földgázkészleteinek jelentős része! Tehát itt rengeteg stratégiai kérdés vethető fel, és mi úgy látjuk, hogy Magyarország ebből inkább csak profitálhat. Természetesen figyelni kell arra, hogy az egyes országoknak milyen a politikai berendezkedése, mert vannak köztük teljes demokráciák, mint Kirgizisztán, meg persze szigorúbb rendszerek is. De még ők is minden szempontból pozitívan viszonyulnak Magyarországhoz. Míg mondjuk Oroszország gyarmatként tekint ránk és egész Kelet-Európára, a türk országok inkább partnerként, sőt szövetségesként kezelnek bennünket.

Garantálja, hogy a Kurultáj különféle együttműködéseiben nincs hátsó hatalmi szándék, nem nyomul a török soft power vagy más keleti lobbierdek?

Egyrészt mindig nyitottak vagyunk arra, hogy bennünket a türk nemzetek országai, szervezetei támogassanak. De mindig az az elsődleges szempont, hogy Magyarországnak és a magyar nemzeti közösségeknek mi hasznos ma és legalább a középtávú nemzeti stratégia szempontjából. Ha bármilyen olyan kérés vagy lobbijelenik meg, ami a magyar emberek javára válik és segíti Magyarországot törekvéseit, abban partnerek vagyunk és leszünek. Egyéni érdekek nyomulásának pedig eddig sem adtunk teret, és a jövőben sem fogunk. •

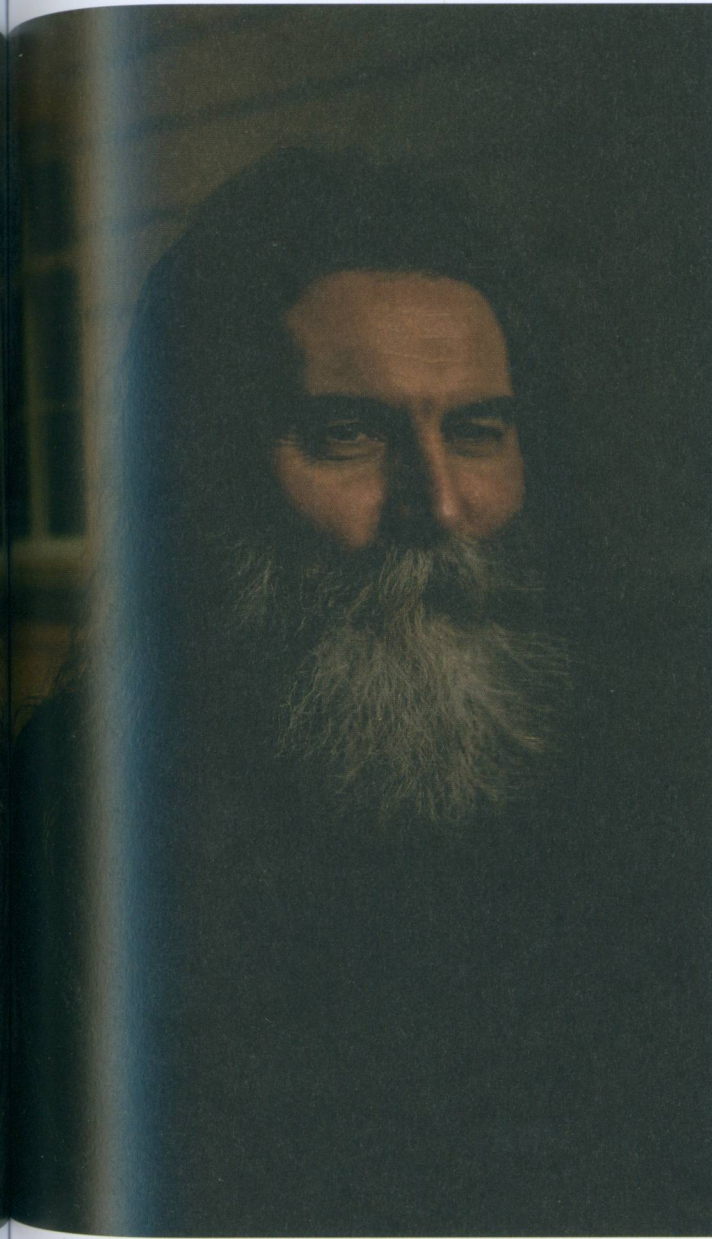
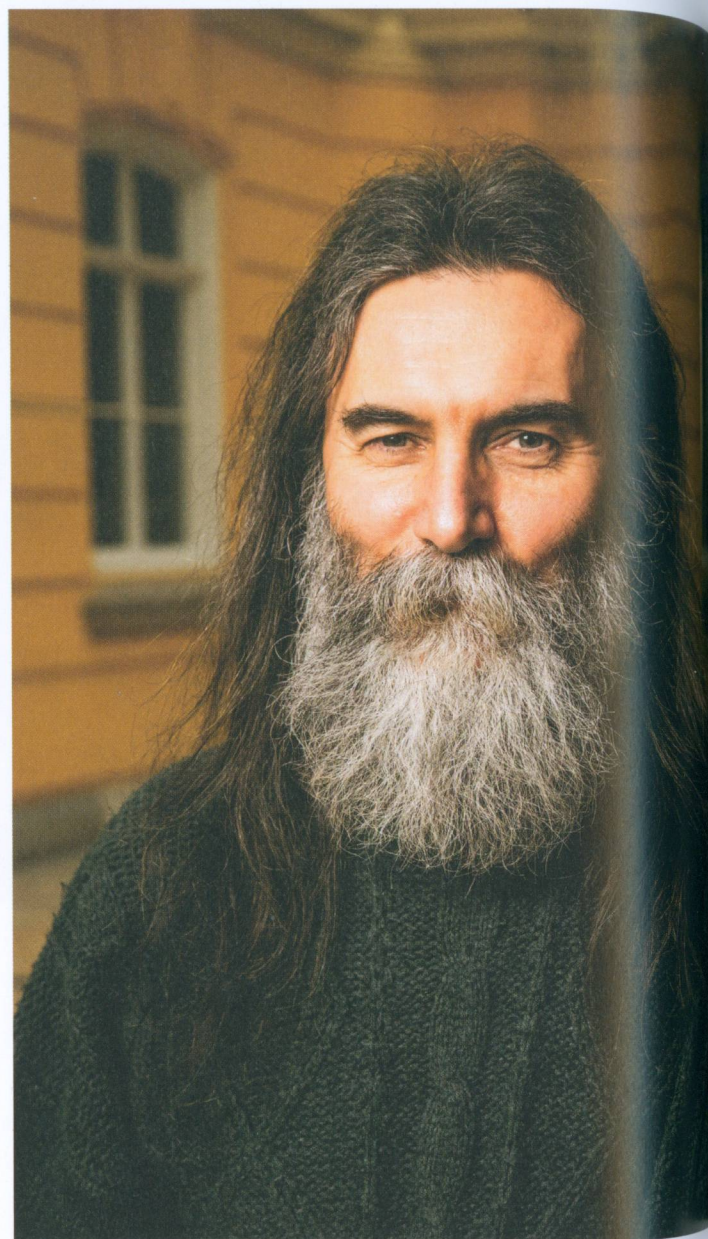
„Egy évezred választ el ettől a világtól”

BORBÁS BARNA

Hogy kerülünk a törökök közé? Vannak-e „hun nemzetek”? Mit gondolnak a mai török népek a rokonságról? Hiteles-e, amit a Kurultájon látunk? **Sudár Balázs** történész, turkológus válaszol.

Magyarország ad otthont Eurázsia egyik legnagyobb türk fesztiváljának, a Kurultájnak, jelen vagyunk a Türk Tanácsban, ha csak megfigyelő státuszban is. Tehát türk nép vagyunk?

Az említett tanács eredeti neve Türk Nyelvű Államok Együttműködési Tanácsa. Már csak azért sem lehetünk többek itt megfigyelőnél, mert a magyar – a komoly török hatás ellenére – nem török nyelv. A Kurultáj önmeghatározásában sem az szerepel, hogy a „hun és türk népek” világtalálkozója, hanem az, hogy a „hun és türk tudatú” népeké. Nagy különbség. Előbbibe beleszületsz, utóbbiról akár dönthetsz is. Bárki lehet hun vagy türk tudatú, aki annak mondja

magát. Kíváncsi volnék, vajon hányan vannak a Kurultájon, akik „mióta az eszüket tudják” hun tudatúak. A többség gyaníthatóan nem így kezdte.

Mi határozza meg a közösségi tudatot?

Nagyon sok tényező, a gyerekkori mondokától egészen az ünnepekig bezárólag. Nem egyszerű ezt befolyásolni, még komoly hatalmi háttérrel sem. Hol van ma már április 4-e? Még a nálam

fiatalabb generációk is ebbe nőttek bele, aznap még iskolába sem kellett mennünk. Mégis: egy pillanat alatt elmúlt. A konstruált identitások ritkán tudnak mély gyökereket eresztetni.

A „türk” és a „török” ugyanazt jelenti?

Nem egészen. Törököknek magyarul a 6–8. században fennállt Türk Kaganátus birodalomalkotó népét nevezzük. De ma így hívják magukat Törökök ország lakói is: az ország neve Türkiye,

„A magyarság történeti tudatában mindig benne volt, hogy keletről érkeztünk, a pusztáról, ahogy a középkorban fogalmaztak: »Szkítiából«. A hódító oszmánok is rájátszottak erre, bekötötték minket a perzsa mitológiába. Így egy kicsit »rokonok« lettünk, bár akkoriban erre cseppet sem voltunk vevők. A rokonság gondolatát az őstörténeti kutatások dobták fel.”

lakói törökök, magyarul törökök. Eddig minden rendben is lenne, csak hogy a török egyúttal egy nyelvcsalád neve is, amelybe bő húsz nyelv tartozik. Ezeket magyarul török nyelveknek, beszélőiket török nyelvű népeknek, rövidebben török népeknek mondjuk. Egy sor nyelvben külön szót használnak a törökországi törökökkel és a török népekkel általában kapcsolatos dolgokra – az angolban például Turkish és Turkic –, nálunk azonban ez a kettő összemosódik. Végül az utolsó

vetület, amiről beszélnünk kell: a pán-turkizmus. Vagyis a törekvés, hogy ezt a sok, török nyelvet beszélő, de mégis különböző, eltérő lojalitásokkal, politikumokkal rendelkező országot és népcsoportot valamilyen módon egységbe fogják. Viszonylag modern gondolat ez. A nyelvészeti kutatások ébresztették rá ezeket a népeket arra, hogy közösséget alkotnak.

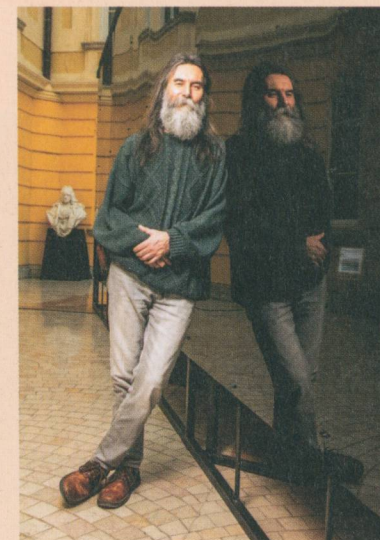
Nem is a politikusok?

A török soft power – vagyis „puha erő”, a direkt beavatkozás nélküli érdekérvényesítés – már csak a felhasználója annak, amire a nyelvészek rájöttek: hogy a nyelv összekötő kapocs lehet az egyébként alapvetően össze nem tartozó, másfajta történelmi pályát befutó népek között. Mert a nyelvrokonság önmagában nem boldogít: az oszmánokkal évszázados harcot folytató Szafavida Irán jelentős részben türkmenekből, az anatóliai törökök egészen közeli rokonaiból állt. Az osz-

mán-törökök pedig mélyen lenézték a tatárokat, pedig évszázadokig együtt harcoltak, például a magyarországi hódoltságban is. A 20. századra mindez átértékelődött; noha nem tűntek el a politikai különbségek és érdeklentések, létrejött egy új ethosz, a pán-turkizmus, amely ernyőként borul erre a több mint 200 milliós közösségre.

Hogy kerül Magyarország ebbe a társaságba?

A magyarság történelmi tudatában mindig benne volt, hogy keletről érkezünk, a pusztáról, ahogy a középkorban fogalmaztak: „Szkítiából”. A hódító oszmánok is rájátszottak erre, bekötöttek minket a perzsa mitológiába. Így egy kicsit „rokonok” lettünk, bár akkoriban erre cseppet sem voltunk vevők. A rokonság gondolatát az őstörténeti kutatások dobták fel, amikor kiderült, hogy például Bíborbanszületett Konstantin bizánci császár turknak, azaz töröknek nevezett minket. A koronán

SUDÁR BALÁZS történész, turkológus az ELTE-n szerzett történelem- és török filológia szakos diplomát, hódoltsági művelődéstörténeti témájú doktori disszertációját 2004-ben védte meg. Dolgozott a Magyar Tudományos Akadémia (MTA) Könyvtárának Keleti Gyűjteményében, tanított az ELTE-n és a Szegedi Tudományegyetem Altajisztika Tanszékén. 2003-tól az MTA Történettudományi Intézetének tudományos főmunkatársa, 2014 és 2019 között az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Magyar Őstörténeti Témacsoportját vezette. 2019-től a Budapesti Történeti Múzeum muzeológusa. Tudományos munkássága mellett török klasszikus és népzenevel is foglalkozik.

látható Géza-portré is „Turkia királyát” ábrázolja. Azután főleg Vámbéry Ármin révén kiderült és közismertségre tett szert, hogy a magyar nyelvben rengeteg török szó van. Csak hosszú viták nyomán dőlt el végleg, hogy a magyar mégsem a török nyelvcsaládba tartozik. 19–20. századi történelmünk számos eseménye szintén a török–magyar közeledést támogatta, gondoljunk csak Rákóczi-ra vagy a Kossuth-emigrációra. A rokonság gondolata az éledező török nacionalizmusnak is kapóra jött, hiszen a magyarokban egyfajta nyugati szövetségest láttak. A török turanisták kezdetben komolyan gondolkodtak azon, hogy a nyelvüket veszített – de eredendően török gyökerűnek gondolt – népek bevonhatók-e a turániak körébe. Elsősorban a magyarok és a bolgárok jöttek szóba. Végül arra jutottak, hogy nincs helyünk köztük. Egyszerűen azért, mert nem beszélünk törökül. Ráadásul az ezeréves kereszténységgel kulturálisan is igencsak más irányba fejlődöttünk, és messzire kerültünk tőlük.

Most viszont a törökök, kazakok, azeriek is a keblükre ölelnek bennünket. Miért?

Megengedőbbek lettek. Most már azt tanítják, hogy messzire sodródott testvérek vagyunk, és örülnek nekünk. Ráadásul cseppet sem haszontalan kapcsolatot képezünk a Nyugat felé, az EU-hoz. Másrészt a rokonság gondolata nem alaptalan. A teljesen magyarrá lett kunok valóban a kazakok és a kirgizek rokonai. A kipszak törzsszövetség a 13. században bomlott fel mongol támadások nyomán, és egy része a Kárpát-medencében telepedett le. Ez a kapcsolat tehát rendben van – történetileg. Más kérdés, hogy a kunok kulturálisan már nagyon messze vannak a közép-ázsiai törököktől. De ettől a rokonság még rokonság.

Még akkor is, ha ennyire messzire vezet?

Találkoztam olyan emberrel Anatóliában, aki a keblekre borult, hogy ő is

magyar. Hogy hívnak? – kérdeztem. Alinak – válaszolta. Becsületes muszlim török volt. Semmilyen „magyarság” nem volt rajta felfedezhető, leszámítva az évszázados hagyományt, hogy a nemzetségét madzsarnak, azaz magyarnak hívják. Anatólia számos pontján belebotolhatunk hozzá hasonló „magyarokba”. Nem véletlenül: tényleg vannak a honfoglalás előtti magyarságból kiszakadt töredékek arrafelé, ahogy Özbegisztánban és Afganisztánban is. A legismertebb a kazakisztáni, torgaji madjarok – nem egészen megoldott – ügye, akiknek komoly szerepük volt a Kurultáj létrejöttében is. A nagypolitika persze nem elsősorban velük foglalkozik.

Miként lehetséges, hogy Törökországban „messzire kóborolt testvérként” üdvözlük most a magyarokat, amikor a közelebbi közös múltunk 150 évnyi megszállásról szól?

A legközelebbi közös múlt Kossuthék-ról meg az orosz–török háború idején tanúsított magyar kiállásról és az Oszmán Birodalomban harcoló '48-as tisztekről szól. Ez egy pozitív kapcsolat. Ezzel párhuzamosan a törökök hallani sem akarnak arról, mi mindent pusztítottak el itt, mennyi rabszolgát hajtottak el, mennyi keresztényt hánytak kardélre. Hogy kettétörték a Magyar Királyság és ezzel a magyarság fejlődési ívét. Sőt, szerintük az oszmánok nem is ellenünk harcoltak. Hanem értünk.

Ezt hogy magyarázzák?

Úgy, hogy a magyar Szapolyai Jánost támogatták az elnyomó, német Habsburg Ferdinánddal szemben. És hogy az önálló Erdélyi Fejedelemséget is segítették. Nekik nem számít, hogy ez a szembenállás nélkülük be sem következik. Török szempontból persze

teljesen érthető ennek erőltetése. Csak nekünk nem szabad elfelejtenünk, hogy a nagy török barátkozásban, a pántörök közeledésben csomagban kapjuk az oszmán–magyar viszony átértelmezését is.

A türk témánál is többeket mozgat a hun kérdés. „Hun tudatú” a magyar?

Minden nép saját magával áll identitáskapcsolatban, nem mással. Én magyar tudatú vagyok. Persze, ahogy az elején mondtam, személy szerint mindenki maga dönti el, minek gondolja magát. Biztos egy olasznak is lehet etruszk tudata. Mindazonáltal nem hiszem, hogy magyarok tömegei gondolnák magukat hunnak. A közösségi tudatot nem olyan könnyű befolyásolni, és ha a nemesség tudott is a hunokról, a magyar nép körében ennek nem sok nyoma volt. Amit manapság látunk, az „újratanulási” folyamat.

A Kurultájt „hun és türk nemzetek” találkozájaként hirdetik meg újra és újra. Vannak „hun nemzetek”?

Az európai Hun Birodalom több mint 1500 évvel ezelőtt, Attila király halála után összeomlott, a hunok pedig eltűntek a történelem színpadáról. Azt sem tudjuk ma már megmondani, milyen nyelven beszéltek. Nem voltak komolyabb utódállamaik, amelyek a hun tudatot továbbvitték volna. Nem is nagyon gondolta magát senki hunok utódjának. Ebből következik, hogy valójában nincsenek „hun nemzetek”. A magyar helyzet sajátos: nekünk régi hun hagyományunk van, csak éppen az nem világos, miért van ez így.

Lehetséges, hogy őseink a Hun Birodalom részesei voltak?

Nem tudjuk. Magyar nyelvű csoportok éppen lehettek a Hun Birodalomban, de hogy magukat magyarnak gondoló közösségek voltak-e, az legalábbis kérdéses. Érdekes, hogy azok a germánok, akik tényleg a Hun Birodalomhoz tartoztak, bár őrzik a hunok emlékét, nem gondolják magukat „hun utódnépnek”. De ebben nincsen semmi meglepő: az ukránok sem gondolják magukat szovjetnek vagy oroszoknak, csak mert részesei voltak egy birodalomnak.

Az imént említette a régi krónikás hagyományt, mely a hunokhoz köti a magyarságot. Ez mennyire egyedi?

Meglehetősen. Ez nem olyan, mint a viszonylag friss mongol és török próbálkozások, ahol igyekeznek felfedezni a hun kapcsolódásaikat. Nekünk tényleg van egy „évezredek” hun hagyományunk Anonymus és Kézai Simon krónikái által, vagyis a legkorábbi ténylegesen ismert történeti művektől kezdve. Ezek az írások egyébként nem azt állítják, hogy a hunok az őseink, hanem azt mondják, hogy az őseink közősek: a hunok tulajdonképpen a honfoglalók dédapáinak az unokatestvérei. A krónikák állításait természetesen kritikával kell kezelni, mindemellett hajlok arra, hogy egy ilyen hagyomány nem a semmiből jön, és van valamiféle alapja. A baj csak az, hogy nem tudjuk, pontosan mi.

Archeogenetikuskok és antropológusok állítják, vannak bizonyítékok a hun–magyar rokonságra. Ez nem elég?

Az identitás nem biológiai, hanem tudati folyamat. Arról szól, létezik egy embercsoport, amelyik azt gondolja és

mondja magáról, hogy magyar. Tehát még egyszer: nem azt, hogy hun, hanem hogy magyar. Függetlenül attól, hogy biológiailag kik kerültek bele, a magyarság kiket olvasztott magába. Teljesen életszerű, hogy a sok keleti elem között, amelyeket e nép „felszívott”, lehettek kisebb-nagyobb hun töredékek. Kizárni semmiképpen sem lehet. Ez egy lehetséges magyarázattal szolgálhat arra is, miért került a hun hagyomány a krónikáinkba.

Az utóbbi időben divat lett Attila királyt Dzsingisz kánhoz hasonlítani, mondván, hogy a hun uralkodó volt a mongol hódító 1.0-s kiadása.

Pedig a legkevésbé sem volt az. A hun történet nem olyan, mint a mongol hódítás. Utóbbi egy gigantikus méretű eurázsiai birodalmat hozott létre, míg a hunok valójában hazát kerestek maguknak. Megjelenésük a Kárpát-medencében nem egy Belső-Ázsiából indított hódító, terjeszkedő hadjárat következménye, hanem egy elvándorlás. Megkapaszkodtak itt, nagy hadjáratokat vezettek, nagy sikereket értek el, de az országuk 60-70 év alatt összeomlott és eltűnt. Ez nem egy igazi sikertörténet. Ez olyan, mintha mondjuk Taksony fejedelem idejében véget

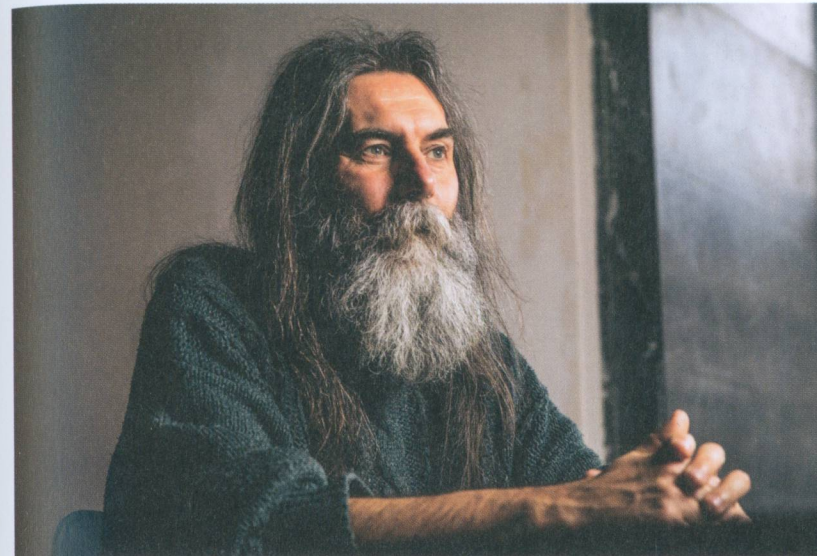
ért volna a magyar honfoglalók története, majd nyom nélkül eltűntek volna. De persze nem ért véget, így a magyarság nem csupán epizodistája lett az európai történelemnek. Hogy miért beszélünk mégis történelmi szerepükön messze túlmenően a hunokról? Azért, mert óriási sajtójuk volt. A maguk korában és utána is.

Összefoglalva: a „hun–türk nemzetek” koncepciója több sebből vérzik, mert törökök nem vagyunk, a hun „utódnépek” köre pedig fikció?

E tekintetben mindenképpen. Viszont ha arról beszélne, amit a kínaiak úgy hívtak, hogy az „újfeszítő népek” nagy családja, Csáji László Koppány kulturális antropológus pedig úgy nevezett, hogy „sztyeppe civilizáció”, akkor voltaképpen minden a helyén lenne. A valamikori nomád, sztyeppe élet valóban közös része a múltunknak a török népekkel vagy akár a mongolokkal is. És persze az obi-ugorokkal is, csak őket rendszeresen elfelejtjük. Erre a hagyatéokra nyugodtan építhetünk, de persze probléma így is akad. A mai sztyeppe háttérű népek között két közvetítő nyelv van, a török és az orosz. Nekünk egyik sem nyilvánvaló. És az időhorizontokkal sem könnyű.

Ezt hogy érti?

A török népek többségét néhány generáció, esetleg néhány száz év választja el a tényleges nomád életmódtól, és ha kevesen, de vannak olyanok is, akik még mindig így élnek. Ők e tekintetben tényleg hagyományt őriznek, körülbelül úgy, mint itthon a népi hagyományörző körök vagy mesteremberek teszik. Nekik egy Kurultáj jellegű rendezvény körülbelül olyan, mint nekünk a Mesterségek Ünnepe. Mongol barátainknak elég volna összepakolni

„Az identitás nem biológiai, hanem tudati folyamat. Arról szól, hogy létezik egy csoport, amelyik azt gondolja magáról, hogy magyar. Függetlenül attól, hogy kiket olvasztott magába.”

odahaza a jurtát, és felállítani a magyar Alföldön. Minket azonban egy évezred választ el ettől a világtól, és valójában nem sok minden emlékeztet már rá. Régészet nélkül szinte semmi megfoghatót sem tudnánk felmutatni. A magyar paraszti kultúrával hiába hozakodnánk elő, annak a jurtához és a hozzá kapcsolódó életmódhoz már semmi köze.

Akkor mit tudunk felmutatni?

Egyrészt a rég kihalt, de sok-sok munkával feltámasztott tudást, például a lovasjáratban vagy az íjkészítésben. Másrészt a sok fantáziából töltekező nomád életérzést. Ott vannak például a rovásírási helységnévtáblák. Miért? Összesen két darab hiteles magyar rovásleletet ismerünk. Kettőt. A Magyar Adorján-féle rovásbécé, amelylyel a táblákat készítik, fikció. Ezzel a jelrendszerrel senki sem írt a 10. században. Miért használjuk akkor mégis? Mert egyfajta szimbólum, jel, a nomád múltba való utalás.

Ha már sztyeppe: ebben a régióban élt több finnugor nép is, például a hantik, manysik, mordvinok. Úgy tűnik, ők

szóba sem jönnek a „sztyeppefesztivál” vendégeiként. Miért?

Mert nem illenek a hun–türk logikába. Én ezt politikai kérdésnek látom. A háború előtt a turanisták világképébe még minden további nélkül belefértek a finnek is. Ám a finnugor kutatások a kommunizmus idején támogatottak voltak, a türk vonal meg nem, a magyarság keleti kapcsolatrendszerét pedig az emigrációban élő személyek firtatták egyfajta tiltott tudományként, „ellenkultúráként”. Végletekig egyszerűsítve és karikírozva: ha bevonjuk a finnugor kört, kommunisták vagyunk. Pedig ez balgaság. Sok török hatást magán viselő finnugor nyelvünk és sztyeppe nomád kultúránk között nem *vagy*, hanem *és* kapcsolat van.

A rendszerváltozástól a közelmúltig az őstörténeti, származási kérdésekre fogékony tömegekre nem az egyetemi, akadémiai világ tudott hatni, hanem az alternatívok. Mi ebben a „céhes tudomány” felelőssége?

Hosszú múltba visszanyúló történet ez, a 19. század végén kezdődik az ugor–török háborúval, amely formai-

Lovasok a törzsi gyűlésen / Kurultáj, Horváth Tamás

lag egy nyelvészeti vita arról, a magyar a finnugor vagy a török nyelvcsaládba tartozik-e. Sokan identitáskérdésként élik meg: törökök vagyunk vagy finnugorok? A közvélemény máig meglehetősen törökpárti. Szerintem nem azért, mert dicső múltra vágyik, vagy mert büdös a „halszagú rokonság”. Ezek pusztán jól hangzó bonmot-k. A tudomány viszont beleállt – eléggé kizárólagosan – a finnugor vonalba, és ez 1945 után tovább erősödött. Érdeemes megnézni, hány könyv jelent meg a finnugor népekről, és hány a sztyeppeikről. Kiegyensúlyozatlan a kutatás, és sokszor nagyon lenézőek, kioktatóak és nem érvelők a más véleményen lévőkkel szembeni reakciók. Ezt érzem a legnagyobb hibának, ez az, ami azonnal ellenérzést vált ki. Így lesz a sztyeppe múlt az ellenkultúra része, egyfajta protestvélemény, és ilyenekre azért nálunk bőven van kereslet. A tudomány egyébként igyekezett terjeszteni, el-

érhetővé tenni a saját eredményeit, csak azok nem nagyon mentek át: nem sikerült a megfelelő csatornákat megtalálni. 1990 után mindez ránk dőlt. Mindenki publikált mindent nyaklónélkül, hiszen már szabad, és nagyon sokáig elég volt érvelésként az, hogy valami igaz, mert korábban be volt tiltva. Holott nem betiltva volt, hanem egyszerűen nem ütött meg semmilyen mércét. Erre a helyzetre a tudományos világ meglehetősen lassan reagált, és sokáig a sértődött és zsigeri reakciók domináltak. Ez nem volt jó út.

Hagyományörzőként mi a véleménye a Kurultájon megjelenő történelmi élőképek hitelességéről?

A Kurultáj azt mondja magáról, hogy a legnagyobb hagyományörző fesztivál – ez bizonyos megszorításokkal igaz is. Az biztos, hogy Magyarországon a legnagyobb ilyen jellegű rendezvény:

itt van együtt a legtöbb lovas, a legtöbb jurta. Ma már jelen vannak náluk a legjobb, legpontosabban dolgozó magyar életmód-rekonstrukciós csapatok is, persze számos kevésbé komolyan vehető, inkább a fantázia világában élő csapat mellett. A problémás elemek – például az egyébként remek, de ide sehogyan sem illő japán dobzene – pedig feltehetően a résztvevők kisebb részét zavarják.

A hun-türk identitásépítés együtt jár egy rendkívül vonzó Kelet-képpel, ahol a régi értékek még érintetlenül vannak jelen. Turkológusként mit gondol erről?

A Kelet, a nomád világ számunkra az aranykor megtestesítője: valami, ami ősi, autentikus, ideális. Saját korunkat, amelyben élünk, nem tudjuk függetleníteni bajaitól, válságaitól, hiszen minden egyes nap szembesülnünk kell ezekkel. A múltba veszett aranykornál ez megspórolható: ott csak a jót látjuk. Ugyanez a helyzet a távolsággal is: egy messzi kultúrából kimazsolázzuk a pozitívumokat, és nem kell látnunk az árnyékokat. Könnyű Európában buddhistának lenni. Hasonló a helyzet a régi sztyeppével is, ami pedig rettentő kemény világ volt. Érdeemes olvasgatni a nagy orientalista, Vámbéry Ármin perzsiái emlékeit. Leír egy esetet, amikor egy türkmén sátorban ülve azon elmélkedett, vajon nincs-e mégis több köze a mellettük egy gödörben karóhoz láncolt orosz fogolyhoz, akit polgári származása ellenére kutyaként tartottak.

A régi sztyeppevilág lenne a mi elképzelt aranykorunk?

Igen. Egy nép vagy ország idealizált aranykora mindig a megelőző, befejezett nagy korszak lehet. Teljesen lo-

gikus, hogy nálunk sokak szemében a Szent István előtti magyarság vált ilyenné, amikor a „tejszagú réteken” vándoroltunk, közel a természethez, romlatlanul. A következő korszakban – amit a kereszténység és Európa fémjelez – benne élünk, és nagyon jól látjuk az árnyoldalait. Nehéz lenne idealizálni.

A Kelet azért vonzó, mert sokan még mindig úgy élnek, mint mi „az aranykorban”.

De kik? Hol van már a törökök nagy nomád múltja? Lakótelepeken élnek a tengerpartokon, a hegyi legelők mezzömmel üresek. A kazakoknál is hasonló a helyzet: az asztanai modern operaház mellett műanyag lovak vágtnak. Szólamok szintjén sokan vágyanak Keletre, de állítom, néhány hét után menekülnének vissza Európába. Törökország kulturálisan és mentálisan is a Kelet legnyugatiasabb része, és még így is olyan világ, amelyet kevés magyar bírna elviselni tartósan. És most nem a turistavízumra gondolok. Úgy csodálatos, persze. De menj, és élj ott és úgy, ahol és ahogy ők. Akkor jössz majd rá, mennyire vagyunk messze a Kelettől. Ez azonban nem azt jelenti, hogy el kellene felejtünk a sztyeppéi múltunkat. Cseppet sem, hiszen a magyarság onnan jön, és ennek az emléke mindig is jelen volt a történelemről való gondolkodásunkban. Miért ne emlékeznénk erre akár fesztivállal is? Azt azonban nem kellene elfelejteni, hogy ez nem a jelenünk, hanem a régmúltunk. Ma már sokkal-sokkal többet nyom a latban az utóbbi ezer évünk: a kereszténységünk, a gótikánk, a reneszánszunk vagy éppen a paraszti kultúránk. ■

FONÓ
Budai Zeneház
30

**KÜLDETÉSÜNK PÁRATLAN
TÁNCAINK PÁROSOK
SIKEREINK KÖZÖSEK**

13) WOMEX
TOP LABEL

14) WOMEX
TOP LABEL

16) WOMEX
TOP 20 LABEL

19) WOMEX
TOP LABEL

21) WOMEX
TOP LABEL

23) WOMEX
TOP LABEL

Tengri fia

A magyar turanizmus alakváltásai a 20. században

ABLONCZY BALÁZS

Komoly tudósok, csúcspolitikusok, nagy utazók eszméje volt, marginális sumérhívők mániája lett, majd bő másfél évtizede újra kivirágzott és nem kis részben az euroatlanti csatlakozásban csalódottak tömegének mentsvárává vált a magyar turanizmus – írja műltfeltáró esszéjében Ablonczy Balázs történész. A *Keletre, magyar!* című könyv szerzője bemutatja az immár 200 éves szellemi hagyományt, mely a nívós építészettől kommersz márkákig számtalan területen hagyott nyomokat. És kezdetben bizony egyáltalán nem volt összeegyeztethetetlen a „finnugrizmussal”. Hogyan vált „áruló”, „Habsburg-csatlóssá” az MTA? Hogyan lett egy jámbor történésznő a sumérügy zászlóvivője?

Magyarországon a turanizmus kifejezésnek mind a mai napig rettenetesen rossz sajtója van. Ha valaki turanista, az a közvélekedés szerint szükségképp prémkucsmában jár, széles övvel összefogott kaftánban, oldalán tegezettel, és furcsa dolgokat gondol. A helyzet ennél sokkal összetettebb: a turanizmus létező magyar eszmétörténeti hagyomány, amelynek töredékei ma is velünk élnek, és vizsgálatra érdemes gondolkör, amelynek egy sor építészeti, képzőművészeti alkotást köszönhetünk, a Kalevala oktatását az iskolai tananyagban és bizonyos értelemben a modern rovásírást is. Ráadásul kezdeti terjesztőinek zöme rendes, ferencjósok és kravátlit hordó egyetemi oktató vagy állami főtisztviselő volt. Hogyan született és mivé lett ez az eszmekör a 20. században?

VISSZA A GYÖKEREKIG

Annak a felismerése, hogy a magyarok ősei Keletről jöttek és ennek mindenféle következményei vannak a jelenben, a 18. századi előzmények után a következő évszázad eredménye volt. A jezsuita történétírók munkálkodása a hun hagyomány életben tartásával kapcsolatban, Werbőczy Tripartitumának (a benne foglalt nemesi szittya etnikai különállás) emléke, Sajnovics János felismerése a nyelvrokonságról, az 1790-91-es országgyűlés mind olyan események voltak, amelyek már a nemzeti ébredés hajnalán kondicionálták az alakulóban lévő magyar közvéleményt a magyar nyelv és nemzet eredete iránti behatóbb érdeklődésre. Ehhez járult még a „Turán” kifejezés megjelenése is a magyar értekező prózában: a közhiedelemmel ellentétben ez

nem egy ősi magyar szó, hanem a nyugati orientalisztika magyarra fordításai során került az országba a 18-19. század fordulóján.

A reformkor küzdelmei újabb lökést adtak ezen törekvéseknek, lassan kikristályosodott a magyar nyelv (relatív) rokonalanságának tudata, amely egyeseket fokozott rokonkeresésre, másokat bezárkózásra („egyedül vagyunk”), továbbiakat pedig új tudományos paradigmák megalkotására sarkallt. Az utóbbinak köszönhető Kőrösi Csoma Sándor tudományos teljesítménye, amely valószínűleg egy félreértésből, a tibeti őshaza képzetéből nőtt ki, ugyanakkor maradandó tudományos értéket hozott létre a tibetológiában. Kőrösi Csoma 20. századi kultusza egyébként is sokban kapcsolódik a Kelet magyarországi kultuszához, részben a kutató székely származása, másrészt az általa megtestesített orientalista fordulat révén.

A finnugor nyelvrokonság lassú formálódása (Reguly Antal, majd Hunfalvy Pál és Budenz József munkássága), bekerülése az egyetemi képzésbe (a budapesti tudományegyetemen 1872-től volt szervezett finnugrisztikai oktatás, de jellemző módon ekkor még a tanszéket „altaji nyelvészetnek” nevezték) és a névrokonsági kérdések egyre szűkebb körre való szűkülése nyilván ellenreakciókat hívott elő. Vámbéry Ármin (1832–1913) kulcsszerepet játszott ebben az öntudatosodásban. Vámbéry, a koldusszegény zsidó talmudista fia a kibontakozó magyar liberalizmus csodagyereke is

volt. Kitért reformátusnak, és bár nemhogy egyetemi diplomája, még érettségije sem volt, a magyar politikai elitől – többek között Eötvös József közreműködésével – ösztöndíjat, támogatást és a keleti utazás lehetőségét kapta. A jól író és szuggesztív egyéniségű Vámbéry így eljutott az orosz megszállás előtti másodpercekben a közép-ázsiai emirátusokba, jó kapcsolatokat épített ki a szultáni udvarban, és nem mellesleg a briteknek is végzett hírszerzői feladatokat. Hazatérése után a pesti tanárok gyilkos ellenállása dacára az uralkodó kinevezte egyetemi professzornak a budapesti magyar királyi tudományegyetemre.

Vámbéry egy, a magyar és török–tatár szóegyeztésekről szóló 1870-es szövege robbantotta ki az úgynevezett „ugor–török háborút”, amely természetesen nem a csagatáj szógyökök felismerésének szakmaiságáról, hanem annál valami sokkal többről: a magyar nyelv rokonságáról és az ebből levonható tanulságokról szólt. Vámbéry legelszántabb kritikussai a nyelvészek (elsősorban Budenz és Hunfalvy) voltak, míg a török nyelvek professzorának oldalán elsősorban néprajzosok, földrajzosok, antropológusok vonultak fel. A küzdelem végül Vámbéry vereségével végződött, és a professzor lojálisan elismerte, hogy a török néprokonsággal kapcsolatos nézetei nem állják meg a helyüket.

Fontos hozzátenni, hogy az évtizedes vitában a hang néhol meglehetősen eldurvult, és nem feltétlenül Vámbéry miatt. Látható, hogy a tétel, miszerint

a finnugor nyelvrokonságot a Habsburg-udvar erőltette volna rá Magyarországra, egyrészt ostobaság, és soha semmilyen szövegszerű alátámasztást nem nyert. Hunfalvy és Budenz német és cipszer eredetére célozgatni ezzel kapcsolatban már csak azért is félrevezető, mert előbbi a magyar szabadságharc lojális országgyűlési képviselője volt, egészen Aradig követve az intézményt. És bár a békepárthoz állt közel, ő volt a függetlenségi nyilatkozat elfogadásakor az országgyűlés egyik jegyzője, amiért Haynau halálra is ítélte a bukás után.

MAGYAR EXPANZIÓ KELETEN

Az ugor–török háború élesen exponálta a tényt, hogy a nyelvrokonság nem egyszerűen nyelvészeti kérdés, annál sokkal nagyobb tétje van. A magyarság társtalansága alapvető hatással volt a magyar politikai gondolkodásra, a közvélemény egy jelentős részére és a közoktatásra is. Ennek a társtalanságérzetnek jó kertet adott Max Müller német származású brit nyelvész, szanszkritológus osztályozása, amely alapvetően történeti alapon sémi, árja és turáni nyelvekre osztotta a világ nyelveit. Müller népszerű lett Magyarországon, három művét is megjelentették, 1874-ben pedig az MTA külső tagja lett. És miközben az összehasonlító nyelvészet területén munkássága valóban jelentős, elméletéről hamarosan kiderült, hogy nem alkalmas a nyelvcsaládok komplex valóságának leírására. Viszont a szó maradt, és a „turáni” a magyarban a „nomád”, „sztyeppei”, „pusztai” szinonimája lett. A századelőn ehhez a rokonságképzethez hozzáadódott az orientalizmus divatja (gondoljunk a műgyűjtésre, a keleti utazásokra vagy egyszerűen csak a Pillangókisasszony című Puccini-opera sikerére) és az a felismerés, hogy az 1867-es kiegyezést követő rekonstrukció időszaka véget ért, itt az alkalom az expanzióra.

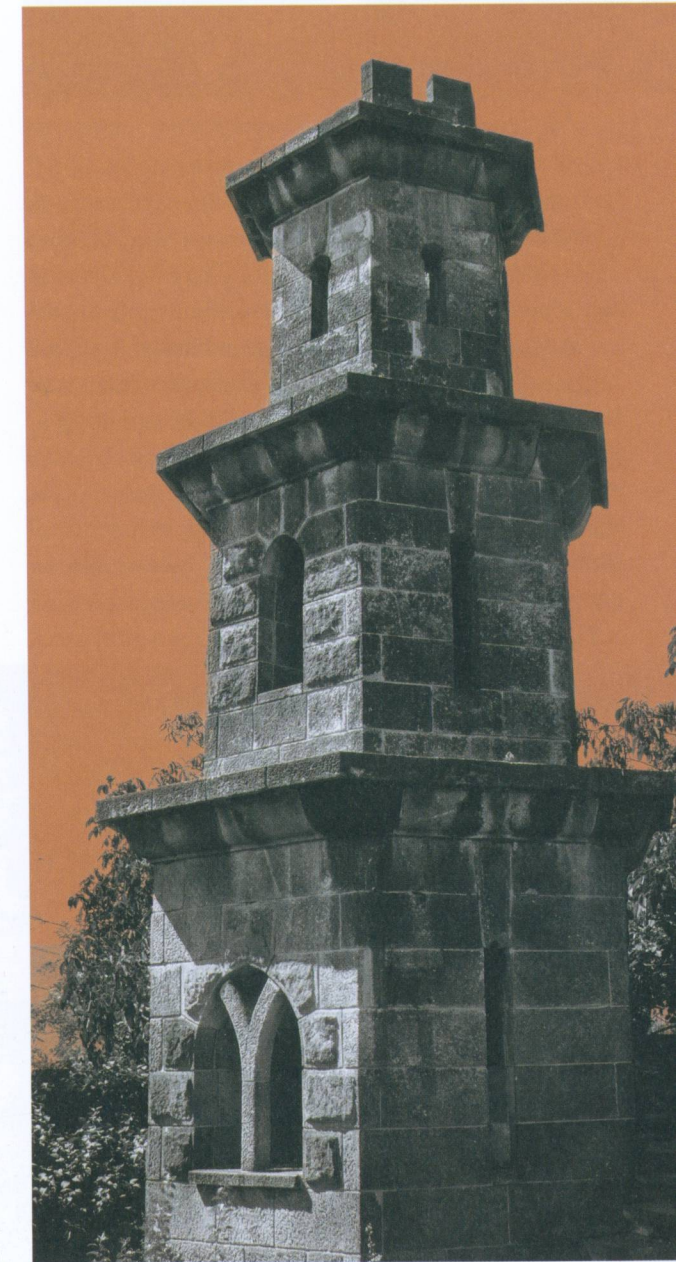
Merthogy Magyarországnak küldetése van a rokon népek között a Balkánon, Kis-Ázsiában vagy akár a Távol-Keleten, szól az elképzelés. Rokon népek közé ekkor még egyszerre számítottak a törökök, a finnek, az észtek, a közép-ázsiai és szibériai türk népek, a bolgárok és a japánok, a merészebbeknek akár a kínaiak és koreaiak is. E felismerés jegyében jött létre 1910-ben a Turáni Társaság Budapesten, amely ennek a sokfelé ágazó eszmerendszernek a híveit egyesítette. Voltak a tagok között számolatlanul egyetemi tanárok, politikusok (Tisza István és Károlyi Mihály egyszerre!), a Kelet iránt érdeklődő, műgyűjteménnyel rendelkező

értelmiségiek (Hopp Ferenc, a később róla elnevezett múzeum alapítója, optikaiműszer-gyáros), iparbárok és hajóskapitányok. A tiszteletbeli elnök Vámbéry Ármin lett, a társaság ügyeit menedzselő elnökséget pedig Teleki Pál későbbi miniszterelnök vitte. A társaság egészen az első világháborúig azokat a tevékenységeket szervezte, amelyek hasonló egyesületektől elvárhatók voltak: nyelvórákat indított, diszkrét unalomba fulladó előadásokat szervezett keleti expedíciókról, és kiadta a *Turán* című folyóiratot.

Fordulatot a világháború hozott a társaság életébe. Tisza István kormányszata fantáziát látott a szövetséges

Vámbéry Ármin emléktáblája az üzvegisztáni Buharában / Válasz Online, Vörös Szabolcs

A Turáni Egyistenhívők Tábora által épített torony (Aranyhegy, Budapest)

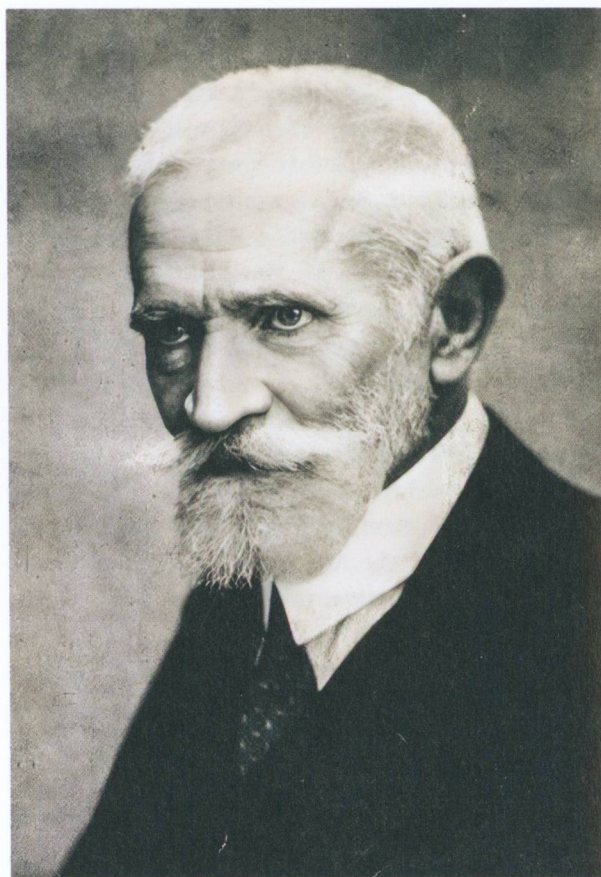

Teleki Pál / Fortepan, Vass Károly

Oszmán Birodalom felé való kulturális nyitásban, és a társaság átfazonírozásával létrehozta a Magyar Keleti Kultúrközpontot, amelyet egy füst alatt be is költöztetett a legfontosabb magyar középületbe, az Országházba, ahol a társaság egészen 1944-ig működött. Együttal megalapították a Magyar Keleti Gazdasági Központot is, amelynek feladata a balkáni és oroszországi magyar gazdasági előrenyomulás patronálása lett. Létrehozták 1916 végén a Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézetet, amely az első külföldi magyar kulturális intézet lett. Lényegében tehát a magyar kultúrdiplomácia megszületése is egy turanista aktushoz köthető. A Turáni Társaság emellett ösztöndíjakot szervezett, és a háború dacára százával iskoláztak be török, tatár, bolgár, bosnyák és albán diákokat Magyarországon.

TÖRÉSPONT

Trianon és a világháborús összeomlás alapvetően változtatta meg a Turáni Társaság helyzetét és a magyar turanizmus eszméi arculatát: a vereség és a megaláztatás három, sőt négy részre szakította a sosem nagy létszámú, ám annál befolyásosabb turanistákat. A jobbára zsidó származású bankárok, iparbárok és orientalisták otthagyták az egészet. A Turáni Társaság megmaradt a kormányzati ellenőrzés alatt álló mainstream terepének, egy közepes író, Pekár Gyula, a magyar egyesületi élet egyik tótumfaktumának vezetése alatt. Befolyásos tagjai már nem miniszterek, inkább kvietált államtitkárok és miniszteri osztálytanácsosok voltak. A tudományos világ nagyrészt szintén kivonult

Cholnoky Jenő / Wikimedia Commons

innen, és a Kőrösi Csoma Társaságba tömörülve a tudományos Kelet-kutatásnak szentelte magát, Teleki Pál vezetése alatt.

A radikálisok viszont létrehozták a Magyarországi Turán Szövetséget, amely kezdetben Cholnoky Jenő földrajzprofesszor irányítása alatt egyszerre követelte a magyar középiskolai tanterv turánosítását, turáni külpolitikát, turáni újságírást, olimpiát és negyvenméteres Attila-szobrot a Duna medrébe. Radikalizmusuk a húszas évek elején dinamikusabbnak tűnt a társaságénál. Ám belső ellentétek szétszabdalták a szövetséget, amely időről időre feltámadt a két világháború között, és számtalan más szervezetbe is delegálta tagjait: magyar-japán, magyar-török társaságokba, radikális függetlenségi szervezetekbe, menekült székely egyesületekbe, ahol például a rovásírás ekkoriban zajló reformja környékén egy sor turanistát találunk. A negyedik ága a mozgalomnak a harmincas években jelentkező Turáni Egyistenhívők egyháza volt, amely főtáltosa, Bencsi Zoltán ügyvéd vezetése alatt a kereszténységtől való elfordulást és egy új, magyar egyház létrehozását hirdette. Ez a korszakban már az

államnak is sok volt: az egyházat betiltották, híveit szoros rendőri ellenőrzés alá vonták.

Ezek a reakciók, a Nyugattól való elfordulás bizonyos tekintetben érthetőek voltak Trianon után: a turanisták úgy értékelték, hogy a mintának tekintett nyugati demokráciák elárulták Magyarországot, és ezért új, keleti szövetségeseket kell találni, akik külpolitikai támaszt is nyújtanak az országnak. A hivatalos magyar politika azonban sohasem volt vevő ezekre a radikális elképzelésekre. A magyar kulturális kormányzat kicsemegézte a turanizmusból azt, ami használható volt számára, annak jelentős támogatást adott, a többit hagyta működni. Az őstiszteleten alapuló politeista vallás, élén Tengri főistennel nyilván nem tartozott a magyar állam érdeklődési körébe, a radikálisabb turanisták viszont szívesen álmolták magukat Tengri fiainak.

A kicsemegőzés eredménye a néprokonsági gondolat lett, amely elsősorban Magyarországnak az újonnan létrejött Finn- és Észtországgal fenntartott, főleg kulturális kapcsolatait jelentette. 1928-ban Budapest adott otthont a finnugor kultúrkongresszusnak. Klebelsberg Kunó kezdeményezésére bevezették a középiskolákban a finnugor néprokonság napját, Magyarországon kulturális egyezményeket írt alá Finnországgal és Észtországgal (mindkettőt 1937-ben), magyar intézetet nyitott Helsinkiben, és jelentős összegeket áldozott tanár- és diákcserekre.

Ami a korszakban a turanizmus örökségéből jelentős még, az a keleti érzékenység művészeti hagyatéka. Jó néhány építőművész (Medgyaszay István, Lechner

Jenő, Toroczkai Wigand Ede) volt nem csak elkötelezett ezen eszmék iránt, de esetenként tagja is turáni egyesületeknek. Épületeik ma is a budapesti-nagyvárosi táj szerves részei. Festők, képzőművészek között kevesebb ilyen alkotót találunk, de Medgyessy Ferenc szobrász, Boromisza Tibor vagy a mostanában újra felfedezett Mokry-Mészáros Dezső festő munkásságában is vannak turanista mozzanatok, periódusok.

RADIKÁLIS FORDULAT

A második világháború a radikális turanisták, pánfinnugristák elképzeléseiben értelmezhető volt úgy is, mint a turáni népek szabadságharca az őket mindig elnyomó szovjet-orosz állam ellen. A világháborús vereség összekuszálta a magyarországi turanisták sorait: a nagy, alapító generáció tagjai sorban elhunytak, a sokszor a jobboldali politikai radikalizmushoz pártoló fiatalok közül számosan az emigrációt választották. Jó páran azonban Magyarországon maradtak: nem érzékelve az idők változásait 1946-ban a Turáni Társaság még megpróbált újjáalakulni Magyar Néprokonsági Egyesületként, a respektált Németh Gyula turkológus elnöksége alatt. Ezt a kísérletet azonban az államvédelmi szervek nagyon hamar takarékra tették.

Az emigráció és Magyarország szovjetizálása újabb választóvonal elé állította a magyar keleti eredetpolitikát úzókat. Mivel a finnugor nyelvészet a tudományos intézményrendszer (MTA, egyetemek) sáncai között maradhatott a kommunista diktatúra alatt is, azok, akik eleve szemben álltak a rendszerrel, szembekerül-

Sándor Béla sgraffitója a budapesti Szabolcska Mihály utcai Hunnia-udvar homlokzatán (1931) / Válasz Online, Vörös Szabolcs

„Olyan gondolati hagyomány ez, amely kétszáz éve velünk van, és az ország elkötelezett nyugati orientációja mellett meglepő erővel tud megjeleníteni egy másik hagyományt: a keletit.”

tek a hivatalosnak tekintett tudománnyal is. A turanisták között eleve jelen volt egyfajta nyelvészetellenesség, ugyanakkor egészen 1945-ig a finn, észt és egyéb rokon népi kapcsolatok problémamentesen meg tudtak maradni a turanizmus sáncai között. Vikár Bélától Bán Aladáron át Virányi Elemérig egy sor jelentős finnugrista volt tagja, sőt tisztségviselője a Turáni Társaságnak, és a *Turanban* 1944-ig több mint 1500 finnugor tematikájú közlemény jelent meg, akár a magyar–japán vagy magyar–bolgár rokonságot tárgyaló írások mellett.

A magyar–sumér néprokonítás gondolata szórványosan mindig jelen volt a magyar turanisták között, de sosem vált dominánssá, néhány ember magánpassziójának tűnt. A kommunista hatalomátvétel után azonban azok fordultak felé, akik egyrészt az emigrációban úgy érezték, hogy frusztrációik és veszteségeik kifejezésére ez a gondolatkör alkalmas, másrészt demonstrálhatták a kommunista Magyarország teljes tagadását. A magyar–sumér néprokonisági hagyomány újratemetője egy képzett történész volt, aki a középkori magyar–lengyel kapcsolatokról nyergelt át valami egészen másra. Bobula Ida (1900–1981) Domanovszky Sándor tanítványaként doktorált Budapesten, és a világháború alatt lengyeleket mentett. A kisszámú turanista sumér hívó egyikehez, Paikert Alajoshoz, a Turáni Társaság főemberéhez, a Mezőgazdasági Múzeum alapítójához írott egyik levelében tett hitet 1948-ban amelle, hogy folytatni fogja az elődök hagyományait. Bobula könyvtárosként, szegénységben eltöltött amerikai éveiben előadások százait tartotta, legalább fél tucat könyvet írt a témában, és megpróbálta becsempészni elméleteit a nemzetközi tudományos diskurzusba, nem

sok sikerrel. Munkássága azonban megtermékenyítőleg hatott más emigrációba szorult értelmiségiekre, Baráth Tiborra, Badiny Jós Ferencre és Padányi Viktorra, akik elméleteit továbbfejlesztve, felhasználva alkották meg a maguk rokon elméleteit, általában sumerológiai ismeretek nélkül. Könyveik 1990 előtt illegálisan, utána már szabadon terjedhettek az országban, és a rendkívül magas életkort megérő Badiny Jós (1909–2007) előadásain keresztül sokan személyesen is részesülhettek ezekből a tanításokból. Badiny Jós olyan fontos magyar értelmiségiekre is nagy hatással volt, mint Szörényi Levente.

Az emigrációban élő alkotók mellett Magyarországon is maradtak olyan értelmiségiek, akik – általában a tudományos intézményrendszer perifériáján maradván – azt a keleti érzékenységet vitték tovább műveikben, előadásaikban, amire sokaknak volt igényük. Különböző minőségben és súlypontokkal alkotva, de közéjük lehet sorolni Lükő Gábor néprajzkutatót vagy Mándoky Kongur István turkológust is.

TURANISTA RENESZÁNSZ

A viszonylag szűk körű ismertségből a kétezres évek első évtizedében a politikai és gazdasági válság segített ennek a keleti érzékenységnek nagyobb láthatóságot adni. Az euroatlanti csatlakozásban való csalódás, a radikális jobboldal felemelkedése és dinamikus intézményrendszer-építése (fesztiválok, kiadók, folyóiratok, márkák) és a 2006-os belpolitikai válság, majd a 2007–2008-as világgazdasági krízis sokakat tett nyitottá az identitás- és eredetpolitikai üzenetekre. 2010, de főleg 2014 után pedig ezek a követelések, kezdeményezések (keleti nyitás, Magyarságkutató Intézet, Kurultáj) masszív állami támogatást kaptak és kapnak a Fidesz-kormány részéről, ami sok esetben a radikális üzenetek beszívargását jelenti a mindennapi politikai beszédmódban.

Fontos azonban látnunk, hogy ezek a diskurzus-törzsek, követelések (amelyek sok esetben szóról szóra megfeleltethetők száz évvel ezelőttieknek) nem a semmiből jönnek. Olyan magyar gondolati hagyomány részei, amely kétszáz éve velünk van, és az ország elkötelezett nyugati orientációja, közvéleménye mellett meglepő erővel tudnak megjeleníteni egy másik hagyományt: a keletit. Ennek haszna politikai szempontból valószínűleg minimális, de művészeti és kulturális, sőt tudományos értelemben ez a gondolkodás sokszor megtermékenyítőleg hat Magyarországon. •

VeszprémFest

2024.
JÚLIUS
16-20.

07.
16.

MILKY
CHANCE

07.
17.

JOSÉ
CURA

07.
18.

PALOMA
FAITH

07.
19.

GREGORY
PORTER

07.
20.

TOTO

Július 18–19–20. Jezsuita Templomkert

SNÉTBERGER
FERENC

veszpremfest.hu

A rokonsággal, származással kapcsolatos viták, genetikai „szenzációkról” szóló hírek között szinte elsikkadt, milyen sok és mennyire értékes fejleménnyel gazdagította az utóbbi években az őseinkről szóló tudást a régészet. Keleti magyarok, új Kárpát-medencei tarsolyok, avar kincsek – összeállításunkban elmeséljük a legerősebb sztorikat!

MIT REJT A FÖLD?

TÜRK ATTILA

Fotó: Vörös Szabolcs

Az Urál–Kárpát-tengely Türk Attila honfoglalók és keleten maradottak kapcsolatairól

BORBÁS BARNA

Az elmúlt évtized régészeti szenzációja volt az Urál hegység keleti oldalánál azonosított „magyargyanús” leletegyüttes, melynek segítségével végre fény derülhet keleten hagyott őseink titkára. A kutatást magyar részről vezető Türk Attila, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Magyar Őstörténeti és Honfoglalás Kori Régészeti Tanszékének vezetője interjúnkban beszámol az Ujelsztori legfrissebb fejleményeiről, valamint egy újabb lelőhelyről, mely az eddigieknél is izgalmasabb részleteket tartogat.

Heti Válasz-os korunk óta követjük az Urál hegység keleti oldalán talált „honfoglaló típusú” régészeti leletekkel kapcsolatos fejleményeket. Legutóbb 2019-ben beszélt lapunknak arról, hogy egy keleten maradt ősmagyar közösség nyomait találhatták meg. (A cikk kivonata az interjú után olvasható. – A szerk.) A felfedezéssel kétségtelenül új lendületet vett a korai magyar történelem régészeti, majd archeogenetikai kutatása. Mennyivel tud többet mondani most, mint öt évvel ezelőtt?

Az elmúlt évtized régészeti szenzációja volt az Urál hegység keleti oldalánál azonosított „magyargyanús” leletegyüttes, melynek segítségével végre fény derülhet keleten hagyott őseink titkára. A kutatást magyar részről vezető Türk Attila, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Magyar Őstörténeti és Honfoglalás Kori Régészeti Tanszékének vezetője interjúnkban beszámol az Ujelsztori legfrissebb fejleményeiről, valamint egy újabb lelőhelyről, mely az eddigieknél is izgalmasabb részleteket tartogat.

Mindemellett kirajzolódik az Urál keleti oldalától a Kárpát-medencéig tartó vándorlás útvonala és időbeli hosszúsága is. Nagy segítségünkre volt az archeogenetika: az Ujelsztori szarmazó közel negyven csontminta vizsgálata készült el – hála a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Archeogenomikai Intézetének. Ezek az eredmények azt mutatták, hogy a két régió régészeti leletei hasonló leleteit tartalmazó sírokban az elhunytak között biológiai kapcsolatot, sőt helyenként ötödfokú rokonság is fennállt.

Ennyire közeli családi kapcsolat lehetett az Urál keleti oldala és a Kárpát-medence között?

Számunkra is megdöbbentő, de igen. A Sopron melletti szakonyi kis sírszámú temetőben végzett új vizsgálatok nyomán több csontváz is hihetetlenül közeli ujelsztori rokonságot mutatott. Ennek magyarázata a kutatásban már a 19. század óta ismert, majd az első világháború után – főként nyelvészeti nyomásra – háttérbe szorult „rövid vándorlási elmélet” lehet.

Mennyi ideig tarthatott az Uráltól a Kárpát-medencéig tartó út?

Legfeljebb 120 évig, de bizonyosan valahol 90 és 150 között. Vagyis ennyi év telt el az Urál keleti oldaláról, a feltételezett őshaza területéről való elmozdulás és a honfoglalás között. Az egyedi rokoni kapcsolatokra utaló adatok nem csak azért rendkívül értékesek, mert segítenek modellezni a népmozgást. Arra is van nyom, hogy a keleti magyarok tarthatták a kapcsolatot a nyugatra vándorolt rokonaikkal és viszont. Keleten többé-kevésbé a mongol korig, majd egészen a 15-16. századi végső helyi asszimilációjukig nyomon követhető ez a kontaktus.

Ujelginél lehetett a sokat emlegetett magyar őshaza?

Ez a lelőhely talán annak az északnyugati határterületén lehetett – de ennél pontosabbat nehéz mondani. A legtávolabbi terület, ameddig régészeti és archeogenetikai eszközökkel „ellátunk”, ettől a Cseljabinszk–Ujelgi-vonaltól még több száz kilométerre keletre esik. A magyar őshazát, vagyis a korai magyarság kialakulásának helyszínét Nyugat-Szibériában, a Tobol, az Irtis és az Isim folyók vidékén, Tyumeny várostól délre feltételezhetjük.

Tartogat még érdekes leleteket ez a régió magyar szempontból?

Égészen biztosan. Az új felfedezések között említhetjük az Ujelgi mellett fekvő Aktyjube település határában 2022-ben talált újabb magyar jellegű leleteket. Itt ráadásul szinte teljesen bolygatatlanul sikerült megfigyelni a temetkezést, amely Ujelgi esetében sajnos ritkán fordult elő. Aktyjube olyan fokú hasonlóságot mutat a már teljes egészében „kifejlett” honfoglalás kori leletekkel, hogy orosz kutatókban komolyan felvetődött egy 10. századi keleti irányú visszaköltözés lehetősége is. Ezt ugyan nagyon nehéz bizonyítani, az viszont kétségtelen, hogy a 900-as évek első felében a honfoglalók keleti kapcsolatai elértek egészen az Urál keleti előteréig.

Az imént szétválásról, keleten maradt ősmagyarokról beszélt. Ezt úgy kell elképzelni, hogy egy nagy létszámú csoport picit „maradványokat” hagyott maga után?

Ez a kérdés nehezen megválaszolható, de ma már ismert olyan vélemény, mely szerint a korai magyarság jelentős része maradhatott keleten, és talán ki-

sebbségben voltak azok, akik nyugatra indultak. Erre utalnak archeogenetikai vizsgálatok is, de van egy használható történeti analógiánk, amelyet a kiváló, a magyar régészeti témákban kulcsfontosságú publikációkat jegyző ukrán kolléga, Olekszij V. Komar vázolt fel: hogy tudniillik egy másik vándorló népességnél, a besenyőknél is ez történt. Valószínűleg ez állhat a háttérben annak, hogy Julianus barát a 13. században még megtalálta a keleten maradt magyarok leszármazottait a Volga–Káma-vidéken.

Miért indultak el egyáltalán nyugatra elődeink?

Erre a leginkább felelős válasz az, hogy nem tudjuk. Egyszerűen nincs arra nyom, miért költöztek el a Dél-Urál keleti oldaláról előbb a középső Volga-vidékre (Levédia), majd Etelközbe, vagyis a Dnyeper és Dnyeszter vidékére. Lehetnek sejtéseink a klímaváltozásról és más sokkhatásokról, de a helyzet az, hogy ez a terület eléggé kiesett az európai írott források látóköréből, ezért egyelőre csak találgatni lehet.

Az Etelközből a Kárpát-medencébe költözés okát viszont betéve tudjuk: besenyő támadás.

Igen, de rendkívül leegyszerűsített képünk van erről az eseménysorozatról, alapvetően az írott források pontatlan értelmezése nyomán. A honfoglalást kiváltó besenyő–magyar konfliktust ne kiterjedt háborúként képzeljük el! Erre semmilyen nyom nem utal. A magyarokat Etelközből „kiűző” csoportok ekkor még nem telepedtek le a Dnyeper–Dnyeszter vidékén, mindössze a magyar kalandozásokhoz hasonló hadjáratot indítottak. A magyarok 895 után még a 10. század első felében is megőrizték korábbi keleti kapcsolat-

rendszerüket, az egykori etelközi szállásterület – a régészeti hagyaték időrendje alapján – csak ezt követően került besenyő megszállás alá. A magyarság szempontjából tehát a Kárpát-medencébe érkezés nem lehetett „brutális sokk”. A régészet eredményei is alátámasztják az írott forrásokat, melyek szerint 862 után a magyar hadsereg már rendszeresen megfordult a Kárpát-medencében. Többé-kevésbé tehát ismerték a területet.

Etelköz az őshazánál jóval megfoghatóbb szállásterület, hiszen szerepel Bíborbanszületett Konstantin bizánci császár egyik leírásában. Hol tart a régészeti feltárása?

Úgy képzelje el, hogy a hazai régészeti kutatás még 20–25 évvel ezelőtt is összesen talán három-négy lelőhely alapján, „sacra” mondta meg, hogy hol lehetett Etelköz. Ezt a kérdést az írott forrásból ismert folyónevekre alapozott azonosítás miatt szinte mindenki megoldottnak vélte. Ma ehhez képest már több mint 50 lelőhely 150 sírjáról beszélünk. Ez óriási szám, és nagyon jó hír, hogy a feltárt régészeti anyag jellegzetességei összhangban vannak az írott források adataival, vagyis Etelközt nem kellett sehová „átrajzolni” a térképen.

Ujelgi Oroszországban, Etelköz jó részt Ukrajnában fekszik. Két háborút viselő fél, ráadásul ön mindkét ország tudományos világával érzékeny kapcsolatokat épített ki. Mekkora veszélyben van most mindez a harcok miatt?

Elöljáróban hadd mondjam el: az elmúlt évtizedek legkomolyabb tudományos-régészeti eredményei közé tartozott annak világossá tétele, hogy a magyar őstörténet korántsem hazai belügy, és még csak nem is rokonszen-

„Ma már ismert olyan vélemény, mely szerint a korai magyarság jelentős része maradhatott keleten, és talán kisebbségben voltak azok, akik nyugatra indultak.”

kérdése, hanem nemzetközi, kelet-európai, sőt eurázsiai szinten értelmezhető tudományos kutatási kérdés. Ennek jegyében építettük újra a kapcsolatokat az orosz, ukrán és moldáv kollégákkal. A személyes, baráti kapcsolataink változatlanok, mégis óriási veszélyben van mindaz, amin közösen dolgoztunk. A korábbi leletek és eredmények közös feldolgozása mindhárom állam szakembereivel zavartalanul folyik, de az ukrainai terepi kutatás a legtöbb esetben fizikailag lehetetlenült el. Ráadásul – mint Olekszij Komar tavaly nyilatkozta – a régészeti helyszínek direkt fenyegetettsége igen kiterjedt. Nemegyszer a lelőhelyeket szó szerint szétlőtték vagy elaknásították. Csak remélni tudom, hogy a pusztítás nem visszafordíthatatlan, és az eddig forráshiány miatt még fel nem derített vidéki múzeumi anyaggyűjtés, illetve a legkomolyabb előrelépéssel kecsegtető munka: a kijevi központi régészeti adattár ásatási dokumentációinak teljes feldolgozása mellett az expedíciók is belátható időn belül visszatérhetnek a régi kerékvágásba. •

Megvannak a keleti magyarok?

BORBÁS BARNA

A honfoglalással nem zárult le a magyarság keleti kapcsolatrendszere: a 10. századi Kárpát-medence anyagi kultúrája – visszahatások révén – egészen az Urál térségéig kimutatható. 2019-es cikkünkben részletesen bemutattuk a Türk Attila által vezetett oroszországi régészeti expedíciókat.

Az Urál hegység keleti lejtőjénél fekvő Cseljabinszk Oroszország nyolcadik legnagyobb városa. Itt kezdődik a nyugat-szibériai alföldig tartó, végláthatatlan sztyepp, a környék képét és klímáját a jégkorszak óta meghatározó tóvidékkel. Mindezek tudatában a messziről jött ember csodálkozva nyugtázza, mi van Cseljabinszk város címerében: alaposan megtermett, aransárga teve. Ha megértjük, hogyan lett a teve Cseljabinszk címerállata, rögtön világos lesz, miért itt bukkanhattak mintegy másfél évtizede új, potenciális magyar őstörténeti szenzációként emlegetett régészeti lelőhelyre.

A középkori nomád karavánok ugyanis tevékkel vándoroltak a füves sztyeppén, az Urál keleti oldalán, délről észak felé. A mai Cseljabinszk környéke pont erre a fontos útvonalra, a nagy uráli átjáró keleti oldalára esik. Közlekedési és kommunikációs kontaktzóna ez, méghozzá maig: nem véletlen, hogy Vlagyimir Putyin orosz elnök többször éppen Cseljabinszkban fogadta az üzbég, kazak és más közép-ázsiai államok vezetőit. Ma is bőven laknak errefelé tatárok és baskírok is.

Amikor uráli „átjáróról” beszélünk, nem hófödte magashegyi hágót kell elképzelni. A földrajzkönyvekből Ázsia és Európa közötti határként ismert hegység szinte áthatolhatatlan válaszfalként rögzült a fejünkben, de a valóságban rögei az évtizedezredek alatt annyira lekoptak, hogy ebben a régiójában inkább szelíd dombosságra emlékeztet. Szintén félreértés azt gondolni, hogy a mocsárvilágáról híres szibériai alföld közvetlenül az Urál keleti lábánál kezdődik. Valójában előtte több száz kilométeres sztyeppzóna húzódik, rengeteg füvel

Régészeti munka, Ujelgi, Oroszország / Türk Attila gyűjteménye

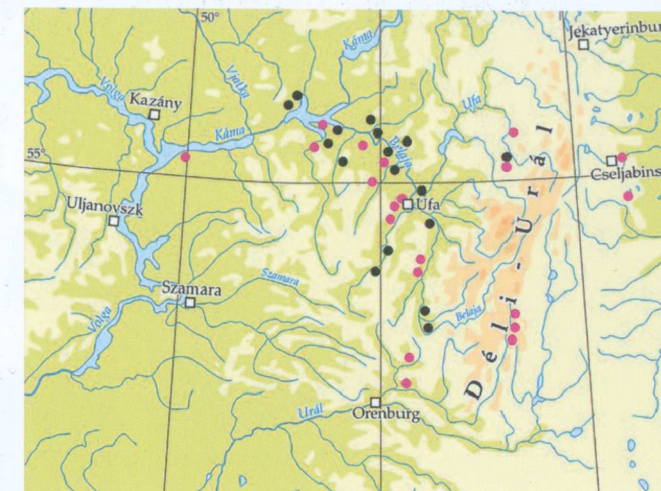
és kisebb-nagyobb tóval, ami óriási mennyiségű állat eltartására adott lehetőséget.

Azért kezdtük földrajzi bevezetővel, hogy egyértelmű legyen, miért volt az uráli átjáró keleti oldala a bronzkortól kezdve fontos és ideális az itt megtelepedő vagy átvonuló népeknek – köztük esetleg a magyarok őseinek is. Az Ujelgi-tó mintegy 100 km-re északra fekszik Cseljabinszktól. Itt helyezkedik el az a lelőhely, amely annyi izgalmat okozott – sőt talán kijelenthetjük: új korszakot nyitott – az elmúlt évek magyar őstörténeti-régészeti kutatásában. Az Ujelginél talált temető több korszak hagyatékát magában foglaló, helyi régé-

szek által régóta ismert lelőhely. Magyar tudósok látókörébe 2009-ben került: ekkor történt, hogy jelentős mennyiségű 10. századi fémleletet vittek innen a cseljabinszki múzeumba. Ott Szergej G. Botalov régész felismerte azok „magyargyanús” jellegét, és riasztotta magyar kollégáit, hogy az Ujelgi-tónál korai történetünk egészen új, eddig fel nem tárt darabját rejtheti a föld. Az első orosz–magyar uráli régészeti expedícióra 2013 augusztusában került sor Ujelginél az MTA BTK Magyar Őstörténeti Témacsoport és a PPKE BTK Régészeti Tanszék közreműködésével. Ezt aztán még hat másik követte, az ujelgi „magyargyanús” leletek híre pedig egyre csak terjedt a témára fogékony közönségben.

Az Ujelginél előkerült „magyargyanús” leleteket – elsősorban öv- és lószerszámveretek – sokáig pusztán

Magyar szempontból fontos régészeti lelőhelyek a Déli-Urál két oldalán

a lelőhely fémkeresősök által bolygatott, de pontos koordinátákkal összegyűjtött anyagából ismerhettük. Azonban ahhoz, hogy bármilyen leletet történeti összefüggéseiben tudjunk értelmezni, közvetlenül eredeti, bolygatatlan helyzetében kell előkerülnie, szakember által feltárva és dokumentálva. „Tíz év kemény munka után mosolygott rá a szerencse erőfeszítéseinkre, és két nagyon izgalmas sírra bukkantunk” – mondja Türk Attila. „Ezt már régész bontotta ki, szakszerűen. Pontosan olyan 10. századi leletanyagra bukkantunk, mint korábban ugyanitt a fémkeresősök. A szórványleletek után végre valódi régészeti kontextusról beszélhetünk.

Az előkerült új tárgyak egy része ráadásul pontosan egyezik a fémkeresős szórványleletekkel; egy-egy készletet alkotnak velük” – teszi hozzá. Az ujelgi lelőhely immár teljesen hiteles régészeti, és megbízhatóan elemezhetjük az adatait magyar szempontból is.

„Mivel egyetlen csontváz sem tudok megkérdezni, hogy vajon – sokszoros idézőjelek között – magyar identitású egyénnek vallotta-e magát, nem állíthatom minden kétséget kizáróan, hogy az Ujelgi-tónál »magyar« sírokat ástunk ki. Csak azt mondhatom, hogy »magyar jellegű« vagy csúnyábban, de szakmailag pontosabban megfogalmazva: »a honfoglalás kori ré-

gészeti hagyaték keleti párhuzamát« leltük fel. Ez azonban egy cseppet sem csorbítja a leletek régészeti és történeti jelentőségét. Összevetésként: a hasonló őstörténeti kérdésekkel küzdő bolgár régész kollégák a mi eredményeink töredékével is boldogok lennének” – vázolja a helyzetet a PPKE Régészettudományi Intézetének tanszék-vezetője.

Türk Attila a jelenleg feltárt részt értelmező történeti munkahipótesisükről azt mondja, egy keleten maradt magyar közösség maradványait találhatták meg Ujelginél. Olyan közösséget, amely a Kr. u. 830 körül végbement nyugati elvándorlást követően helyben maradt, sőt a 10. századra még keletebbre is húzódnak, talán éppen az akkor erőteljes terjeszkedésben lévő volgai bolgárok miatt. A keleten maradt magyarok 10–13. századi történetét és főleg régészét eddig nem kutatta senki, a hazai szakirodalomban ennek igénye fel sem vetődött, mert – gondolták sokan – amit Julianus baráttól tudunk, úgyis magyarázat mindenre. Pedig ha sikerülne „megfogni” a keleten maradt magyarok 10–13. századi hagyatékát, abból sokkal biztosabban lehetne visszafejteni a helyi, 9–8–7. századi előzményeket is. Éppen ezért a régészeti kutatásnak valamennyi magyargyánus keleti lelet és lelőhely – kerüljön elő bárhol is – vizsgálat tárgyát kell képezze.

Ez a most feltárt közösség nem lehet azonos azzal, amellyel Julianus a híres felfedező útja során találkozott? – kérdezzük Türk Attilától. „Julianus útjának

földrajzi részletei mind a mai napig tisztázatlanok. A rendelkezésre álló adatok alapján azonban arra következtetünk, hogy az a találkozás az Urál nyugati oldalán, a mai Tatár föld keleti-délkeleti részén történhetett meg. A keleti magyarok azonban valószínűleg nem egyetlen kompakt közösségben élhettek, csak az egyszerűség kedvéért alkalmazunk rájuk egy összefoglaló nevet. Julianus pedig csak töredékükkel találkozott, nincs szó arról, hogy a teljes »országukat« beutazta volna. Néhány évvel ezelőtt Olekszij V. Komar ukrán régész elemzést írt a témáról, és az egész magyarkérdést eurázsiai kontextusba helyezte. A leletekből azt olvasta ki, hogy intenzív kapcsolatnak kellett lenni a nyugati és a keleti magyarság között. Csak ma már nehezen tudjuk elképzelni, hogy a 10. században is ugyanúgy létezett mobilitás, mint manapság. Egyre inkább azt látjuk, hogy a honfoglalással a magyarság keleti kapcsolatrendszere nem zárult le” – kommentálja Türk Attila. ■

Tarsolylemezek, ékszerek, temetők új régészeti szenzációk a honfoglalás korából

ZSUPPÁN ANDRÁS

A tarsolylemezek a magyar régészet kultikus leletei: a közönség számára ezek a tárgyak jelképezik a honfoglaló magyarságot, és a ritkaságuk miatt minden új darab előkerülése szenzációs eseménynek számít. Az elmúlt években három 10. századi tarsollyal gyarapodott az állomány: kettőt Pátyon, egyet Csomádon fedeztek fel. A két lelőhely azonban nemcsak emiatt érdekes, hanem tudományos szempontból is rengeteg új információt szolgáltatott a honfoglalás koráról.

A csomádi leletmentés helyszíne / Rácz Gergely Ákos, Közösségi Régészeti Egyesület

Különleges élményben lehetett részük azoknak, akik 2022 második felében ellátogattak a Magyar Nemzeti Múzeum Kupola-termébe: a tárlókban együtt láthaták az összes múzeumi gyűjteményben őrzött, fémveretekkel vagy lemezzel díszített tarsolyt, amelyet a Kárpát-medencében megtaláltak. Nem meglepő, hogy e tárgyak bármely más korabeli leletnél nagyobb érdeklődést váltanak ki, hiszen kevés van belőlük, mesteri megmunkálásuk a honfoglaló elit egykori fejlett tárgykultúrájának bizonyítéka. A lemezes, illetve veretes tarsolyok a magyar régészet csúcseletei: elsősorban a 10. században használta őket a Kárpát-medencében megtelepedett magyarság katonai elitje, bár máshol is előfordultak. Valószínűleg rangjelző funkciót töltöttek be amellet, hogy nyilvánvalóan volt gyakorlati használatuk is, hiszen az övre erősítve kisebb

tárgyakat, főként tűzgyújtó eszközöket lehetett tartani bennük. Az előkerült leletek döntő többsége a Felső-Tisza-vidékről származik, és vannak olyan országrészek, ahonnan díszített tarsoly mindeddig nem vagy alig került elő. Például Erdélyből mindössze egyetlen, korábban nem publikált veretes tarsolyt ismerünk, amelyet a nagyközönség idén láthatott először egy csíkszeredai kiállításon.

Veretekkel díszített bőrtarsolyokat évszázadokon át használtak a különböző népek Európa keleti, északi és délkeleti részein, de a tarsolylemez, vagyis a tarsoly egyik oldalának fémlappal való borítása sokáig a honfoglaló magyarok specialitásának tűnt. Az első tarsolylemez Galgócon találták 1868 nyarán árokásás közben, mindjárt egy kivételesen szép, egymásba fonódó indákkal díszített darabot. Rómer Flóris rájött a funkciójára is: „egy

ezüst paizs alakú lemez, hasonló a huszár-tarsoly fődőjéhez, ez bőrre volt szegekkel és apró kampókkal erősítve” – állapította meg. Ahogy a honfoglalás kori sírok feltárása szakszerűbbé vált, újabb lemezek kerültek elő. Akadt közöttük díszes és díszítetlen, teljesen ép és erősen töredékes, sőt a millennium évében Tiszabezdén egy olyan vörösréz tarsolylemez is felfedeztek, amelyet fantasztikus állatalakok és egyenlő szárú görög kereszt díszít; mintha egy szinkretikus, keleti és nyugati elemeket ötvöző kultúra bizonyítéka lenne.

ÚJ TARSOLYOK, ÚJ PERSPEKTÍVÁK

Noha a Kárpát-medence díszített tarsolyainak száma és gazdagsága továbbra is egyedülálló, ma már tudjuk, hogy a tarsolylemez nem kizárólag a honfoglaló magyar katonai elite jellemző tárgya lehetett.

A nagy kelet-európai síkságról sokáig egyetlen tarsolylemez volt ismert, amelyet Cseremiszföld területén találtak 1957-ben. A két ágaskodó oroszlánnal és életfával díszített, őscseremiszt temetőből előkerült veszelovói tarsolyt egyedülálló leletnek tartották, de a 2010-es években váratlanul előkerült a térségben egy sor valódi, a magyar leletekkel egykorú tarsolylemez. Ma már összesen tízet ismerünk Oroszország középső részéről, egyet pedig az Észak-Kaukázusból. Igaz, ezeket a tárgyakat néhány esetben nem szabályos régészeti kutatás során találták, ezért tudományos szempontból az értékelésük problémás. Az oroszországi viszonyokra jellemző, hogy még egy olyan alapvető lelet, mint a veszelovói tarsolylemez is sokáig csak fekete-fehér ásatási fotóról volt ismert, és amikor 2020-ban egy orosz régész Joskar-Olában újratálalt a harminc éve elveszettnek hitt tárgyra, addigra csak néhány töredék maradt belőle. Mindenesetre az egyre gyarapodó számú kelet-európai felfedezések fényé-

A rózsabogár kitingpáncéllemezeivel berakott pátyi tarsoly restaurálás után / Ferenczy Múzeumi Centrum

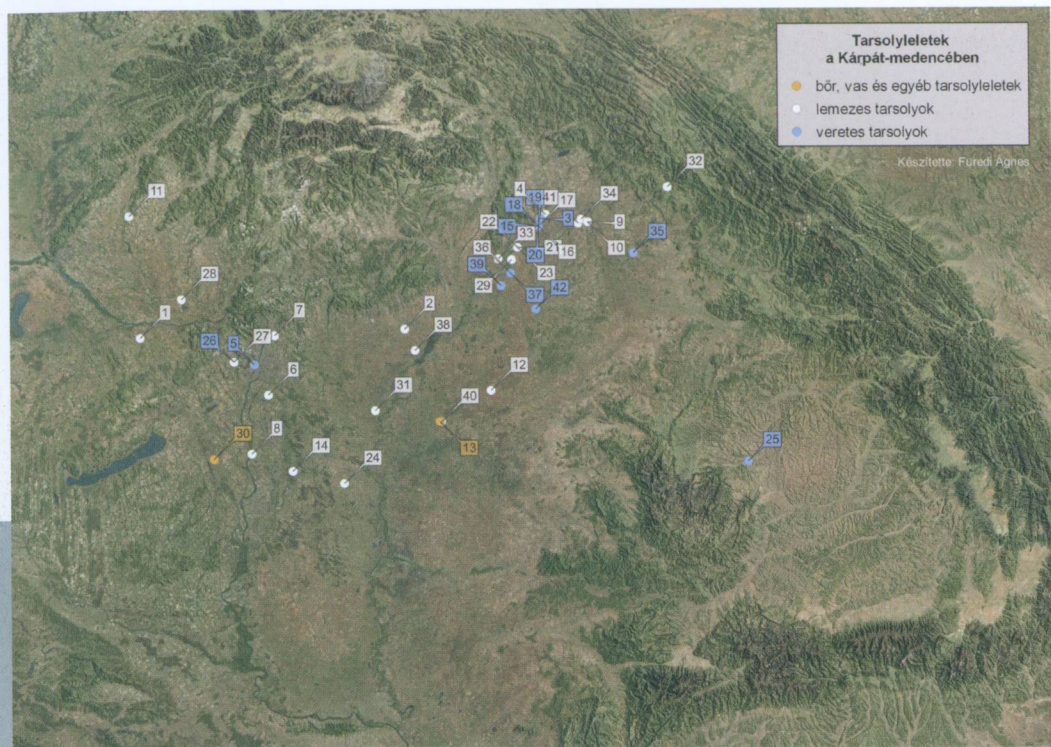
ben a magyar tarsolyok szerepét is át kellett értékelni: immár nem kizárólag a honfoglalókra jellemző tárgyaknak tarthatjuk őket, hanem egy szélesebb kelet-európai kulturális hagyomány részének, amely a Kárpát-medencében – még ha rövid ideig is – páratlan virágzásnak indult.

A pátyi ezüst tarsolylemez restaurálás után / Ferenczy Múzeumi Centrum

Egészen a közelmúltig az a tarsolylemez volt a legutolsó előkerült lelet, amelyet Bugyi-Felsővány lelőhelyen találtak meg 2011 tavaszán. Aztán több mint tíz év szünet következett, majd jött egy valóságos „tarsolyrobbanás”, amelyet két Pest megyei lelőhelynek, Pátynak és Csomádnak köszönhetünk. A Nemzeti Múzeum kiállítását nemcsak az ebbe különlegessé, hogy teljességre törekvő módon mutatta be a Kárpát-medencei díszített tarsolyokat, hanem a két friss pátyi leletet is itt mutatták be először a nagyközönségnek.

Különösen a 170-es számú sírból kiemelt tarsoly érdekes a díszítési technológiája miatt: a középső nagy, ónozott bronzveret áttöréseit zöld kitingpáncél-lemezekkel töltötték ki, amelyek többsége megmaradt az eredeti helyén. A rózsabogár szárnyai ebben az esetben a drágább zománcot vagy üvegpasztát helyettesítették. Hasonló megoldású tarsolyt korábban soha nem találtak. A 184. számú sírból

Női sír ékszerekkel és viseleti elemekkel a pátyi D temetőből / Giedl Dániel

Szív alakú ezüstveret egy pátyi sírból szövetmaradványokkal / Ferenczy Múzeumi Centrum

A bugyi-felsőványi tarsolylemez kiemelésének pillanata 2011-ben / Füredi Ágnes

előkerült másik tarsoly előlapja fél milliméter vastag, sima ezüstlemez, amelyet mindössze egy szív alakú, palmettás és egy rombusz alakú veret, valamint a rögzítéshez használt szegecses díszítettek. A pátyi leletek jelentőségét mutatja, hogy az utóbbi a 27. előkerült tarsolylemez, a rózsabogarás pedig a 13. veretes tarsoly – az egész Kárpát-medencéből.

De nemcsak önmagában a két szép és értékes tárgy előkerülése izgalmas. Nagyon jól megismerhető a kontextusuk, ugyanis szabályos ásatáson találtak rájuk, és a lelőhelyi körülményeket pontosan dokumentálták. A régészetben használt természettudományos módszerek az elmúlt évtizedben óriási fejlődésen mentek keresztül, és a pátyi ásatás leleteinek vizsgálata során a teljes arzenált bevetették.

HONFOGLALÓK AZ IPARI PARK ALATT

Páty Malomi-dűlőnek nevezett részén összesen öt temetőt tártak fel egymáshoz közel. Az M1-es autópályán autósok tízezrei száguldanak át nap mint nap anélkül, hogy tudnák, a Budapest körüli agglomerációnak ez a teljesen jellegtelen, frissen beépített darabja valaha a honfoglalók szállásterülete volt. Az első két 10-11. századi temetőt még 1997-98-ban találták a Sasfészek nevű autópálya-pihenőnél, az úttól délre és északra; az utóbbi egy több száz sírból álló avar temető fölött és mellett helyezkedett el. 2021 augusztusában aztán újabb kutatás indult, mivel a pihenőtől északra elnyúló mezőgazdasági területet is utolérte a „fejlődés”: hatalmas ipari park épült a szántó helyén HelloParks Páty néven, amelyhez egy új autó-

pálya-lehajtó és egy elkerülő út is tartozik. A munkálatok óriási összefüggő területet érintettek, ami régészeti szempontból szerencsés, mivel nem egy vonalas létesítmény véletlenszerűen áthúzó sávjában kellett kutatni, hanem egész sírmezőket lehetett feltárni. A most feltárt temetőket nem fosztották ki korábban, és az évszázadokon át folytatott mezőgazdasági művelés sem bolygatta meg őket, a temetkezések gyakorlatilag érintetlenek voltak.

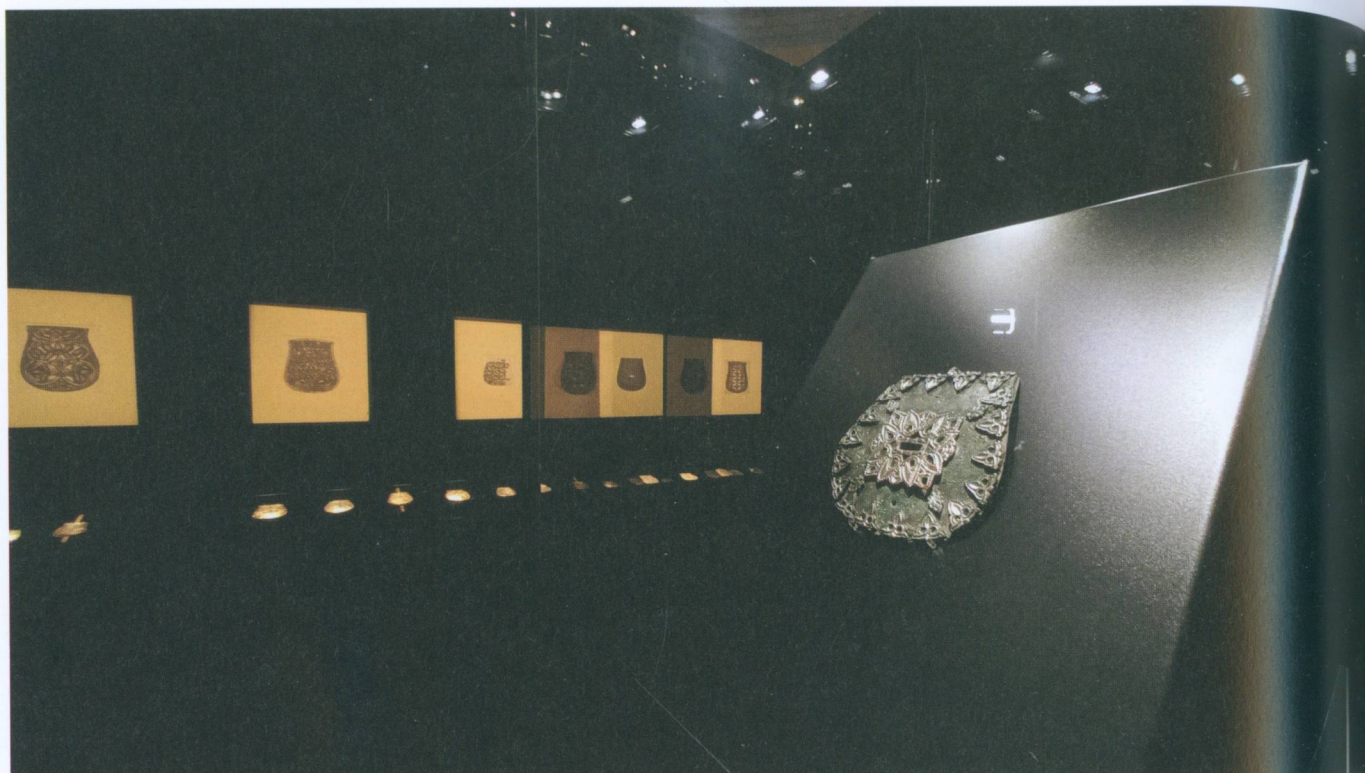
Az ipari park területén 77 sírból álló, tekintélyes méretű honfoglalás kori temetőre bukkantak; ebben az úgynevezett C jelű temetőben volt a két tarsolyos sír, de előkerült egy lovasíjász sírja is, akit lószerszámaival és tegezével együtt temettek el. A D jelű temető a Malomi-dűlő legmagasabb részén, egy dombháton tizenhárom darab, sorokba ren-

zett sírból állt. Itt is találtak jelképes lovas temetkezéseket, vagyis olyan sírokat, amelyekben a halott mellé helyezett lószerszámok helyettesítették az állatot, de egy esetben a ló maradványai is a sírba kerültek. (Az ilyen részleges lovas temetkezésnél az állat lenyúzott bőre, a nyúzás során meghagyott koponya és lábvégek vannak a sírban.) A legizgalmasabb leleteket egy gazdag női sír szolgáltatta, amelyben két sorban az alsóruha nyakrészét díszítő, aranyozott ezüstvereteket, valamint láncékszereket fedeztek fel. E lelet jelentőségét az adja, hogy az ékszerekhez tapadva szövetmaradványok is megőrződtek, ami a hazai éghajlaton nem túl gyakran fordul elő. Kiderült, hogy a vereteket színes textíliára erősítették, amelyet samit kötésű selyemmel vontak be. A drága, nyilvánvalóan

zsákmányként vagy kereskedelmi árucikként külföldről beszerezett anyag mutatja, hogy a honfoglalók elitje széles nemzetközi kapcsolatrendszerrel rendelkezett, és az értékes ruhák – a férfiak tarsolyaihoz hasonlóan – minden bizonnyal viselőjük rangját jelezték. Még azt is sikerült mikroszkópos vizsgálattal megállapítani, hogy az elporladt selyemszövetben kék szálak voltak – az eredeti színek azonosítására alig van példa hazai viszonyok között. A díszes alsóruhát bélelt felsőruha és egy jelenleg még vizsgálat alatt álló fejfedő egészíthette ki.

A pátyi ásatásokat a szentendrei Ferenczy Múzeumi Centrum és a Salisbury Régészeti Kft. végezte, a leleteket Major Péter és Giedl Dániel ásatásvezető régész mutatta be egy 2023 áprilisában megrendezett szakmai konferencián (Árpád

népe – A magyar honfoglalás kor kutatásának legújabb eredményei). A leletanyag vizsgálatába számos intézmény bekapcsolódott, többek között a budapesti Archeogenomikai Intézet is. Kivételes lehetőség, hogy Pátyon sírmezők teljes területét sikerült feltárni, mivel ezek a leletek sokkal átfogóbb képet adnak a korabeli népességről, mint egy-egy magányos sír vagy temetőrészlet. A 44 legjobb minőségű DNS-t tartalmazó mintán a teljes genom analízisét elvégezték, amely képes a rokoni kapcsolatok kimutatására. Ez az eddigi legnagyobb mintaszámú, teljes genomi szintű vizsgálat, amely egy honfoglalás kori temető megismerésére irányult. Kiderült, hogy a pátyi temetőket részben családok használták, több szülő-gyerek és testvéri kapcsolatot sikerült megállapítani az elhunytak között.

Tarsolylemezek: A honfoglaló elit kincsei kiállítás a Magyar Nemzeti Múzeumban / © Magyar Nemzeti Múzeum

A legérdekesebb eredmény, hogy a temetőt használó közösség genetikai értelemben európai jellegű volt, mindössze néhány esetben tudtak kelet-eurázsiai genetikai komponenseket azonosítani. Érdekes ezt annak fényében nézni, hogy ezeket a temetőket kulturálisan egyértelműen a honfoglaló magyarokhoz tartozó csoport használta – e kengyelekkel, nyilakkal temetkező lovasíjászoknál, tarsolyos katonáknál honfoglalóbbat találni nem nagyon lehetne.

A természettudományos vizsgálatok ma már olyan dolgokat is megmutatnak, amelyekről korábban álmodni sem lehetett. A stroncium és az oxigén izotóparányok vizsgálata például következtetni enged arra, hogy egy népesség mennyire volt helyben lakó, ugyanis a stroncium a táplálékon és a folyadékon keresztül beépül a fogakba és a csontokba. Ha a stroncium izotóparányok

az emberi maradványokban hasonlóak, mint a természeti környezetben, akkor a vizsgált személy az eltemetése helyén nevelkedett, ha viszont eltérőek, akkor életének jelentős részét valahol máshol élte le. A vizsgálat kimutatta, hogy a pátyi temetők halottainak többsége minden bizonnyal helybéli volt, csak néhány kivételt találtak.

FÉMKERESŐVEL, DE ETIKUSAN

A két tarsolyos sírra visszatérve: a rózsabogaras tarsolyt egy harmincas éveiben járó férfi viselte az övére kötve, és a veretek kopottsága arra utal, hogy hosszabb ideig használta is. A tarsoly belsejében csiholóacélt, három kovakövet és egy fenőkö tőrédékét találták meg, vagyis ezúttal is a tűzgyújtáshoz használt eszközöket hordta benne a viselője. Aki minden bizonnyal harcos lehetett, mivel a sírban a

holttest egyik oldalára elhelyezték az íját, a másikra a tegezét, benne négy nyílvevővel, szabljáját pedig keresztben ráfektették.

Fiatal katona volt az ezüstlemez tarsoly 22 és 25 év között tulajdonosa is, aki haját ezüst hajkavarral fogta össze, a tarsolyában szintén tűzszerszámokat tartott, és a holtteste mellé kengyelt, nyílhegyet tettek. Nagyon lényeges, hogy két nyugat-európai érmét is találtak a halotton, Provence-i Hugó és II. Lothár ezüstdénárjait. A pénz a legjobb keltező: ezeket az érméket 924 és 950 között uralkodó itáliai királyok nevében bocsátották ki. A természettudomány ismét érdekes információkat szolgáltatott, mivel az anyagvizsgálatok során kiderült, hogy az érmék és a tarsolylemez anyagösszetétele nagyon hasonló. Ebből arra lehet következtetni, hogy a tarsolylemez hasonló érmék beolvasztásával készítették

– talán az Észak-Itáliából hazahozott zsákmány egy részét áldozta fel a fiatal harcos a társadalmi pozícióját jelző holmi elkészítésére. A történészek régóta feltételezték, a tarsolylemezek Kárpát-medencei elterjedtsége, gazdagsága összefüggésben lehet azzal, hogy a kalandozó magyarok a hadjárataik során rengeteg nemesfémhez jutottak. A pátyi lelet tudományos vizsgálata egzakt adattal támasztja alá ezt a hipotézist.

2023 áprilisában a tarsolylemezeket bemutató kiállítás a Magyar Nemzeti Múzeumból a szentendrei Ferenczy Múzeumi Centrumba költözött. Nem sokkal a kiállítás megnyitója után a Duna túlsó partján, Csomád község határában a régészek leletmentő ásatást kezdtek, mert azt sejtették, hogy honfoglalás kori sír rejtőzhet egy dombháton. A dűlőben Tóth Béla csomádi lakos talált fémkeresőzés során egy igen réginek látszó kengyelt. Amikor megosztotta a fotóját egy internetes fórumon, többen honfoglalás korának vélték a tárgyat, egy szegedi régészhallgató pedig arra buzdította, hogy forduljon szakemberekhez. Az ügyet a Ferenczy Múzeumi Centrum részéről Rác Tibor Ákos, a Magyar Nemzeti Múzeumtól Füredi Ágnes régész vette a kezébe, és egy gyors terepbejárás után úgy döntöttek, hogy indokolt a lelőhely feltárása. Az eset jól mutatja, hogy a fémkeresőzés – ha nem kincskeresésre, a lelőhelyek szétművelésére használják – segítheti a tudományos kutatásokat, hiszen erre a területre a régészek valószínűleg soha nem figyeltek volna fel. A felfedező belépett a Községi Régészeti Egyesületbe, és önkéntesként máig aktívan részt vesz a tevékenységében.

Válogatás a pátyi D temető leletanyagából / Deim Balázs ▲

A feltárt csomádi sír bontás és dokumentálás után / ▼ Füredi Ágnes, MNM NRI

AHOL MÉG A BŐRTARSOLY IS MEGVAN

A helyszín első látásra nem ígért különösebben gazdag leleteket, azt pedig végképp nem lehetett sejteni, hogy innen kerül elő a huszonnyolcadik lemez tarsoly. A terület szántó volt, és bár a kengyel előkerülési helyét a mezőgazdasági művelés az utóbbi időben elkerülte, néhány évtizeddel korábban azt is rendszeresen szántották. Az első maradványok emiatt szétszórva kerültek elő: néhány lócsont és egy veretekkel díszített nyereg, amelyet azonban a szántás szétroncsolt. Ahogy az egész sírt kibontották, előkerültek a honfoglaló harcosoknál megszokott melléletek: lószerszámok, többek közt egy ezüstveretekkel gazdagon díszített kantár, nyíltegez és íj. Lovas temet-

CSOMÁD K2 2023

Az eredeti helyzetben kiemelt csomádi tarsoly bontás közben, a restaurátorműhelyben; felül a bőr tarsolytáska maradványai látszanak / MNM NRI, Füredi Ágnes

kezés volt tehát, ahol a halott harcos mellé temették a hátasa maradványait és a fegyvereit. A környéken más sírra utaló jelet a régészek nem láttak, de egy üres szelvényt gondosan átvizsgálva találtak két átfúrt érmét: az egyik Edward wessexi királyé volt, aki 899 és 924 között uralkodott Angliában. Ennek alapján feltételezni lehet, hogy kifejezetten korai, a 10. század elejéről származó sírról van szó.

A tarsolyt a tegez maradványai alatt találták meg, és a terepen leginkább formátlan csomónak látszott. „Bevallom, számomra annyira hihetetlennek tűnt a lelet, hogy mindenre gondoltam a kikandikáló szegély alapján, csak tarsolylemezre nem mertem... Szerencsére a terepen ellenálltunk a kíváncsiságnak, és sikerült épségben restaurátorműhelybe szállítani az anyagot, ahol már egyértelmű lett, mit találtunk” – meséli Füredi Ágnes.

A lelet elsőre azért volt olyan nehezen felismerhető, mert a hátoldalával és a tarsolytáskával felfelé feküdt. Ez utóbbi az, ami a leletet igazán szenzációssá teszi: a restaurátorműhelyben a csomót gondosan kibontva kiderült, hogy a szerves részek is – viszonylag – jó állapotban maradtak meg. Maga a lelet nem tartozik az igazán látványos darabok közé, leginkább a pátyi 184-es sír tarsolylemezére hasonlít. Az előlap tiszta ezüstműből készült, sima lemez, amelyet szegecsekkel erősítettek a bőr tarsolyfedőlaphoz, a szegecsek közül kettő (középen a felső és az alsó) a többinél kicsit díszesebb. Az ezüst előlap és a réz hátlap között ott van a bőr fedőlap.

Az igazi érdekesség azonban maga a bőrből varrt tarsolytáska, amely Magyarországon szokatlanul épen került elő. A hazai tarsolylemezeket, vereteket általában olyan állapotban találták meg, hogy a

tarsoly bőrből készült részei szinte teljesen hiányoztak, vagy a régebbi feltárások esetében valószínűleg ezeket nem is tartották értékesnek, megőrzendőnek. Pedig a tarsolylemez nem önmagában álló dísztárgy, mindig tartozott hozzá bőrtarsoly is, illetve valószínű, hogy a honfoglalók közül sokan hordtak tisztán bőrből készült, nyomtalanul elpusztult tarsolyokat. A 2010-es években előkerült oroszországi leletek közül több már tartalmazott szerves maradványokat. Most kisebb részben a pátyi és különösen a csomádi lelet esetében a kutatók tanulmányozni tudják egy honfoglalás kori magyar bőrtarsoly szerkezetét, készítési módját, illetve a hozzá kapcsolódó textilmaradványokat (ami ebben az esetben is selyemszövetet jelent). A csomádi tarsolyban szintén tűzszerszámokat hordott a tulajdonosa.

A lelet restaurálásán a Magyar Nemzeti Múzeum Nemzeti Régészeti Intézete dolgozik. A szerencsésen végződő eset nyomán egy honfoglalás kori leletekben egyébként szegény terület került fel a 10. századi Magyarország régészeti térképére. És ha Tóth Bélának a horgászat lett volna a hobbija, most eggyel kevesebb tarsolylemezünk lenne. ■

A cikk elkészítéséhez nyújtott segítséget köszönjük Füredi Ágnesnek és Giedl Dánielnek.

További felhasznált források:

Tarsolylemezek – A honfoglaló elit kincsei (Ferenczy Múzeumi Centrum, 2023);
Árpád népe – A magyar honfoglalás kor kutatásának legújabb eredményei (Ferenczy Múzeumi Centrum, konferenciabeszámoló kivonatok, 2023)

Avar kincsek nyomában

A nagy Kárpát-medencei elitváltások története Szenthe Gergellyel

ÉLŐ ANITA

Noha a magyar közvélemény szeret hun és avar folytonosságon ábrándozni, Szenthe Gergely régész szerint e két nép emlékeinél kevés egymástól jobban megkülönböztethető dolog van. Kis régészeti gyorstalpalón be is mutatja a különbségeket. A Magyar Nemzeti Múzeum kutatója beavat minket az avar kor kivételes gazdagságának történetébe, és megmutatja, miért olyan izgalmas a Kárpát-medence északkeleti részén az avar kor vége: összeér ugyanis a honfoglalás korával.

Szenthe Gergely, a Magyar Nemzeti Múzeum régésze / Válasz Online / Vörös Szabolcs

„Biztosan egy összegyűrt sörösdoboz” – ez volt Ehmann Gábor első gondolata, aki a Pest megyei Telki határában belerúgott valami könnyű fémtárgyba. Ahogy lehajolt érte, már látta, nem szemét, hanem egy aranyozott ezüsthalmi fekszik előtte. Ahogy jobban megnézte, nem is egy, volt ott még három-négy hasonló darab. Csak később tudta meg, hogy egy pikkelymintás lemezveret részeire bukkant, amellyel a hunok a nyeret díszíthették egykoron. Majd megpillantott egy gránátkövel, vagyis egy gránátalmaszínű féldrágakövel kirakott aranyfoglatatú zablát. Nem akart hinni a szemének, de tényleg megtörtént vele: séta közben az utóbbi évek leggazdagabb hun kincsletébe botlott. Szerencsére nem matatott tovább, hanem jelentette, mire bukkant. Így ma ő az első hitelesen feltárt 5. századi hun kori áldozati együttes megtalálója.

A történetet Szenthe Gergely, a Magyar Nemzeti Múzeum hun és avar korszakra szakosodott régésze meséli el. A múzeum raktárában, lelettárában ülünk, és arról faggatjuk, lehet-e alapja a közvélemény hun-avar folytonosságról szóló ábrándozásainak. A szakember emlékeztet, hogy a hun kor a Kárpát-medencében a negyedik század végétől az ötödik század közepéig tartott, az avarok megérkezése ugyanide pedig 567-568-ra tehető. Bizánci forrásokból elég pontosan értesülünk arról, hogy a félelmetes sztyeppei birodalom ekkor terjeszti ki befolyását a Kárpát-medencére. A két keleti hatalom itteni regnálása között eltelik tehát száz év, és vele együtt jó pár emberöltő, amikor a helyi elitet germán népek – gepidák és langobárdok – alkotják. A korszakból származó kincsekkel teli sírletekben pedig egészen másfajta tárgyi emlékeket találunk.

A régész legtöbbször azonnal meg tudja állapítani, hogy egy lelet melyik korszakból származik. A hunok-

tól leggyakrabban magányos sírok vagy – mint a Telki mellett fellelt – halotti áldozati együttesek maradtak ránk, és ezekből nincs túl sok. Fontos tudni, hogy a hun korra is keltezhető germán és szarmata emléktárgyakból sokkal többet ismerünk, mert e letelepült népek jóval nagyobb létszámban voltak jelen régiókban, mint a nomád hunok.

Avar emlékeket ugyancsak tömegesen tárnak fel, és ennek oka is érthető: az avaroknak volt idejük letelepedni, belakni a Kárpát-medencét, és magukba olvasztani az itt élő népcsoportokat. Avar kori temetkezési helyek az egész Kárpát-medencében nagy számban fordulnak elő. Az avar sírokat könnyű felismerni, mert egymás mellett sorakoznak, és a régész már akkor tudja, hogy avar kori leletet rejt a föld, amikor még csak a humuszréteget távolította el. Az avar sírokat ugyanis legtöbbször északnyugati–déleleti irányban tájolták. A hun sírokra ezzel szemben az északi tájolás jellemző.

Már a sírgödör „színe” is árulkodó: a hunok és az avarok között a Kárpát-medencét uraló germán népcsoportok lementek a „sárga földig”, vagyis mély és nagy sírgödöröt ástak, ezért a sír színe világosabb a környező területnél. Az avaroknál viszont a visszatöltés gyakran egészen sötét. Telkiben az áldozati együttest éppen csak betemették, ötven centiméterrel sem voltak a föld alatt.

A FÉMKERESŐ BEJELEZ

Mielőtt Szenthe Gergely rátérne az avar korra, még elmeséli, milyen elképesztő gazdagságú volt a telki lelet: 40 ötvösmunka került elő, és nagy többségük aranyból készült. Már éppen befejezték volna az ásatást, sorban szedve ki a fák gyökerei közül az aranykincseket, amikor beütött a „péntek délután” jelenség. Így nevezik, amikor az ásatás utolsó órájában kerül elő egy fontos lelet. Már mindenki fáradt, és tudja, hogy nemsokára vége – vagy, mint 2016 nyarán, kezdődik a magyar labdarúgó-válogatott meccse. Györffy-Villám Zsombor egyszer csak meglengette a fémkeresőt azon a területen, amelyet már százszor átvizsgáltak. Az aranyak mély, zengő hangja van, semmihez sem hasonlítható. Minden régész álma, hogy meghallja, és ők az elmúlt hónapokban Telki határában hallották eleget.

„Zümm” – jelezte Zsombor fémkeresője. A fiatal régészt „leletmágnesnek” tartják a többiek, valahogy megérzi, merre kell keresni. Jelentősegteljesen ránézett az ásatás vezetőjére, és ismét meglengette a terület felett a fémkeresőt. Újra: zümm.

Egy hun lábbeli arany, ékköves díszének feltárása Telkiben

Zsombor leguggolt, spaknizott, a többiek pedig köré állva várták az eredményt. Először csak a pusztta föld látszott, azután egy aranytárgy éle. Ezt a legnehezebb fémkeresővel megtalálni, ezért sem bukkantak rá addig. Azután megcsillant az aranyfoglatat és benne a gránátberakás.

„Egy hun lábbeli arany, ékköves díszet találtuk meg” – meséli tovább Szenthe Gergely. Azután a régész megint húzott egyet a fémkeresővel, az megint zümmögött, és jöttek szépen sorba elő az aranyozott szíjvégek. Közben arra gondoltak, ez csak úgy lehetséges, hogy egy sekély gödörbe a szíjánál fogva lógatták be a pompás hun lábbeliket, majd betemették a lyukat. Lélegzet-visszafojtva figyeltek, mert ha nem tévedtek, akkor ott kellett lennie a csatnak is alatta. Ott is volt. A jelenet azután még néhányszor megismétlődött. Persze a lábbeli bőrreszei elporladtak, de minden egyéb része megmaradt. A rajta lévő – mint később kiderült – a Sri Lanka-i Taprobane szigetéről származó gránátok is. A régészcsapat tagjai addigra már el is felejtették az Eb-meccset. A tenyerükbe fogták a kincseket, és élvezték, ahogy az aranytárgyak súlya lehúzza a kezüket.

A leletet azután megmossák, restaurálják, és végül egy olyan raktárba küldik, ahol most ülünk Szenthe Gergellyel a Magyar Nemzeti Múzeumban. Ám ezúttal nem a hunokról, hanem az avarokról beszélgetünk, és a régész azzal döbbsent meg, hogy míg hun kori feltárásból nagyon kevés van, addig 80 ezer avar sírnál tartanak. Elképesztően nagy számú leletről van tehát szó, mert az avarok a sírba a halottal együtt számos használati tárgyat, lószerszámot, fegyvert, övet, ékszert, csebrépedényekben ételt is eltemettek. A régész rögtön tart

Kik az avarok?

Európai vándorlásuk előtt a belső-ázsiai Zsuanzsuan törzsszövetséghez tartozó népcsoport, amelynek feltételezett egykori hazája a mai Mongólia területén feküdt. Az avarok 552 után a türk uralom elől menekültek Nyugatra, és a Kárpát-medencében letelepülve hozták létre a sztyepei nomád típusú hatalmi rendszerüket. A negyed évezreden keresztül fennállott Avar Kaganátus a 9. század elején a frankok támadásai és belháborúk következtében roppant össze.

Az avar kori népesség etnikailag sokszínű, a populációgenetikai vizsgálatok szerint egy kiválasztott előkelő réteg döntően belső-ázsiai eredetű. A Kárpát-medencébe teljes családok érkeztek, az ázsiai vonalak dominanciája generációkon keresztül megmaradt, vagyis az avar elit zárt közösséget alkotott.

A régészeti leletek alapján nehéz meghatározni, milyen nyelven beszélhettek, ám a fennmaradt avar méltóság- és személynevek török eredetűek lehetnek, ahogy a nagyszentmiklósi kincs egyik felirata is török. Ugyanakkor a tudósok egy része mongol eredetűnek tartja az avarok nyelvét.

nekünk egy kis avar kori bemutatót. Körülöttünk magasodnak a nagy üvegtárolók, amelyeknek fiókjaiiban mutatja, milyen tárgyak maradtak a Kárpát-medencét évszázadokig uraló avar elit után. Az összes doboz tele van kis kerámiaedényekkel, övveretekkel, lószerszámokkal.

Miközben a sírokból kimentett leleteket mustráljuk, elmeséli, hogy a törökök elől menekülő avarok bizánci források szerint az 560-as években rendezkednek be a Kárpát-medencében, birodalmuk határa pedig egé-

Késő avar kori bögre a múzeumi raktárban

szen az Al-Dunáig tartott. Berendezkedésen azt kell érteni, hogy vélhetően nem teljesen irtották ki, hanem magukba olvasztották a helyben talált népesség elitjét. Nem tudjuk, ez pontosan hogyan történt, de az bizonyos, hogy a germán sírokat ekkortájt felváltották az avar emlékek. A Kárpát-medence új urainak birodalmát előkelők szövetségeként kell elképzelni, melynek uralkodóját kagánnak nevezték. Az avarok harcos népcsoportot alkottak, rendszeresen vezettek hadjáratot Bizánc ellen. A kagán hatalmát az általa szétosztott zsákmány tartotta fenn, ám ennek jó része nem rablott holmi, hanem a béke vagy a szövetség fejében a megtámadottaktól kizsárolt ajándék és adó volt.

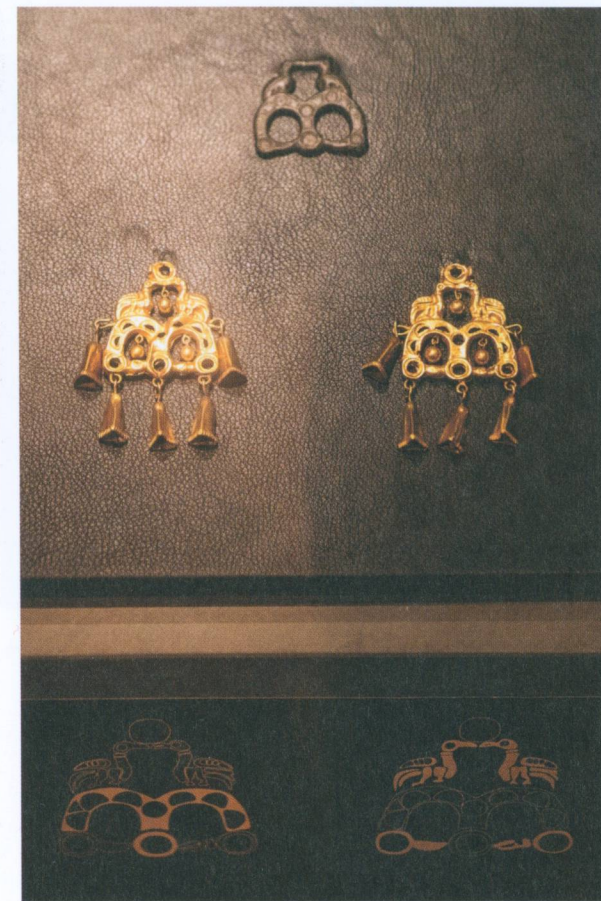
Elképesztő mennyiségű hadisarcról beszélünk, és hogy jobban értsük az avarok kivételes gazdagságát, lemegyünk a Magyar Nemzeti Múzeum kiállítótermeibe. Itt bárki megtekintheti a bizánci császárok aranypénzeit, solidusait, amelyeket az avarok a Bizánc ellen vezetett sorozatos zsákmányszerző hadjárataik és békekötéseik következtében szereztek. Ám nemcsak aranypénzek érkeztek a Kárpát-medencébe, hanem aranytárgyak garmadája is. Az avar előkelők hatalmas vagyonát arany ékszerek, arannyal díszített fegyverek, arany használati tárgyak, selymek, bútorok és még ki tudja, mi minden alkotta. Az avarok nem titkolták a gazdagságukat; a nők által viselt függők ránézésre olyan súlyosnak látszanak, hogy belefájdul a fejünk.

ELFOGYÓ LOVAS SÍROK

626-ban viszont ennek a fényes korszaknak egy csapásra vége szakadt, komoly következményekkel járt ugyanis, hogy az avarok sikertelenül ostromolták meg Konstantinápolyt. A vereséggel elveszett félelmetes hírük, odalett az évjáradék, az a gazdag jövedelem, amely az addig egységes avar birodalom elitje közötti szövetség alapját képezte. A katonai birodalom szétesett, más megélhetés után kellett nézniük.

A 7. század második felétől a korábban mozgékony csoportok letelepednek, falusias jellegű, mezőgazdasági települések hálózata borította be a Kárpát-medencét. Mégpedig soha nem látott sűrűségben. A temetőikben innentől generációnként általában csak egy-egy lovas sírt találunk. Úgy tűnik, mintha ők lettek volna a falusi társadalom vezetői, akik maguk is földművelők ugyan, de az avar sztyepei hagyomány szerint harcosok módjára, lovas sírba temetkeztek. A férfiak 20-40 százaléka – egyes temetőikben még többet – pedig fémveretes díszövvvel temették el.

A katonai jellegű csoportok is megmaradtak, az avar terület kereskedelmi útvonalait, stratégiai pontjait őrizték. Úgy képzelnék, hogy ők az elit tagjai, de nem. Szenthe Gergely azzal lep meg bennünket, hogy az eredetileg harcos sztyepei népcsoport elitjét nem a főként az ország északi területein talált lovas, fegyveres sírokból kell keresnünk. A régész szerint a leletek arra utalnak: az elit nem így őrizte a sztyepei hagyományt, hanem nomád állattartó életmódot folytathatott. Vagyis az ország azon belső, földművelésre kevésbé alkalmas területein élt, ahonnan hiányoznak az egyébként az egész Kárpát-medencét behálózó avar falvak.

▲ Bizánci arany csüngőpár a 7. századból

▲ A nagyszentmiklósi kincs 19. számú, eredetileg fekete zománcal díszített edényének másolata

▲ Késő avar kori övdísz-készlet / © Magyar Nemzeti Múzeum

▲ Avar övcsat, 8. század / © Magyar Nemzeti Múzeum

▲ Állatküzdelmi jelenetes késő avar kori szíjvégek / © Magyar Nemzeti Múzeum

Viszont itt találják a gazdagabb sírokat és kincsleleteket. Az ország többi részén az arany eltűnik a sírokból, a vereség utáni, úgynevezett középvavar korból megmaradt tárgyak nem aranyból vannak, hanem zömmel bronzból. Szenthe Gergely mutatja a múzeumi tárlókban az avar sírok egyik fontos tárgyát, a bronzveretes díszöveket. Az öveknek csak a fémrészei maradtak fenn, de nem csak abban különböztek a mai férfióvektől, hogy a mives csaton kívül korongszerű bronzdíszeket erősítettek rájuk. Voltak lecsüngő részeik is, olyan fémveretes függesztőszíjak, amelyekből kettő-három is ékesíthette az övet.

NAGY KÁROLY KÖZBELÉP

Visszatérünk a raktárba, mert ott gumikesztyűt húzva a kezünkbe is vehetjük és közelről nézegetjük a szép ötvösmunkákat, amelyek nemcsak dísz tárgyak voltak, de viselőjük társadalmi pozícióját is jelezhették. Szenthe Gergely úgy gondolja, talán az avar társadalom fegyverviselő, szabad tagjai hordhatták az öveket. Rendkívüli formái gazdagságban maradtak fenn, régészünk doktori fokozatát például azzal szerezte, hogy övek ezreit tipizálta a rajtuk látható növényi ornamentika alapján.

A korszak végén azután megint növekedésnek indult az értéktárgyakkal gazdagon felszerelt sírok száma, megszorodtak a hagyatékban a nagy értékű ötvöstárgyak, ami arra utal, hogy ismét megélénkült a kapcsolat a korszak bizánci és muszlim centrumaival. A késő avar kor végén a gazdagság forrása megint a Földközi-tenger medencéjében keresendő, és a ránk maradt tárgyak olyan értékűek és minőségűek, hogy azt jelzik, az avarok ismét uralkodói udvarok között mozogtak. De már nem sokáig.

Közelít az egész avar kor vége. Nagy Károly aacheni palotájába 796-ban szállították el a kagán kincstárát, selymekből készült ruhákat, nemesfém veretekkel díszített öveket, kardokat és a mesés gazdagság más jeleit. Az évszázadokig gyűjtött értékek azért eshettek áldozatul a frankoknak, mert Nagy Károly hadserege nagyobb ellenállás nélkül tudott mozogni a Kárpát-medence belsejében. Az avarok katonai ereje addigra meggyengült, 822-ben a frank fennhatóság alá került Dunántúl avar küldöttjei már az alávetett népek sorában jelentek meg a Majna melletti Frankfurtban rendezett birodalmi gyűlésen.

A Duna-Tisza közének déli része és Erdély kicsit később, a 820-as évek második felében kerülhetett nem frank, hanem bolgár-török befolyás alá, ami ezen a területen az avar elit felszámolását is jelenthette.

TÍZ KILÓ ARANY

Megérkeztünk tehát a legfényesebb avar lelet, a nagyszentmiklósi aranykincs elrejtésének időszakába. (A leletegyüttest a mai Romániában található bánáti Nagyszentmiklóson találták meg 1799-ben.) Legrégébbi darabjai 630 körül, legfiatalabbjai pedig 800 körül keletkezettek. A kincs tárgyainak kora tehát közel két évszázadot ölel át, a 7. és 9. századot, amely egyben az antik és római alapokon formálódó középkori európai civilizáció nagy átalakulásának időszaka is.

Bár a budapesti múzeumban csak egy jó minőségű másolat látható (az eredetit Bécsben őrzik), de az a kívülálló számára is világos, hogy itt páratlan értékről van szó. A maga korában is kincset érő volt; a tíz kilogramm aranyból álló lelet értéke az adott korszakban 176 ezer kilogramm marhahús és 218 ezer liter bor árának felelt meg – és akkor még csak az aranyról beszélünk, nem térve ki az ötvöstárgyak művészi értékére.

A tárgyak egy része Bizáncból származott, a 23 aranyedényből álló kincs talán legmegragadóbb darabja az a két korsó, amelyet összesen hat kép, úgynevezett medalion díszít. A sztyeppe kultúrára nem jellemző, hogy az ábrázolt képekkel történeteket akarjon

elmesélni, ez nyilvánvalóan antik hatás. A lelet azért tartja fellelése óta izgalomban a tudományt és a közvéleményt, mert a történetek viszont sztyeppeiek. A 2. számmal jelölt korsó szinte biztosan a Kárpát-medencében készült, az ábrázolt „győztes hős” és a hátrafelé nyilazó ifjú egyértelműen a keleti örökséget mutatja be. Nem kell antropológusnak lenni ennek megfejtéséhez, elegendő rápillantani a páncélt viselő lovas széles arcára, hogy lássuk vonásainak keleties jellegét. A ló fejhámján látható tollforgó, az átlukasztott pengéjű lándzsacsúcs, a lószerszám fémdíszének alakja is ismerős a kutatók számára – a korszak leggazdagabb avar lovas sírjaiból.

Saját mítoszaikat az avarok azonban olyan eszközökkel jelenítették meg, amelyek nagyrészt a legközelebbi kulturális centrumból, Bizáncból vagy a közép-ázsiai világ kézművescentrumaiból kerültek hozzájuk. A griffek és a vadászó ragadozó állatok az avar művészet legkedveltebb alakjai, képük számos díszövön fellelhető. A kincsen látható feliratok és jelek ugyancsak egészen változatosak, előfordul rajtuk kereszt, rovásírás és török nyelvű, de görög betűkkel készült felirat is.

A nagyszentmiklósi aranykincs másolata

AVAR IDENTITÁS

A nagyszentmiklósi kincs körbeöleli a három avar korszakot, és tárgye gyűttes is jelzi, hogy az avarok páratlan gazdagsága egészen későig megmaradt. Szenthe Gergely ennek kapcsán azt meséli, hogy először 2010-ben Polgárnál, a Polgár–Görbe-tó-dűlő lelőhelyen ásott ki egy késő avar kori lovas. Emlékszünk rá, ez a Kárpát-medencének az a területe, ahol az avar elit a legtovább létezhetett. A hátast felszerszámozva helyezték a sírba, az ilyen ásatások különösen izgalmasak, mert a sírfolt nagyságából már látszik, hogy lovas sír rejtőzik a föld alatt. Azt pedig az előbbiekből már láttuk, hogy az avaroknál ez a hantolási forma nem feltétlenül jelentett mesés gazdagságot; lehetett sima fegyveres katonáé, vagy a földművesek vezetőjének a temetkezési helye, de az avar kor elitjéé is. Amennyiben utóbbi, akkor a késő avar korban is gazdag leletre lehet számítani.

Az ásatásoknál először a ló fején koppan az ásó (vagy az erőgép, ha autópálya vagy más építkezés miatt gyorsan kell menteni a leleteket), és onnan még rengeteg földet kell aprólékos munkával kiemelni, hogy feltárják a sír mellékleteit. Az ásatáson legizgalmasabb leletre a debreceni Déri Múzeum munkatársai bukkantak, egy sírban áttört, oroszlánfejjel díszített phalerákat, vagyis kerek, aranyozott bronzból készült lószerszámdíszeket találtak. Azután még ötöt, és később lényegében a teljes aranyozott szerszámozatot.

„Ekkorák voltak a phalerák” – mutatja a régész kissé behajlított ujjakkal. Mindig izgalmas egy ilyen leletcsoport, ám a késő avar kor érdekessége, hogy hatalmas tömegű tárgy került elő, amelyet nem az elit, hanem a hétköznapi emberek használtak, és eszerint a korszak társadalma egységes reprezentatív avar stílust alakított ki, amelynek elemei viszont zömmel mediterrán és persze sztyeppei eredetűek. Szenthe Gergely szerint azonban léteznie kellett egy egységes avar identitásnak, ha egyszer a fülbevalóktól az övcsatokig annyi energiát fordítottak egy könnyen felismerhető és mindenki mástól jól megkülönböztethető vizuális világ megteremtésére.

De hogyan viselheti egy tárgy egyszerre az antik és a sztyeppei világ hatását? Azt gondolnánk, hogy az antik

mitológiánál és a sztyeppei nomádok világánál kevés egymástól távolabbi létezik. Pedig még a késő avar kor falusi temetőiben is tömegével bukkannak fel antik motívumú bronzövek, amelyek a férfiak ruházatát díszítik. Szenthe Gergely létrára áll, sorban emeli ki a fiókokat, mutatja a leleteket – köztük a mosonszentjánosi kavicsbányában találtakat is. Császárportrékat ábrázoló övveret, a tengeri lényen lovagló Néreida, oroszlános öv. Bizánci darab mind. A múzeum asztalán a bronz szíjvégek mellé odakerülnek a csatok, a szíjszorítók és az öv korongszerű díszei, hogy lássuk, ezek mindegyike egyedi ötvösmunka, de a motívum szinte hajszálla ugyanaz itt és még az ország számos pontján.

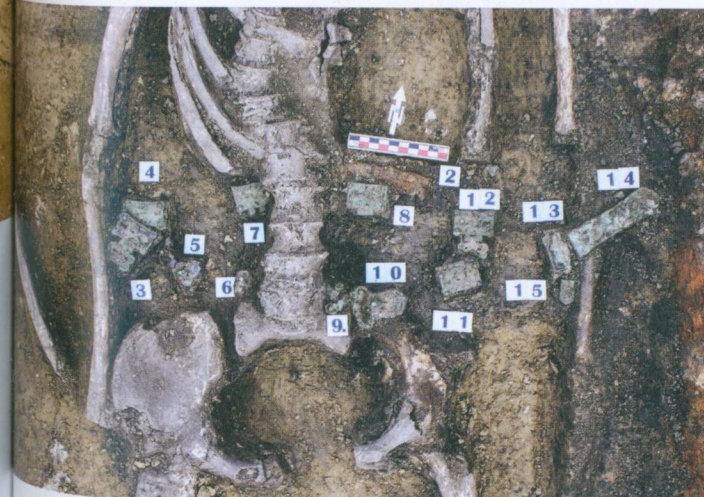
Azután éppen itt, a Dunántúlon tűnnek el először az övdíszek. A veretek évszázadokig az avar fennhatóságban betöltött helyet jelölték, most viszont ezek a területek kikerültek az avar hatalmi szférából.

„Az öv viselése is a kommunikáció része volt, hovatartozásukat a viseletükkel jelezték. Amikor ezt elhagyták, azzal azt mutatták meg, hogy kikerültek az avar típusú presztízskommunikációból. Megérkeztek a Karolingok” – mondja a régész.

Ám csak a Dunántúlra, mert a Kárpát-medence északkeleti részén egészen a 800-840-es évekig fennmarad az avar díszítőművészet. A korszak végén már hiányos, sérült veretes övekben, esetenként százéves

A polgári avar lovas sír feltárása / Rácz Zsófia, ELTE

A lovassír övdísz-készlete / Déri Múzeum, Hága Tamara

darabokban temetik el az avar férfiakat. Azután a 850-es években az avar férfisírokból eltűnnek a mellékletek, de a nőkkel még egy ideig megmaradnak az avar kori ékszerek. Egyes temetőekben és sírokban az egész 9. században, de még a 10. századba is átnyúlnak az avar sírok. Igen, a honfoglalás koránál tartunk már.

TALÁLKOZÁS A MAGYAROKKAL

Az avar korszakban talán az a legizgalmasabb, hogy Szenthe Gergely szerint az avar népesség jelentős tömegei megélhették a magyar honfoglalást. Korábbi termelési struktúráik is fennmaradhattak, és így az avarok a korai magyar idők népesedési alapját szolgáltatták.

A legfontosabb ebből a szempontból talán a Hortobágy-Árkus nevű avar lelőhely, amely még a honfoglalás előtti és az azt követő évtizedben is működött. Avar temetőről van tehát szó, de legvégül az avar és a honfoglalás kori jellemzők vegyülnek egymással. Egészen konkrétan az avar kori elit tagjai által használt temetőben az utolsóként elhantolt lovasról van szó, a sírmellékletek kizárólag 10. századi leletanyagból ismertek, és semmilyen kapcsolatban nem álltak az avar technikai és díszítőhagyományokkal.

Pontosan fogalmaz, minden szónak jelentősége van, visszakérdeznünk tehát, jól értjük-e: avar temetőben avar férfiak nyugszanak, de a honfoglaló magyarokra jellemző tárgyakkal? Igen, legalábbis a 49. sírban fekvőnek a honfoglaló magyarok tárgyi kultúrájához köthető

díszöve van. Azt pedig már az eddigiekből tudjuk, hogy az elitváltás egyik jele, amikor ezeket a szimbolikus tárgyakat lecserélik, mondjuk egy avar övet magyarra.

Tehát itt az avar kori közösség temetkezési helyére temetnek egy vagy két honfoglalás kori dísztárggyal felövezett férfit (a 49. sírnál ez biztosabbnak látszik, az 50. sír tárgyainak eredetét élénk tudományos vita kíséri). Azután megszűnik maga a temető, és az avar kori elit eltűnik a történelem olvasztótégelyében. Vagyis az avar férfi vagy férfiak megérték az Árpád-kort, és kapcsolatba kerültek a honfoglalókkal, sőt a honfoglalók anyagi kultúrájának ez a fontos, szimbolikus terméke is a birtokukba jutott. Lovas temetés járt nekik, tehát a közösség reprezentatív tagjai voltak.

Az érdekesség az, hogy egy egykoron sztyeppei, de „elnyugatosodott”, eredetileg vélhetően etnikailag sokszínű közösség oldódott fel egy hasonlóképpen heterogén új hatalomban, amelyet a honfoglaló magyarok alakítottak ki. A 49. sír halottja avar módra tájolt és

megásott, széles, négyzet alakú, a ló és gazdája számára készített gödörben, a temető gazdag férfinak sorába rendezett sírban nyugszik. Vagyis avar, de már nem teljesen avar módra temetik, mert nincs koporsója. Ezüstből öntött aranyozott öve, annak szív, illetve pajzs alakú díszei pedig jellegzetes honfoglalás kori darabok. Hasonlókat több helyen is találtak már, ám hazánk területén kizárólag honfoglalás kori sírokban.

Persze az avar kori elit már a Karoling-hadjáratokat követően eltűnt, a hortobágyi példa egyedi lehet. A honfoglalók itt vélhetően nem irtották ki az avarokat, hanem rájuk és közéjük telepedtek, megszervezték, integrálták őket. Nem ez az egyetlen ilyen lelet; honfoglalás kori sírokat találtak Szarvas-Kákapusztán is az avar sírok között, de vegyes temetőkből eddig csak néhányra bukkantak. Ezek azt jelzik a régész szerint, hogy az avar kori közösség azért szűnt meg létezni, mert elköltöztek vagy feloldódtak az újonnan kialakuló, frissen érkező keleti hatalmi struktúrában: a honfoglaló magyarokéban. •

Avar családfák titkai

BORBÁS BARNA

Az avar kori társadalom rokonsági szerveződésének mintázatait feltáró új tanulmány jelent meg a Nature folyóirat hasábjain 2024 áprilisában, a HistoGenes projekt keretében. Az ELTE és a lipcsei Max Planck Evolúciós Antropológiai Intézet kutatóinak köszönhetően először váltak láthatóvá komplett 6-9. századi családfák, négy alföldi lelőhely több mint 400 genetikai mintája alapján. Kiderült, hogy az avar közösségek egy-egy fő apai leszármazási vonal köré rendeződtek, és különösen fontos volt az alapítók és egyenesági férfi leszármazottaik szerepe. Egy férfinak vagy nőnek két-három-négy partnertől is születhetett gyereke (a házastárs korai halála miatti újraraházasodás vagy többnejűség miatt), illetve kimutathatók a levírátus (sógorházasság) intézményének nyomai is; a közösségek közötti rokoni hálók főként a nőkön keresztül szövődtek. Az egyik legfontosabb tanulság, hogy a keleti eredetű közösségek annak ellenére is megőrizték sztyeppei típusú berendezkedésüket, hogy életmódjuk gyökeresen megváltozott a Kárpát-medencében. Ahogy a kaganátus intézménye, úgy a társadalom alsóbb rétegének rokonsági szerveződése is őrizte a sztyeppei hagyományokat. •

*Egy csésze gőzölgő
kávé és egy szelet sütemény
mellett minden kérdésre
könnyedén választ találunk.*

CUKRÁSZDÁINK:

DOBAY HALÁSZTELEK

Halásztelek, II. Rákóczi Ferenc utca 68.

DOBAY HORVÁTH-KERT:

Budapest, I. ker., Krisztina krt. 38. - Horváth-kert Pavilon

2024. MÁJUSTÓL - DOBAY BUDAPART

Budapest, 11. ker., Garda utca 1. – BudaPart korzó

TORTA- ÉS SÜTEMÉNYRENDELÉS ONLINE:

WWW.DOBAYCUKRASZDA.HU

DOBAY
Cukrászda
és Pékség

Szeretettel
sütve

Az archeogenetika lett az őstörténeti kutatások sztártudománya. Végre egy egzakt módszer a sok bölcsészet között! Végre tényleg kiderül, kiktől származunk! És ezt már cáfolni sem lehet! – halljuk újra és újra. Pedig a genetika sem csodaszer, és meg kell tanulnunk jól olvasni az általa hozott eredményeket. Lehet-e genetikai markerekből történelmet írni? Hol tart a kutatás technológiai háttere? Lehet-e genetikai szálat találni a hunok vagy a finnugor nyelvet beszélő népek felé? Összeállításunkban többek között ezekre a kérdésekre keressük a választ.

ŐSÖK ÉS GÉNEK

MENDE BALÁZS

Fotó: Vörös Szabolcs

Csontokból nyert tudás

Mende Balázs a genetikai múltról

ZSUPPÁN ANDRÁS

Az archeogenetika rengeteg új információt tár fel a múltból, de identitáspolitikai vitákra nem ad megoldást: a népeket ugyanis nem elsősorban a genetikájuk határozza meg, hanem más tényezők, például a nyelv vagy a közös kultúra. Mende Balázst, a HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Archeogenomikai Intézetének igazgatóhelyettesét az elmúlt évek nagy feltűnést kiváltó archeogenetikai felfedezéseiről kérdeztük.

Az archeogenetika vagy -genomika csak az elmúlt években vált a szélesebb közönség számára ismertté. Mivel foglalkozik ez a tudományág?

A kétféle elnevezés mutatja, hogy átalakuló tudományterületről van szó. A technológiai fejlődés és a jobb megismerési lehetőségek révén már nemcsak egyes génszakaszokat próbálunk kinyerni a mintákból, mint korábban, hanem a teljes emberi örökítőanyagot, a genomot vizsgáljuk. Ezt jelzi az intézetünk neve: Archeogenomikai Intézet. Bárhogya is nevezzük, a tudományterület döntően – de nem kizárólag – történeti korú maradványokkal foglalkozik. A DNS-építőkövek sorrendjének változásai, illetve az öröklés szabályai ismeretében, biostatistikai eszközök alkalmazásával próbálja rekonstruálni, hogyan változtak az idők során az egyén és a populációk bizonyos genetikai tulajdonságai.

Mi értelme van ezeknek a kutatásoknak, miért végezzük őket?

Remélem, hogy azért, mert az emberi elme mindig meg akarja ismerni az ismeretlent. Az archeogenetikát sokáig a régészet segédtudományaként kezelték. A régész kollégák rengeteg sírt tárnak fel, és ezeket mindig is vizsgálták különböző természettudományos, leginkább antropológiai módszerekkel, de az archeogenomika tette lehetővé, hogy valóban megismerjük az eltemetett személyek egymáshoz viszonyí-

tott rokonsági fokát, fenotípusos tulajdonságait, vagyis például a szem- és hajszínét, valamint örökletes betegségeit. Mindez rengeteg adatot szolgáltat a történettudománynak, képesek vagyunk egyfajta genetikai kronológiát felállítani, és megválaszolni olyan kérdéseket, hogyan álltak össze nagyobb emberi csoportok, populációk, hogyan változott a Kárpát-medence népessége a történelem során. Az archeogenomikai adatok révén cáfolni vagy igazolni tudunk elméleteket, amelyeket a történettudomány vagy a régészet korábban felállított. Annyira gyorsan fejlődik a tudományterület, hogy mára kezd teljesen önálló szereplővé válni. Sőt egyre markánsabban jelenik meg az úgynevezett bio-régészet, amelyben az izotópvizsgálatok, az abszolút kronológiai datálási módszerek, a különböző természettudományi anyagvizsgálatok és a genetika kéz a kézben jár.

Magyarországon mennyire újak ezek a kutatások, történt-e nagyobb áttörés az elmúlt években tudományos értelemben?

Általánosságban a tudományterület az 1980-as évek közepétől lendült fel, és a recens humán genom teljes feltérképezésével párhuzamosan a kezdetben nagyon drága és nehézkes laboratóriumi vizsgálati módszerek idővel egyre kifinomultabbá váltak, gyorsabbak és olcsóbbak lettek. Egyre jobb és merészebb kérdéseket lehetett föltenni, és a kétezres évek elejétől lehetővé vált, hogy a tudományterület a populációgenetikában a teljes genom információit használja az addig általánosan vizsgált uniparentális genetikai jellegek helyett. (Uniparentális az a genetikai marker, amely az egyes szülőktől, azaz csakis a férfitől és a nőtől származó genetikai örökség; a gyakorlatban ez az Y-kromoszóma és mitokondriális DNS genetikai állománya – a szerk.) Mivel nagy adatmennyiségek feldolgozásáról beszélünk, elengedhetetlen volt az informatikai háttér fejlődése is; ma már egy munkacsoport személyi állományának nem egy esetben többsége bioinformatikai szakemberekből áll. Magyarországon a kezdetek Szegedre vezetnek, ahol Raskó István vezetésével jött

„A bronzkorban létezett a sztyeppén egy nagy olvasztótégely, és az ott kialakult változatos genetikai mintázat különböző részmintázatokban, kisebb-nagyobb eltérésekkel jelenik meg máshol is.”

létre az 1990-es évek végén egy genetikai múlttal foglalkozó kutatócsoport. 2003-ban a Magyar Tudományos Akadémián építettük fel az önálló Archeogenetikai Laboratóriumot, amelyből az intézetünk kinőtt. Amikor 2016-ban átköltöttünk az új kutatóházba, a labor is teljesen megújult. A szélesebb közvélemény ingerküszöbét csak a 2010-es években érte el, hogy létezik ilyen tudományterület. Szerintem elsődlegesen kultúrpolitikai okokból, mivel ekkortól a korábinál jóval nagyobb hangsúlyt helyeztek a magyarság eredetének a kutatására. Aztán létrejött a Magyarságkutató Intézet kutatóközpontja, amely főként a szegedi hagyományokból, illetve az ottani személyi állományból merített.

Magyarországon hány laboratórium működik?

Napi működés tekintetében jelenleg ez a kettő: a szegedi, egyetemi keretben működő kutatólabor és a miénk. Az archeogenetikai vizsgálatok tekintetében az utóbbi az egyedüli olyan dedikált labor, amely kielégít mindenféle feltételrendszert, és szinte kizárólag archaikus anyagok vizsgálatával foglalkozik. Elméleti szinten persze külső laboratóriumok, például egyes kriminalisztikai laborok is elvégezhetnek vizsgálatokat, azonban az archaikus minták feltárásának más nehézségei vannak, mint az igazságügyi vizsgálatoknak. Vannak olyan esetek, amikor külföldi partner bevonására van szükség, mert itthon nincsenek meg a technológiai feltételek, vagy éppen a speciális szaktudás.

Az embereket alapvetően az foglalkoztatja, hogy tudjuk-e, kik vagyunk és honnan jöttünk. Lehet-e már valamiféle választ adni az archeogenetika szerint arra, hogy milyen eredetű volt a honfoglaló magyarság?

A kérdés népekről beszél, márpedig a népek karakterét a modern, de sok esetben az antik felfogásban sem a vérségi kapcsolat, a genetika határozza meg, hanem sok minden más: a nyelv, a közös kulturális hovatartozás vagy éppen a politikai szervezet. Ezek feltárásában az archeogenetika lehetőségei nagyon korlátozottak. De például ahhoz a történeti tudatunk által generált vagy éppen az aktuális kultúrpolitika által preferált felfogáshoz, miszerint „minél több a keleti genetikai szál, és azok minél keletebbre vezetnek, annál egyedibb, tehetségesebb nép vagyunk” – nos, ehhez a nem vágyvezérelt archeogenomikai kutatások nem adnak mankót. A keletre vezető szálak nincsenek többségben, az elképzelt „hun őshaza” vagy éppen Belső-Ázsia, a mai Mongólia felé vezető vonalak pedig tényleg nagyon szórványosak. Most újdonság – bár az indoeurópai őstörténettel foglalkozó régészek számára nem okozhat meglepetést –, hogy nagyjából meghatározható az a konglomerátum, amelyben a későbbi magyarság sokfélesége formálódott és utána kiválasztódott. Térben ez a terület az Urál keleti felétől a nagy folyók vidékén át egészen az Aral-tóig és az Altáj előteréig terjedhet. Tegyük hozzá, a Kárpát-medencéből nézve természetesen ez a térség is keleten van.

Milyen népekről beszélünk?

Még nincsenek népek, jó esetben csak egyes népeket – esetleg – jellemző régészeti kultúrák vannak, amelyeket a magyar őstörténeti kutatás esetében az orosz szakirodalom határozott meg a jellegzetes vagy inkább annak vélt tárgyi emlékek alapján. Nyelvvel, identitástudattal, szokással nem lehet ezt összekötni, csak mint régészetileg jellemzett biológiai mintát tudjuk azonosítani. A Kárpát-medencében meg a sztyeppe nyugati oldalán létező sokféleség eredetét ezért nem úgy kell felfogni, hogy ke-

letről érkezett valami originális dolog, ami aztán itt felhígult. Inkább azt mondanám, hogy a bronzkorban létezett a sztyeppén egy nagy olvasztótégely, és az ott kialakult változatos genetikai mintázat különböző részmintázatokban, kisebb-nagyobb eltérésekkel jelenik meg máshol is. Tehát ezek valamilyen mértékben hasonlitanak egymásra, de a hasonlóságuk gyökere nem Belső-Ázsia és nem egy történetileg kreált – szkíta vagy hun – birodalmi múlt. Hanem inkább ez a sokféle elemet tartalmazó, a régészeti hagyaték szempontjából és nyelvi értelemben sem egységes sztyeppe terület.

Örök vitakérdés a finnugor népekkel való rokonság. Úgy tűnik, hogy a legfrissebb kutatásokból ez genetikai bizonyítást nyert.

Az elmúlt kétszáz év heves identitáspolitikai vitái miatt ez a megállapítás erős érzelmeket vált ki, de szerintem nem kell attól félnünk, hogy kimondjuk: vannak és voltak genetikai kapcsolataink jelenleg élő olyan csoportokkal, amelyek formálódása térben és időben egybeesik a nyelvi modellek kereteivel. Ez az egészen az Aral-tó északi előteréig lenyúló nagy kiterjedésű terület történetileg többféle modell használatát teszi lehetővé. Ahogyan azt is, hogy ebből az ugor alkotórészt is tartalmazó konglomerátumból kiválik egy harcos elit réteg, amelyben a később nyugatra vándorló magyarok elődeit kereshetjük.

A mai népek közül a manysik is szóba kerültek rokonokként...

Bizonyos vizsgálatok azt mutatják, hogy az ősmansikhoz is vezetnek szálak – amennyiben az orosz-szovjet szakirodalom helyesen azonosította a manysik őseit egy bizonyos régészeti kultúrával. Legutóbb a szentendrei nagy régészeti konferencián pont a Magyarságkutató Intézettől érkezett kutató állapította meg cikkismertető előadásában, hogy más komponensek mellett a manysikkal lehetett a legjobban modellezni a honfoglalók kapcsolatait. Mindez fölveti, hogy a finnugor – pontosabb megnevezéssel inkább uráli vagy ugor – elméletet mint azonos földrajzi közegre utaló rokonsági elmélet adta értelmezé-

si keretet nem kell elvetnünk csupán azért, mert hosszú ideig – és most is, csak más hangsúllyal – figyelmeztetünk arra: a nyelvészeti rokonság önmagában nem jelent genetikai rokonságot.

Egy másik kutatás az Árpád-dinasztia eredetét Észak-Afganisztán környékére vezette vissza, és a baskirokat azonosította legközelebbi rokonnaként. Ez mennyire meglepő eredmény?

Észak-Afganisztán, ugye, nem Baskíria, legfeljebb az ókori Baktria egy része. Egy későbbi cikk már tartalmazta azt az információt, hogy ennek az Árpádokhoz kötött genetikai típusnak van egy nagy előfordulási területe a mai Baskíria területén. Ha a baskírt úgy fordítjuk le, hogy török, akkor azt mondom, hogy a lehető legjobb eredmény született, hiszen az Árpád-dinasztia a történeti köztudatban keleti, törökös eredetű dinasztiaaként él. Ami Afganisztánt illeti, bizonyos történeti kategóriák, földrajzi fogalmak és idősíkok együttesen nem használhatók. Tehát lehet, hogy a mostani genetikai tudásunkkal be tudjuk bizonyítani, hogy az Árpád-dinasztia egyik őse több mint négyezer évvel ezelőtt a mai Afganisztán területén élt, de azt ne gondoljuk, hogy ez az ember rendelkezett bármiféle „Árpád-tudattal”, és tőle hosszú sorokban származtak le a magukat Árpád vérenek tartók egészen a honfoglalásig. Az erőltetett interpretáció ebben az esetben nem segítette, hogy a nagyközönség megértse az elért tudományos eredményt, inkább félreértéseket okozott. ■

Genetikai nyomok vezetnek az Uráltól a mai Magyarorszáig

ZSUPPÁN ANDRÁS

Van-e kapcsolat a mai magyarok és a honfoglalók között? Mennyit változtatott a Kárpát-medence népességén a magyarok bejövetele, és miről árulkodik az oroszországi temetők maradványainak vizsgálata? A HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Archeogenomikai Intézetének négy fiatal kutatója mesélt azokról a napjainkban zajló, a nagyközönség számára még jórészt ismeretlen kutatásokról, amelyek új megvilágításba helyezik a magyarság őstörténetét.

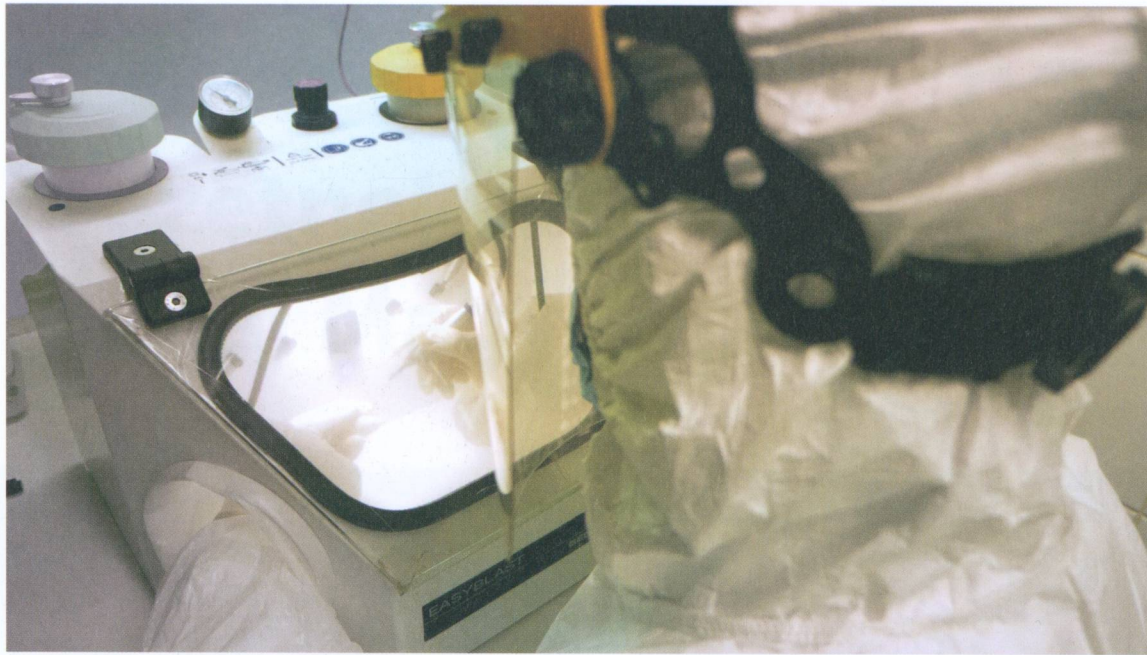
GYURIS BALÁZS

tudományos segédmunkatárs

A Volga–Urál vidék középkori genetikai történetét vizsgálom, ami a magyar őstörténet szempontjából rendkívül izgalmas téma. A kutatás három részterületre oszlik: egyrészt közvetlen genetikai kapcsolatokat keresünk a Volga–Urál régió és a Kárpát-medence között, ami őstörténeti szempontból a legfontosabb kérdés, hiszen nagyjából ezen a területen szokták a magyar „őshazát” elhelyezni. Másrészt szeretnénk megérteni a térség kora középkori genetikai történetét az előzményeken keresztül; a harmadik téma pedig a keleten maradt magyarság folytonosságának kérdése. A kutatások tudományos publikációja a közeljövőben várható, előzetesen azonban már több fórumon beszámoltunk róluk.

A legfontosabb eredmény, hogy direkt, igazolható genetikai kapcsolatot találtunk ezen oroszországi térség kora középkori népessége és a honfoglaló magyarság között. Nagyjából egykorú, 9-10. századi leleteket vizsgáltunk, például Magyarországról a Szakony-Kavicsbánya honfoglalás kori temetőjében eltemetett személyek csontjait (korábban Maróti Zoltán és munkatársai által publikálva), Oroszországból pedig az Ujelgi-tó melletti temető, valamint a Déli-Urál két oldalán elterülő karajakupovói régészeti kultúrához tartozó sírok anyagát. A megtalált rokonság távoli, hatod-nyolcadfokú, de alátámasztja, hogy a Kárpát-medencébe érkezett honfoglaló magyarok között voltak olyanok, akiknek a származása az uráli régióra vezethető vissza.

Az Uráltól keletre található ujelgi temető tárgyi leletei Türk Attila kutatásai szerint régészeti szempont-

ból annyira erős hasonlóságot mutatnak a honfoglaló magyarságával, hogy véleménye szerint azt egy keleten maradt kisebb magyar közösség használhatta. (Kapcsolódó interjúnk Türk Attilával a régészeti összeállításban olvasható – a szerk.) Ez a bejelentés 2019-ben az őstörténeti kutatás szenzációjának számított, amelyet a későbbi uniparentális DNS-alapú vizsgálataink is megerősítettek. A legmodernebb archeogenetikai vizsgálatok pedig a direkt rokon kapcsolat kimutatásával támasztották alá ezen eredményeket.

Külön foglalkozunk a Belaja–Káma folyók vidékén maradt magyarság kérdésével. Régészeti szempontból a 11–14. századi csijaliki kultúra leleteit szokták ehhez a csoporthoz kötni, amelyeket szintén Türk Attila kutatásai nyomán ismert meg a magyar tudományos élet. Ezt a sajátos, régészeti szempontból jól elkülöníthető kultúrát az orosz régészek keleten maradt magyarokként értelmezik. Az e kultúrához tartozó sírok között a folyamatosságot genetikailag is azonosítani tudjuk, ami nagyon izgalmas eredmény, hiszen ebben az esetben egy régészeti kultúra és egy leszármazási-rokonsági szempontból megfogható csoport megfeleltethető egymásnak. A krónikás forrásokból jól ismert, Julius barát-féle hagyományt is valamelyest alátámasztja az eredmény. Ez a hármas együttállás, vagyis az, hogy a régészet, a genetikai vizsgálatok és a történeti források ennyire egy irányba mutatnak, nagyon ritka a tudományos világban, és ettől ez igazán szép történet.

SZEIFERT BEA

tudományos munkatárs

Az etelközi régió történeti genetikai kutatásával foglalkozom, amely a magyarok vándorlásának fontos állomása. A projekt szintén három egységre bontható: az első a régészeti adatok alapján etelközi magyaroknak hívható népcsoport emberi maradványainak vizsgálata, a második a mai Moldova, illetve Ukrajna területén, a Dnyeszter mentén besenyőként azonosított mintáké, és a harmadik egy picit földrajzilag távolabb, de azért nem nagyon messze, a Dnyeper két oldalán egy 9–11. századi szláv népességé. (Az első olyan szlávoké, akik már nem hamvasztottak, hanem temetkeztek, és nagyjából kortársai voltak az etelközi magyaroknak.)

A kutatáshoz kapcsolódóan olyan honfoglalókat is vizsgálunk, akikről előzetesen azt feltételeztük, hogy a Kárpát-medencébe érkezett első (vagy legalábbis az egyik első) generációt képviselik. Megpróbáljuk azonosítani azokat az egyéneket, akik esetleg még keleten születhettek, de már a Kárpát-medencében temették el őket. A Magyarságkutató Intézet és a Szegedi Tudományegyetem kutatói 2022-ben publikáltak 5–12. századi Kárpát-medencei genomi eredményeket, ezeket az adatokat is felhasználjuk eredményeink értékeléséhez.

Ez a kutatás még nem áll olyan közel a publikálásához, mint a kollégáim által bemutatottak, ezért

a kutatási kérdésekről, illetve csupán előzetes eredményekről tudok beszámolni. Egyrésztől kíváncsiak vagyunk, hogy a szlávok, illetve az etelközi magyarok között kimutatható-e vérségi kapcsolat, ami a földrajzi és időbeli közelség miatt elképzelhető lehetőség. Másrésztől vizsgáljuk, hogy az etelközi magyarokból vett minták miként viszonyulnak a Volga–Urál régió és a Kárpát-medence népességéhez. Az előzetes adatokból azt látjuk, hogy mindkét terület középkori lakosságával kapcsolódást mutatnak – viszont ezek nem közvetlen családi kapcsolatok, hanem inkább hatod-, heted-, nyolcadfokú rokonságra utalnak.

Szeretnénk megvizsgálni az etelközi magyarok és a besenyők kapcsolatát, de a jelenleg vizsgált besenyő minták olyan rossz minőségűek, hogy használható genetikai adatot egyelőre nem tudunk kinyerni belőlük. Egyébként is nagyon kevés a biztosan besenyő ember-tani lelet. Vagyis az olyan sírból származó csont, amelyet régészetileg besenyőként azonosítanak, miközben a forrásokban sokat szereplő, a magyar őstörténetben lényeges szerepet játszó népről van szó. De úgy látszik, hogy a jelenlegi módszerekkel a genetikai állományukat nem tudjuk meghatározni.

Ami az első generációs honfoglalókat illeti, húszas nagyságrendű mintát vontunk be újonnan, illetve felhasználtuk a meglévő adatokat. Olyan személyekből vettünk mintát, akik temetkezési szokásaik és a sírokban talált tárgyi mellékleteik alapján a legtipikusabb

honfoglaló jellegzetességet mutatták. Annak érdekében, hogy meggyőződjünk arról, hogy valóban a honfoglalás korai időszakából származó egyénről van-e szó, C14 szénizotópos kormeghatározást is végeztetünk.

Érdekes módon azt tapasztaljuk (a korábbi publikációkkal összhangban), hogy ezek a honfoglalók nagyon vegyes genetikai állományt hordoznak, tehát nem lehet homogén csoportról beszélni. Van köztük, aki hasonlít az etelköziekre, van, aki hasonlít a volga–uráliakra, de olyan is van, aki teljesen európai genetikai állománnyal rendelkezik. Az a típusú változatosság, amelyet a történelmi tudásunk alapján egy törzsi vagy multiethnikus társadalomtól várhatunk, biológiailag is megjelenik. A honfoglaló magyarságot genetikailag nem lehet egyértelműen definiálni, legfeljebb ezekből az elemekből lehet összerakni valamiféle képet. Ennek a nulladik lépéseként a volga–uráli mintákból már sikerült meghatározni egy lehetséges genetikai forrást, amelyet aztán – ahogy Gyuris Balázs elmondta – össze tudunk kötni a magyarországi honfoglalókkal. A most bemutatott kutatásból pedig remélhetőleg lehetőség nyílik arra, hogy egy másik, az urálitól nagyon eltérő komponenszt azonosítsunk.

A Kárpát-medence kora középkori népességtörténeti eseményeinek feltárása nem csak a régészet és a történettudomány, hanem a genetikai vizsgálatok szempontjából is komoly kihívás. Az Árpád-ház Program keretén belül elindult részprojekt eredetileg a Dunántúl hatalmi központjainak genetikai kutatását jelentette, aztán jóval nagyobbra duzzadt, és a merítés háromszáz minta környékén állt meg. Időben a hatodiktól a tizenegyedik századig terjednek ezek a minták, de adatbázisból nyert adatoknak köszönhetően az ötödik századig sikerült az időtávot kiterjeszteni. A kutatási cél az volt, hogy megnézzük, mi történt a népességgel ebben a félezer évben a Dunántúlon és a Kárpát-medencében egyaránt.

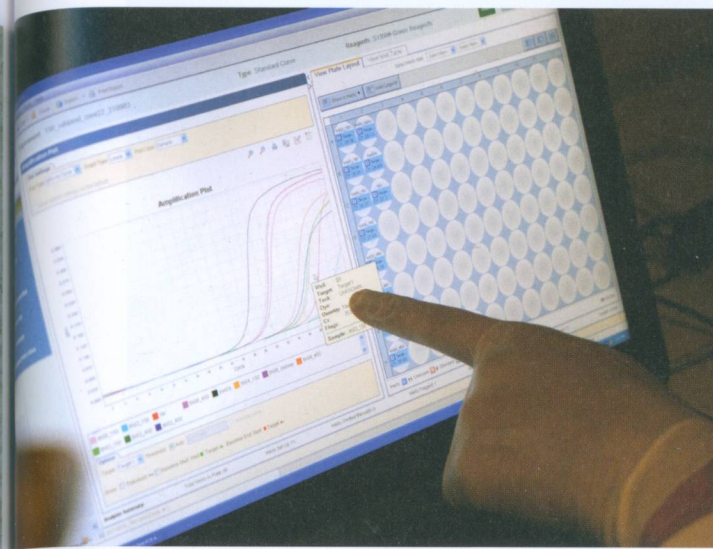
A régészeti kultúrát sokkal könnyebb összhangba hozni a genetikai adatokkal, ha távoli területekről bevándorolt népességeket akarunk karakterizálni. Ezeknél ugyanis a helyben élőkől jellemzően eltérő genetikai elemeket is ki lehet mutatni – ugyanakkor ahogy csökken a földrajzi távolság két populáció között, úgy lesznek genetikailag is egyre hasonlóbak. A Kárpát-medencében előbb megjelenő avaroknak, majd a honfoglaló magyarok van egy jellegzetes, felismerhető régészeti kultúrájuk. Ehhez társul valamiféle genetikai karakter is, még ha személyenként nem is lehet feltétlenül mindenkiről megmondani, hogy hova tartozik.

Az archeogenetikával szemben mindig volt egy olyan elvárás: amikor behozzák a mintákat, kapásból mondjuk meg, hogy – tegyük fel – van benne 0,03 százalék illír meg fél százalék görög. Ez még elméleti szinten sem teljesen így működik, de ettől eltekintve rengeteg gyakorlati akadállyal is számolni kell. Tudni kell például, hogy a – szabadon hozzáférhető – archaikus adatbázisok nem állnak készen arra, hogy ezeket a kérdéseket ilyen pontossággal megválaszoljuk. Tehát amikor a honfoglalóknál látszik valamilyen genetikai komponens, és nem tudjuk megmondani, az micsoda, annak egyrészt az az oka, hogy egyszerűen nincs elég összehasonlító minta. Másrészt a töredékes és hiányos archaikus DNS önmagában gátolhatja még akár megfelelő méretű és összetételű adatbázis mellett is a források pontos azonosítását.

A dunántúli kutatásban fontos kérdés volt például, hogy kimutatható-e a területen genetikai folytonosság a római kortól mondjuk egészen a 10. századig,

Sírfotó a pátyi D temetőből az elhunyt lábához helyezett lószerszámmal / Giedt Dániel

vagy akár a mai napig. A probléma az, hogy nagyjából a bronzkor végétől körülbelül ezerötven évig alig vannak minták Európa jelentős részéről (például a hamvasztásos temetkezés elterjedése miatt), ezért hiányzik a viszonyítási alap ebből az időszakból. De azért lehet, hogy észreveszünk egy genetikailag balkáni jellegű csoportot, és azt mondjuk, ez talán egy antik maradvány. Mint Csákberény környékén, ahol régészetileg is megfogható egy romanizált populáció az avar korban. De egyelőre ez nem több, mint hipotézis.

A módszertan emellett folyamatosan fejlődik és változik. Érdeemes tudni, hogy az írott történelem során lezajlott populációgenetikai változások evolúciobiológiai szempontból sok esetben elhanyagolhatók. Magyarán az olyan különbség, mint ami például a szlávok és a germánok között kulturálisan létezik, az klasszikus populációgenetikai értelemben – és az ehhez használt módszerekkel – nagyon nehezen megfogható. Egy új, az archeogenetikában 2023-tól használatos módszerrel a távoli (genetikai értelemben vett) rokonsági kapcsolatokon keresztül ezt a jelenséget igyekezünk kompenzálni, és már sikerrel mutatunk ki populációgenetikailag nagyon hasonló csoportok között is különbségeket. De azt is fontos tudni, hogy ezek egymást kiegészítő, és nem felváltó megközelítések, amelyek különböző kérdésekre adnak válaszokat.

A tőlünk független, Antoni és társai-féle ideai kutatás igazolta először – és azt hiszem, ez nagyon fontos összetevője a magyar őstörténetnek is –, hogy Európában a népesség az elmúlt háromezer évben a számos népvándorlás ellenére gyakorlatilag nem változott populációgenetikai értelemben. Ezt mi a Kárpát-medencében élt népségekre is megerősíthetjük. Ez elsőre fur-

Az archeogenomikai vizsgálatokba bevont, őstörténeti relevanciával bíró lelőhelyek / HUN-REN BTK Archeogenomikai Intézet

csa állításnak hangzik, de azt látjuk, hogy Kr. e. 1000 környékére létrejött a szélesebb térségben, a Dnyepertől az Alpokig egy olyan kelet-közép-európai „alapnépesség”, amelyhez képest radikális mértékű eltérés már nem történt. Illetve a genetikai különbségek a Dnyeper és az Alpok között inkább földrajzi, mintsem kulturális összefüggéseket mutatnak. De ugyanez elmondható nagyjából Európa egészére, ahol például Skandinávia népessége többé-kevésbé eltér a kelet-közép-európaítól, de azon belül már nehezen lehet különbségeket kimutatni.

Tehát ha nagyon felülről nézzük, ha nem foglalkozunk a korábban említett különbségekkel, akkor egyértelmű kontinuitás mutatható ki az elmúlt 3000 évben a Kárpát-medencében is. Természetesen ez mindig változott valamennyit, de az összkép nem alakult át gyökeresen. Ennek az alapnépességnek a megismerését azonban nagyban befolyásolja, hogy a mintavételezés milyen régészeti kultúrák körében történik, például melyek a népszerű kutatási területek és korszakok.

Korábban is lehetett sejteni, de most már rengeteg adattal igazolható, hogy a Kárpát-medencébe érkező honfoglalók – akik genetikailag ténylegesen különböztek a helyiektől – egyszerűen nem tették ki a populációnak akkora százalékát, hogy biológiai értelemben átformálják az alapnépességet. A honfoglalást követően a Dunántúlon valóban elindult egy átstrukturálódás, de nem abban az értelemben, hogy a népesség egészének a karaktere átalakult volna. Hanem például abban, hogy az addig érzékelhető, zárványnak tűnő csoportok – mint az említett csákberényi populációmárvány – a 10-11. századra már a keveredések miatt legfeljebb csak nyomokban mutathatóak ki.

A Kárpát-medence mai magyar anyanyelvű lakosságának genetikai kutatását öt évvel ezelőtt azért indította el igazgatónk, Szécsényi-Nagy Anna, hogy az őstörténeti fókuszú archeogenetikai kutatásokhoz összehasonlítható adatokat szolgáltatassunk. Abban az időben az volt a cél, hogy uniparenterális, tehát anyai és apai leszármazási vonalakat vizsgáljunk. Azóta az archeogenetika fókusza eltolódott a teljes sejtmagi genomok irányába (ami az egyén teljes örökítőanyagának vizsgálatát jelenti), és a nagy mennyiségű adatsorok előállítása felé. Ám ebben a projektben még főként anyai (mitokondriális) vagy apai (Y kromoszómális) ágon öröklődő vonalakat vizsgáltunk, csak néhány esetben egészült ez ki teljes sejtmagi genommal is, elsősorban a székelyek köréből.

A kutatáshoz a mintaadó donorokat néprajzkutatók, történészek segítségével választottuk ki három régióból. Az egyik a mai Horvátország területén lévő Drávaszög, a második Zoborlaja a mai Szlovákiában, a harmadik Székelyudvarhely környékének falvai. Minden esetben kis, elzárt településeket kerestünk, és olyan alanyokat, akikről feltételezhető volt, hogy a felmenőik is azon a területen éltek. Amennyire a mintaadók emlékezete engedte, legalább nagyszülőikig, dédszüloikig visszavezetve az őseik magyarnak vallották magukat. Fontos szempont volt az is, hogy a kiválasztott mintaadók ne legyenek rokonok, legalábbis tudott módon, hiszen kis közösségekben, elzárt tájegységekben azért ez könnyen előfordulhat. Ezekkel a szempontokkal igyekeztünk kizárni az elmúlt másfél évszázad drámai népességmozgásait, hogy lehetőleg egy helyben lakó, magyar alapnépességet tudjunk megvizsgálni.

Mindegyik régióra igaz, hogy egyszerre figyelhető meg a nagy diverzitás, meg az is, hogy nincsenek nagy különbségek se a régiók egymáshoz való viszonyításában, se a rendelkezésre álló adatok alapján a környezethez képest. Vagyis ezeknek az elzártnak, nagyon régtől megtelepedettnek tartott magyar tájegységeknek a népessége is teljesen belesimul a környező kelet-közép-európai populációba, úgy, ahogy fentebb már szó is volt erről.

Abból következőleg, hogy uniparentális adatokat néztünk, egy-egy vonalat tudtunk visszakövetni olyan időtávon, hogy az akár a honfoglalókkal vagy a Volga–Urál régió térségével mutathat kapcsolatot. Fontos hangsúlyozni, hogy ez nem közvetlen rokoni kapcsola-

tokat jelent, ekkora időtávokat tekintve ez a teljes genom vizsgálatának szintjén sem lenne kimutatható. Az eddigi vizsgálatokból kiderült, hogy azért van néhány olyan anyai és apai vonal, amelyet megtaláltunk a honfoglalók és a mai magyarok között is.

A székelyek esetében a genetikai örökség megőrződése különösen látványos volt, mind uniparenterális vonalon, mind a teljes genomok tekintetében. Ott a középkori minták is ugyanabból a mikrorégióból, Székelyudvarhely környékéről származtak, mint a maiak, és nagyon szépen látszik a folyamatosság a kettő között. Viszont ez a genetikai profil a várakozásoktól eltérően nem látszik drasztikusan keletiesebbnek, mint más magyar csoportoknál. Nagyon korai mintáink nincsenek a térségből, és kora Árpád-kori mintákra ebben az esetben nem is számíthatunk, mivel a terület betelepítése csak a 13. században kezdődött meg, ennél korábbi jelentős temetőket nem tártak fel. Főleg 14. századi és későbbi maradványokkal dolgozhattunk, tehát ez a lokális folyamatosság a jelen eredmények alapján attól kezdve mutatható ki.

Az uniparentális vonalak vizsgálatának pont az a szépsége, ami egyébként a gyengesége is: hogy időben nagyon hosszú visszavezethetőséget ad. Ezáltal a történelem során máshonnan érkezett elemek erősen kiütnek az általános európai környezetből, tehát nagyon látványosan elkülönül általuk egy elzárt, endemikus népesség, mint amilyenek a székelyek is. A teljes sejtmagi genomot vizsgáló, finomabb módszerekkel ez már nem mutatható ki a nagyon sok keveredés miatt, de így jól tetten érhető az évszázadokon keresztül fennálló folytonosság. ■

Azt hittük, nincs genetikai szál a finnugorok felé. Kiderült, hogy van.

BORBÁS BARNA

Megdől az a régi tétel, miszerint semmilyen közös genetikai örökségünk sincs legközelebbi nyelvrokainkkal, a hantikkal és a manysikkal – mondták a Válasz Online-nak nyilatkozó kutatók. Közleményük 2019 nyarán megrengette az őstörténeti szenzációra fogékony közönséget, ezért **Klima László** régész, nyelvész és **Németh Endre** matematikus a lapunknak adott tisztázó interjúbán elmagyarázta, hogyan kell értelmezni az archeogenetikát.

Ha valaki itt és most agyonüt engem, aztán elhantol a Humán Tudományok Kutatóháza mellé, 2000 év múlva egy archeogenetikai meg tudja majd mondani, hogy milyen nyelven beszéltem?

KLIMA LÁSZLÓ: Nem. A génjeiből biztosan nem.

Akkor önök milyen alapon állítják, hogy „genetikai bizonyítékot találtak a magyarság ugor eredetére”?

KLIMA: Hol olvasta, hogy ezt állítjuk? Csak nem a Qubit nevű oldalon?

Igen, ott. Ez volt a cím.

KLIMA: Csakhogy ilyesmit nem állított sem a kutatás, sem a közleményünk. Én nem is adnám a nevemet ehhez, minden felelősséget elhárítok.

Akkor kezdjük újra: pontosan mit is állít a Scientific Reports folyóiratban közölt felfedezésük?

NÉMETH ENDRE: 2014-ben mai magyar emberekből és az Urál hegységtől keletre, az Ob folyó mentén élő manysi populációból vett minták alapján kimutattuk, hogy létezik közös obi-ugor–magyar genetikai komponens, amely kicsi arányban ugyan, de előfordul a mai magyarok között, viszont nem jelenik meg a környező közép-európai népek génkészletében. Hogy egészen pontos legyek: az apai vonalon, vagyis az Y-kromoszómában öröklődő N-B539 vonal egyik alcsoportjáról, az N-B540-ről van szó, mely genetikai összeköttetést jelent a mai magyarok, valamint a hantik és manysik között. Nevezhetjük ezt „ugor migrációs markernek”. Mielőtt bárki a szabályához kapna: az, hogy egy komponenst azonosítottunk, nem jelenti azt, hogy nincs több

Németh Endre / Válasz Online, Borbás Barna

komponens. Ahogy mondani szoktam: a genetika nem a „vagy”, hanem az „és” tudománya.

Hogy jönnek ide a baskírok és a tatárok, akikről szintén szó van a közleményükben?

NÉMETH: Éppen ez a lényeg: most észt kutatók segítségével lehetőségünk volt megnézni azt is, hol fordul még elő ez a bizonyos N-B539 genetikai komponens. Negyvenhat eurázsiai populációval vetettük össze: kiderült, hogy az N-B539 nagyobb arányban megvan a Dél-Urálban élő baskírok, valamint a volgai tatárok között is, miközben más vizsgált régióból teljesen vagy szinte teljesen hiányzik.

2017 őszén szegedi kutatók óriási vitát kiváltó anyagot közöltek arról, hogy megtalálták a genetikai összeköttetést a honfoglaló magyarok és a hunok között, valamint hogy „nincs genetikai kapcsolat a finnugorok és a honfoglalók között”. Akkoriban talán éppen önök is felháborodottan cáfoltak, mondván, hogy a nyelvi kapcsolatot nem lehet genetikai érvekkel cáfolni vagy igazolni. Történetesen a miatt a probléma miatt, amelyet a nyitókérdésben felvettem. Most mégis arról

publikálnak, itt a finnugor genetikai kapcsolat. Hogy van ez?

NÉMETH: Almát hasonlít a körtével. Mi nem sírokból, hanem ma élő emberekből vettük a mintát, vagyis mi nem archeogenetikai vizsgálatot végeztünk. Populációgenetikai közhely, hogy génjeit tekintve a mai magyarsághoz legközelebb a környező népek állnak. Vagyis kevert népség vagyunk. Mi most csak annyit állítunk, hogy azonosítható egy marker, amely a hantikhoz és a manysikhoz köt minket. Akik egyébként az ugor csoporthoz tartoznak a finnugor nyelvcsaládon belül.

KLIMA: A szegediek 2017 őszi nyilatkozata tökéletes történelmi inkompetenciáról tanúskodott. Jelenleg sem a történészek, sem a nyelvészek nem tudják pontosan megmondani, hogy mi az, hogy „hun”. Nem dőlt el, hogy a hun török nyelv volt-e, mivel nem maradtak fenn írott hun emlékek. A névanyag sem egyértelmű: az Attila például germán eredetű név, az -ila képző a gót püspök, Wulfila után lehet ismerős.

NÉMETH: Tegyük hozzá, hogy a szegediek hatalmas munkát végeztek, hiszen nagyszámú honfoglalás kori sírból vett mintában azonosítottak ázsiai komponenseket. Korábban mi is kimutattuk azt a komponenset a honfoglaló magyarság genetikai állományában, amely ebből a régióból származik. Úgy érzem, az eredmények értelmezésében elmentünk a falig, amikor azt mondtuk, hogy ez a demográfiai szál lehet a felelős a magyar nyelvet ért törökös hatásért. A szegedi kutatók azonban ennél tovább mentek.

KLIMA: Akkor is tény, hogy az eredményeikből nem megalapozott következtetéseket vontak le.

Azt mondják, van genetikai kapcsolat a mai magyarok és az Ob folyónál élő ugorok között. Az, hogy ugor, nyelvészeti kategória. Most akkor nem nyelvrokonságot igazolnak genetikai eszközökkel?

KLIMA: Elmagyarázom, mi okozza a félreértést. Luca Cavalli-Sforza genetikushoz, az utolsó

nagy polihisztorhoz kell fordulnunk. Ő volt az, aki a genetikai eredményekre ráhúzta a történeti nyelvészet szakkifejezéseit. Azóta van átjárás a kettő között. Ha én genetikai értelemben mondom azt, hogy „ugor”, akkor ez egyszerűsítés, és valójában arra gondolok, hogy „az ugor ág valamelyik nyelvét beszélő embertől származó genetikai minta” – de így nem kommunikál az égvilágon senki. A most publikált tanulmányunkban minden „hanti” helyett azt kellett volna írni, hogy „az ugor nyelvcsaládba tartozó, hanti nyelvet beszélő kondai (vagy másmilyen) hanti, akinek az összes felmenője ott élt”; csak ez így befogadhatatlan.

NÉMETH: Mi tudományt csinálunk, nem időgép. Csak óvatosan vonhatunk le következtetéseket abból, hogy megtaláltuk ezt a bizonyos N-B539 genetikai vonalat.

A magyar nyelv – jelentős ótörök szókincsrétege mellett – hangtani és alaktani jelenségei alapján finnugor. Most önök kimutattak egyetlen közös „ugor migrációs markert”. Mi itt a meglepetés?

NÉMETH: Tényleg nincs nagy meglepetés. Végül is a lehető legevidensebb dolognak néztünk utána: hogy köt-e valamilyen, bármennyire is vékony szál a legközelebbi nyelvrokonainkhoz. Nagyjából az utolsó pillanatban vagyunk, hogy ezt ma élő populáción vizsgáljuk; ha igazak a hírek, a hantiknak, manysiknak még egy-két évtized lehet a teljes beolvadásig.

Hogyan fordulhat elő, hogy ennyire evidens dolgot eddig egyetlen magyar tudós sem vizsgált?

NÉMETH: Jó kérdés. A nyelvészek általában úgy gondolják, hogy a populációgenetika eredményei értelmezhetetlenek az ő területükön. Populációgenetikaink pedig – ismeretlen okból – inkább „törökpártiak”. Ördögi kör ez.

Klima László / Válasz Online, Borbás Barna

Nyelvészeti és – immár – genetikai eredményeket figyelembe véve elmondható, hogy a hantik és a manysik a legközelebbi mai rokonaink?

KLIMA: Nem. Annyit mondunk, hogy a nyelvrokonság mellett van genetikai kapcsolat is. Nem többet.

NÉMETH: Ahogy már korábban mondtam: a mai magyarok genetikailag a környező népekre hasonlítanak a legjobban. A szlovákokra, például. Viszont van, amiben különbözünk tőlük. Például a fent említett ázsiai eredetű markerekben. Eddig a magyarok úgy voltak elkönyvelve, mint az a nép, amelyet még vékony genetikai szál sem fűz a nyelvrokonaihoz. Most kiderült, hogy mégis. Hozzáteszem: nekünk nem volt pre-koncepciónk, nem kerestünk kényszeresen semmilyen kapcsolódást. Nyugodtan aludtam volna akkor is, ha nem találunk semmit az ugorok felé. Sőt: nyugodtabban.

Nyugodtabban? Mert támadják, „finnugristázák” önöket?

NÉMETH: Sokan lettek idegesek a közleményüinktől, az biztos. De finnugor nyelvésztől is

kaptunk éles bírálatot. Ebből bárki láthatja, hogy középén állunk.

Meglepték a kritikák?

NÉMETH: Igen. Megértem, ha egy meteorológus nem szereti az esőt. De azt nem tudom értelmezni, ha egy genetikusnak nem tetszik a finnugor nyelvrokonság, vagy egy nyelvésznek általában a populációgenetika.

A kutatásuk egyik legérdekesebb felvetése a baskír–magyar kapcsolat. Kicsi, egy-két milliós nép szétszórva oroszországi tagköztársaságokban, amelyről önök most azt mondják, lehetséges, hogy a Julianus barát által Magna Hungariában, a Volga–Urál vidéken megtalált magyarok beléjük olvadhattak.

KLIMA: Nem előzmény nélküli állítás, hogy van közünk egymáshoz. Muszlim geográfusok a 12. században a Kárpát-medencei magyarokat baskíroknak is nevezték. Vajon miért? Biztos választ nem tudunk.

A Jenő és a Gyarmat törzsnevek a baskíroknál is előfordultak. Ez is bizonyít valamit?

KLIMA: Ezt Németh Gyula turkológus írta le évtizedekkel ezelőtt. Nyelvésztsársai sokáig elfogadták, manapság éppen elvetik. Kell várni 30 évet, és megint előkerül, igaznak tartják. Látja, ilyen ez: a humán tudományok állandó adathiánnyal küzdenek, és folyamatosan viták vannak, nagy elméletek emelkednek fel, majd hanyatlának le. Régészek mostanában pedzegetik, hogy 50 évvel a honfoglalás előtt még Baskíriában voltak a magyarok, vagyis a honfoglalás pár évtized alatt lezajlott – de ez sem új felvetés. Pauler Gyula már a 19. században leírta mint lehetséges forgatókönyvet.

Közleményükben azt sejtetik, további kutatásokból igazolódhat, hogy a magyarok vándorlása során csak a töredék ért el a Kárpát-medencéig, a többség keleten maradt. Hozzájuk jutott el Julianus barát, majd ők olvadtak

a baskírokba, tatárokba és más népekbe. Mennyi esélyt látnak minderre?

NÉMETH: Ameddig nincs elegendő adat, semmilyen számháborúba nem szeretnék bele-menni. Az általunk vizsgált nyomok alapján a megérzésünk valóban az, hogy „biológiai értelemben” a keleten maradt magyarság lehetett a számosabb közösség.

Ha ez igaz, mi következik ebből?

NÉMETH: Lehet, hogy az egész honfoglalást és a nyugati integrációt egészen más fénytörésben kell néznünk. Bár fontosak a keleti gyökereink, a politikai és kulturális értelemben vett fennmaradásunkat a nyugati integráció jelentette, jelenti. Ha igaz a feltevésünk, felértékelődhet a honfoglalás és az államalapítás mint politikai tett, mert azt tanítja az utókornak, hogy a megmaradás egy-egy döntésen is múlhat. Valós forgatókönyvnek tűnik, hogy a magyarság kisebbsége jött el csupán a Kárpát-medencébe, de integrált magába más néptöredékeket, és sikeres lett. Ma is él. Ebben nagyon komoly szerepe van István királynak. Még jobban kell majd figyelniük az Intelmekben megjelenő értékekre – bátorság, erkölcsi tisztaság, önmérséklet, autonóm intézmények tisztelete, technológiai újítások iránti nyitottság –, mert szerepet játszottak a megmaradásunkban.

Kicsit bele tudunk halni a rokonságról szóló vitákba, pedig nem az az igazság, hogy már a Kárpát-medencébe érkezéskor is kevert nép voltunk, és a helyzet azóta csak bonyolódott?

KLIMA: Igen, ez így van. A genetikai kutatás sokszínű rokonságot mutat. Ehhez képest a nyelvi kapcsolatok egyszerűbben leírhatók, noha ott sem egytényezős a történet.

NÉMETH: Mindig visszalépésként élem meg, amikor valaki homogén csoportként akarja leírni a honfoglalókat. Mint mondtam, a genetika az „és” tudománya.

A magyarság nyelvrokonait többé-kevésbé ismerjük. A régészetnek és a néprajzi párhuzamoknak köszönhetően ismerjük honfoglaló eleink nomád, íjlesztő kultúráját is. Évszázados nemzetfelfogásunk szerint a magyarság elsősorban tudat és vállalás kérdése. Őszintén: ezek után nem mindegy, hogy mi van a génekben, hogy inkább N-B539 vagy Z2124 az a bizonyos vonal?

KLIMA: A nemzettudat szempontjától van, akinek mindegy, van, akinek nem – de a tudománynak semmiképpen sem mindegy.

NÉMETH: Szerintem az sem mindegy, hogyan gondolkodunk a múltról; hogy tényalappon tesszük-e, vagy hiedelmekből építünk magunknak történelmet. Ahogy a múlthoz viszonyulunk, úgy fogunk viszonyulni a jövőhöz is. Ha becsapjuk magunkat a múlttal kapcsolatban, az törvényszerűen csalódáshoz vezet majd jövőbeli feladataink során is.

KLIMA: Van itt egy régi ellentét: noha a hun–magyar genetikai rokonságra nincs bizonyí-

ték, a magyar nemzettudat mégis nagymértékben a hun hagyományhoz kötődik. Már az unokám is tudja a Csodaszarvas történetét Arany Jánostól („Hunor s Magyar, két dalia, / Két egy testvér, Ménrót fia”), és később tanítjuk gyerekeinknek a krónikákat is. Werbőczy István Hármaskönyvében benne van, hogy a nemesség a hunoktól és a magyaroktól ered. Később ezt a hagyományt a köznemesség, majd a 19. században a falusi parasztság és a városi kispolgárság is magáévá tette. A nemzet a hun tudat által vált magyarrá. És ez bizony újra és újra ütközik a tudomány racionalizmusával. Pedig a kettő nem ellentétben áll egymással, hanem csak más természetű.

NÉMETH: A genetikai kutatások egyik legfontosabb tanulsága, hogy sokféle lehetnek barátaink, rokonaink. Én látom ebben a szövetségeskeresési potenciált. Lehet, hogy most találtunk egy új barátot: a baskírokat. A genetika hidakat emelhet a népek között. Egyedül az nem szerencsés, ha kizárólag egyik vagy másik rokonsági irányt hangsúlyozzuk. •

A leghosszabb magyar családfa

A boszorkányhegyi honfoglaló ma élő leszármazottai

ÉLŐ ANITA

Egy amerikai DNS-tesztet készítettett, hogy kiderüljön, honnan származik a családja. Nem akármilyen eredményt kapott: legrégebbi őse egy honfoglaló magyar, aki 1100 évig nyugodott a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Tuzsér melletti Boszorkányhegyen. Az 1700-as évekig viszonylag sokan tudják visszavezetni a családfájukat, de 900-ig? Tavaly júniusban megjelent cikkünkben a leghosszabb igazolt múlttal rendelkező Harasziak hihetetlen történetét dolgoztuk fel az Archaeologiai Közlemények alapján.

Haraszi Pál Géza 17 éves volt, amikor a család úgy döntött, Kanadába küldik. Miután a falujuk Trianon után Csehszlovákiához került, úgy vélték, el kell indulni, ezzel legalább az elsőszülött fiú jövője biztosítva lehet.

A legény 1924. október 17-én érkezett meg a kanadai Quebec városába, majd 2900 km-t utazott szárazföldön, míg eljutott ahhoz a farmerhez, aki két évre munkát és szállást biztosított neki. A fiatal Haraszi pedig ennek fejében kanadai tartózkodási engedélyt kapott – ezt meséli az unokája, Paul Robert Harasti. Haraszi Pál Géza egy gyereke sem tanult meg magyarul, nevüket Harastiként kezdték írni. A kivándorló előbb erdei túravezetőként, majd városi kertépítőként dolgozott, a 20-as éveiben sikeres amatőr bokszoló volt, a II. világháború alatt pedig az Essex Skót Gyalogezred kitüntetett veteránja lett. A háború után fodrászati vállalkozást indított. Amikor 54 évesen váratlanul meghalt, kilenc gyereke siratta.

Egy kanadai magyar kivándorló, honfoglaló ősszel: Haraszi Pál Géza kertészként 1930 körül

Mára 20 unokája, 29 dédunokája született. Leszármazottai egy szót tudnak magyarul: goulash. Fontos kifejezés ez a Harastiak életében. Minden nagy ünnepen összegyűltek, és gulyást ettek. „Büszkén emlegettük azt a legendát, hogy Magyarországon nemesi őseink vannak” – meséli Paul Robert Harasti, az unoka, aki a cikkünk apropóját adó tudományos cikk egyik társszerzője.

KÜLÖNLEGES DNS-VONAL

Paul Harasti, az amerikai „ősapa” fia látogatott először Magyarországra, miután édesapja halála után egy köteg érthetetlen nyelven íródott levelet talált, rajtuk a Tornaszentjakab településnévvel. Nyomozni kezdett, és így lelt rá Haraszi Mónikára és családjára. Mónika azt meséli, hogy a szentjakabiak nagy izgalommal készültek a „nem is tudott” amerikai rokonok érkezésére. Együtt azután temetőt látogattak, családfát rajzolgattak, és persze gulyást ettek. Ám fogalmuk sem volt arról, mi fog még ebből kikerekedni.

Közösen egészen 1719-ig tudták visszavezették a családfájukat, de levéltárakban, anyakönyvek alapján nem lehetett ennél mélyebbre jutni. Közben az amerikaiak 2014-ben DNS-vizsgálatot végeztek, amely érdekes eredményt hozott. Kiderült, hogy ritka, kelet-ázsiai származási vonallal rendelkeznek. Mégis honnan? El sem tudták képzelni.

A DNS-vizsgálattal foglalkozó üzleti vállalkozásoknak világszerte vannak képviselői, akik a származási országokban figyelik az eredményeket, így keltette fel a Harastiaké a magyarországi Fehér Tibor, a The Hungarian Magyar Family Tree projekt képviselőjének figyelmét. A kutatók a modern embereké közé beillesztik a történelmi leletek genetikai eredményeit is. Fehér Tibor látott rá esélyt, hogy egy komplexebb vizsgálattal kiderülhet: a Harastiaknak közük van a nemrégiben megvizsgált tuzsér-boszorkányhegyi hatos sír honfoglalójához. Vagyis kiderülhet, hogy a vitéz az „ős-Haraszi”.

A múltjuk után érdeklődő Harasti-Harasziakat ezért bekapcsolták az Árpád-ház programba, amelynek célja az Árpád-kori magyarság embertani-genetikai képének feltárása. Főthi Erzsébet és szerzőtársai 2020-ban közölt tanulmányába 19 honfoglaló földi maradványait válogatták be, köztük történetünk hőst is a Tuzsér melletti Boszorkányhegyről.

A Tuzsér-boszorkányhegyi 6. sírban feltárt honfoglaláskori vitéz koponyája trepanálás nyomaival (Forrás: Anthropologiai Közlemények)

Tuzsér mellett 1900-ban az addig kopár Boszorkányhegyen szőlőt kezdtek telepíteni, és eközben csontokat fordítottak ki a földből. A bennünket érdeklő, hatos számú sírban fekvő gyalogvitéz lehetett a csoport vezetője, a helyi katonai elit középrétegéhez tartozhatott. Érett férfiként halt meg, de még nem volt öreg, ép fogazattal temették el. Tarsolylemeze nem különleges ötvösmunka, viszont ezüstből készült, és szép szegecsekkel verték ki. Szemfedőjére papírvékony ezüstlapokat varrhattak. Öltözködésének számos díszes eleme megmaradt, még varkocskarikája is, amellyel alul hosszúra hagyott haját összefogta.

A Magyar Természettudományi Múzeum embertani tárában őrzött koponyája és az amerikaiak DNS-e így került be az Árpád-ház programba, és az ebből, valamint az amerikai Harastiak gyűjtéséből finanszírozott újabb vizsgálatokból kiderült: Fehér Tibornak igaza lett, a boszorkányhegyi hatos számú sírban nyugvó honfoglaló maga az ősi-Haraszi, az amerikaiak az ő leszármazottai. Vélhetően senki nincs Magyarországon, aki náluk régebbre tudná visszavezetni a „családfáját”. Miután a kutatást kiterjesztették a család itthon maradt tagjaira is, kiderült, hogy a honfoglaló vitéz nyughelyétől számított 150 kilométeres körben élnek még egyenes ági férfi leszármazottak.

A PH1896 MUTÁCIÓ

Nem szeretnénk genetikai magyarázatokba bonyolódni, de röviden azért muszáj, hogy megértsük, miként lehet egy 123 éve múzeumban őrzött honfoglaló vitéz és egy modern család rokonságát kimutatni. A ma élő emberekből nyálmintát vesznek, a honfoglalóból pedig

Az egymásra talált Harasztiak Bódvaszilason 2019 májusában

csontleletet, általában valamelyik fogból. Az eljárás alapja, hogy az Y nemi kromoszómák férfiágon öröklődnek, és viszonylagos állandóságuknak köszönhetően alkalmasak a leszármazási vonal kimutatására. Állandóságuk csak viszonylagos, mert egyébként minden egyes férfinak pont olyan lenne a DNS-e Ádámától kezdődően. Valójában néhány generációnként kicsit módosul, mutálódik. Az Y kromoszóma apró változásai pedig fontos jelek a kutatók számára.

A történetünk szempontjából a PH1896 mutáció a kulcs, ami közös a honfoglaló és az Amerikába kivándorolt Haraszti fia és unokája esetében. Miközben folyt a kutatás, egyre „bővült” a család: Harastiek és Fehér Tiborék a magyar határhoz közel, a szlovák oldalon fekvő Bódvavendégiben is felfedeztek rokonokat. Az új családtagoknál is genetikai vizsgálatot végeztek, ugyanazzal az eredménnyel. „Ahogy a családom nőtt, vele együtt bővült az őseinkről való tudásom is” – meséli Paul Robert Harasti.

A mi honfoglalónk messze nem az egyetlen történelmi szereplő, akinek bizonyítottan vannak egyenes ági férfi leszármazottai. Hasonlóan izgalmas a Rurik-dinasztia modern utódaihoz elvezető kutatás is. A Kijevi Rusz egykori viking gyökerű uralkodójának számos mai leszármazottja él Skandináviától Oroszorszáig.

A vizsgálat azt mutatta ki, hogy a magyar honfoglalók az eurázsiai sztyeppék három távoli területével állnak összefüggésben, ahol különböző népek csatlakozhattak hozzájuk. Találtak finnugor vonulatot is, de a mi honfoglalónk nem ezzel, hanem jakut vonallal írható le. A történelem nem a honfoglalással kezdődött, a boszorkányhegyi harcosnak is voltak felmenői. Így kerül képbe az a ritka mutáció, amely ma leggyakrabban Kelet-Ázsiában található meg. A honfoglaló ős egyszerre mutat európai és ázsiai vonásokat, ovális fejformája, keskeny orra és redő nélküli szeme európai jellegű, széles, lapos járomcsontja viszont mongoloid.

VÓLEGÉNY A MÚZEUMBAN

Ám a történet még tartogat egy fordulatot. 2012 környékén a miskolci Herman Ottó Múzeumba bekerült egy több száz darabos üvegnegatív-gyűjtemény a felvidéki Bódvavendégiből. A képeken egy 1937-es parasztlakodalom látszik, a vőlegényt történetesen Haraszti Istvánnak hívják. Igen, a boszorkányhegyi ős újabb leszármazottjához jutottunk. Akkor azonban tényleg leesik az állunk, amikor kiderül: az üvegnegatívokat vizsgáló néprajzos maga is Haraszti-vér. Bodnár Mónika azt mondja lapunknak, az üvegnegatívok hátterét szeretne volna felfejteni, ehhez tárta fel a családfákat, a

Haraszti István és M. Béres Mária Bódvavendégiben készült esküvői képe 1937-ből / Herman Ottó Múzeum

tanulmánya kapesán bukkantak rá a honfoglalás kori ős után kutatók.

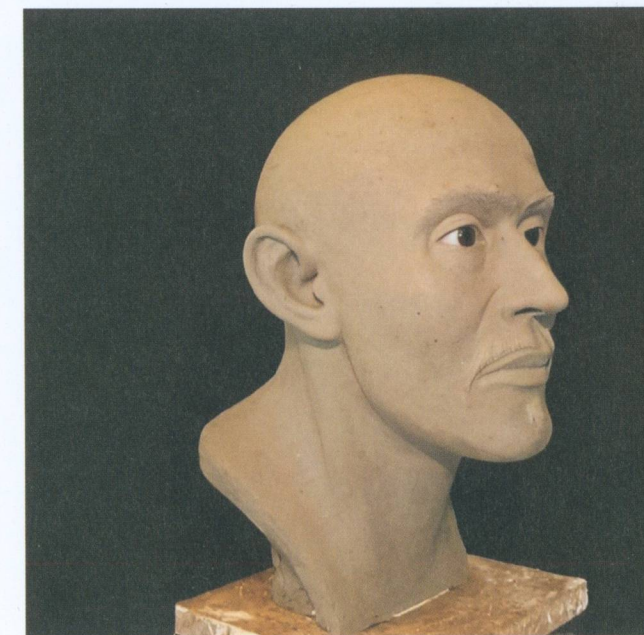
Pontosan tudjuk tehát, hogyan nézett ki az Amerikába kihajózó Haraszti Pál Géza, ismerjük az 1937-es vőlegény Haraszti István képét, a 2019 májusában hazalátogató Paul Harasti magyarországi és felvidéki rokonait, de még a honfoglaló fizimiskáját is. A kutatás részeként ugyanis egy speciális módszerrel láthatóvá tették a tuzsér-boszorkányhegyi vitéz arcát. Kustár Ágnes, az arc-rekonstrukciót végző, tavaly elhunyt tudós a koponyájáról készült CT-felvételből 3D-rekonstrukciót készített, amelyre rá tudta építeni a mimikai és a rágóizmokat. A végeredmény: hosszúkas arc, izmos nyak, erőteljes szemöldökív és járomcsont. A honfoglalóra első ránézésre nem túlságosan hasonlítanak az utódai. Megkönnyítené az egybevetést, ha a modern Harasztiak is leborotválnák a fejük tetejét, a nyakszirtjükön és a halántékukon hosszúra hagyott fürtjeiket pedig varkocsba fonnák, de még akkor is hiányoznának a honfoglaló fején látható jelképes – tehát nem betegség miatt végzett – koponyalékelés nyomai. Félelmetes sebek.

Paul azt mondja, fontos neki a honfoglalás kori ős és a megtalált rokonok. A 63 éves férfi meteorológiai kutató, a Torontói Egyetemen szerzett diplomát fizikából és csillagászatból, az amerikai haditengerészet

kutató meteorológusa a kaliforniai Monterey-ben. Édesapja a kanadai Ontario tartomány főépítésze volt. Haraszti Mónika azt mondja, bár felmenői egyszerű emberek, mégis körülölelte őket valami különös tisztelet. „Nem esek le a székről ettől az eredménytől – mondja egy másik leszármazott, aki az első világháború után Csehszlovákiához került Bódvavendégiben él –, nem lettem sem gazdagabb, sem bölcsebb. Nyíregyre majd elmegyek, hogy megnézzem a múzeumban, mi maradt” – feleli a telefonban. Érthető, nem venné az jól ki magát, ha szlovák állampolgárként egy magyar honfoglaló utódjaként cikkeznének róla.

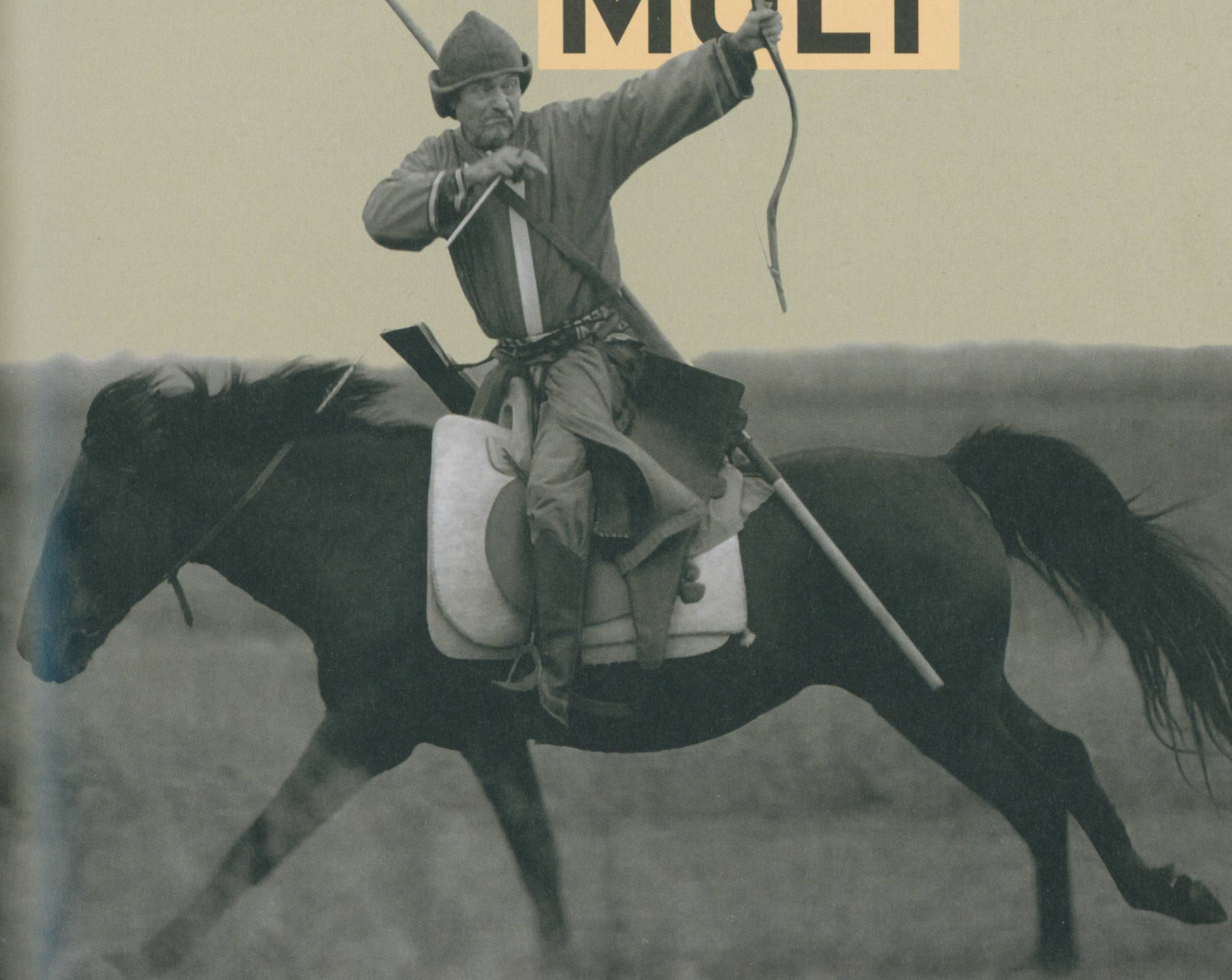
A történet egyik legérdekesebb része, hogy a honfoglaló vitéz leszármazottai 900 éven keresztül lényegében egy helyben maradtak. Számukra talán nem is 1100 éves, hátrafelé remekül nyilazó ősük a legérdekesebb a történetben, hanem az, hogy a honfoglaló vitéz révén az elveszett rokonok Kanadától a Felvidékig egymásra találtak. ■

Kustár Ágnes arc-rekonstrukciója a Tuzsér-boszorkányhegyi 6. sírban feltárt honfoglalás kori vitézről / Anthropologiai Közlemények

Másfél-két évtized alatt európai, sőt bizonyos területeken világszínvonalra fejlődött a magyar történelmi életmód-rekonstrukció. Mindez szinte maroknyi ötvösnek, kézművesnek, autodidakta íjkészítőnek és a velük párbeszédet folytató régésznek köszönhető, akik verejtékes munkával dolgoznak azon, hogy az újraalkotott tárgyak és azok használata minél hitelesebb legyen.

ÚJRA- ALKOTOTT MŰLT

**MESTELLÉR
JÁNOS**

Fotó: Vörös Szabolcs

Világraszóló siker a tudományos igényű múltrekonstrukció

STUMPF ANDRÁS

Míg sokan továbbra is délibábokban hisznek, az elmúlt tíz-tizenöt év elképesztő fejlődést hozott a tudományos alapokon álló 10. századi magyar hagyományőrzésben, olyannyira, hogy ma már nem magyarok is foglalkoznak vele a világ sok országában. A fejlődésnek a Magyarságkutató A pozsonyi csata című rettenete is lökést adott. A történelmi újrajátszók egyik központi figuráját, Mestellér Jánost kérdeztük a fejleményekről.

Nem teljesen mindegy, pontosan milyen anyagból voltak az ősmagyarok ijai?

Sokak számára mindegy, én azonban belesöp-pentem ebbe tizenöt éve, amikor először lát-tam: élőben is meg lehet jeleníteni egy csatát, nem csak filmekben, képernyőn. Aztán beszíp-pantott ez a világ, és fokról fokra jutottam egy-re mélyebb ismeretekhez.

Mi történt tizenöt éve?

Egy civil akcióval indult az egész: azért fog-tunk össze a szülőfalumban néhányan, hogy megmentsek a helyi földvárat. Amikor ez si-került, gondolkodni kezdtünk, hogyan lehet-ne nagyobb figyelmet vonzani oda. Ekkor jött az Abaújházi Várfesztivál ötlete. Megszerve-ztük az elsőt, odagyűltek a környékbeli hagio-mányőrök, megismerkedtem velük...

Másfél évtizeddel ezelőtt még nem a mai, tu-dományos színvonalon ment a hagyományör-zés, ugye?

A maga korában nem volt az rossz, de a mából visszanézve, persze, kezdetleges volt még.

A nemzetközi példákat látva döbbsentek rá egy idő után, hogy a műanyag ijak kínosak?

Voltak ilyen aspektusai is az elmúlt másfél év-tizedben bekövetkezett minőségjavulásnak, de az ijak éppen nem ide tartoznak. Belső fejlődés eredménye, hogy mára mi, magyarok világel-sők vagyunk újrekonstrukciókban.

**„Tanácsot kértek tőlem
A pozsonyi csata készítői.
Megnéztem, és kénytelen
voltam azt mondani:
ne haragudjanak, de
nem tudok segíteni, ezt
az alapoktól kellene
újjaépíteni.”**

Hogy lett az egyik központi figurája ennek a hagyománymegújulásnak?

Nem mondanám, hogy az vagyok, de tény, sok látványos projektben vettem részt: rendezvé-nyekben vagy filmekben működtem közre.

A Regnum Fest filmben és a Lovakon, nyer-gekben címűben is. Utóbbit A pozsonyi csata című magyarságkutató rettenetnek köszön-hetjük?

A Regnum Festhez annak még nem volt köze, ott a Covid volt a ludas – nem tudtuk valósá-gosan létrehozni a fesztivált, ezért lett belőle filmes projekt. A Lovakon, nyergekben... Nos, ahhoz valóban lökést adott, amikor megláttuk A pozsonyi csatát.

Emlékszik, hol, hogyan látta először?

Hogyne. Van egy hagyományőrző zugpodcas-tunk. Élőben közvetítettük a bemutatót, köz-ben pedig kommentáltuk. Az egyik legnézet-tebb adás lett, mindenki felháborodott rajta, mi is, a kommentelők is. Azt még az amatőrök is látták, hogy valami nincs rendben A pozso-nyi csatával, nekünk viszont addigra volt már akkora rálátásunk a korabeli anyagi kultúrá-ra, hogy több dimenzióban is vizsgálhattuk a látottakat. És: nem volt dimenzió, amelyben ne vérzett volna el. Az igazsághoz hozzátarto-zik, hogy engem megkerestek a Magyarságku-tatóból, amikor úgy 80 százalékos volt a film készülsége. Tanácsot kértek. Megnéztem, és kénytelen voltam azt mondani: ne haragudja-

nak, de ebben nem tudok segíteni, ezt az alaptól kellene újjáépíteni. Javítani rajta lehetetlen volt.

A bemutató után aztán azt mondta magában, hogy na, akkor csináljunk egy hiteles filmet?

Motivációs erő volt, de nem az én érdemem, hogy a Lovakon, nyergekben megszületett. Egyébként annak a projektnek és a Regnum Festnek is megvannak a maga hibái, de azért vállalhatóak.

Hogyan mélyült el a tudása, ha csupán csata-újrajátszós hobbiként indult?

Apránként jött az évek során, és a folyamat még ma is tart. Az eseményekből, rendezvényekből is sok inspirációt gyűjtöttem: Franciaországtól Kazahsztánig, Lengyelországtól Törökorszáig a fél világot bejárhattam a hobbim miatt. Ilyenkor mindig meglátogatom a helyi múzeumokat, s most már 340 szakkönyvem van, amelyeknek a túlnyomó többsége a számomra releváns korszakhoz, a 9–11. századhoz kapcsolódik. Azokból is sokat merítettem.

A tudományos körök és a hagyományőrzők korábban nem jártak kéz a kézben. Miként változott ez meg?

Nem akarom elkészeríteni, de túlzás változásról beszélni – a turbószttyák köreiben ma is általános, hogy ellenséges közegként tekintenek a tudományra.

Turbószttyák?

Amit az átlagember hagyományőrzőnek nevez, az valójában hatalmas kör, amelyben a többség nem sokat változtatott a hozzáállásán. Mellettük már a 90-es években is volt egy szűk réteg, amely szakkönyvekből tájékozódott, eljárt múzeumokba, ez kezdett kiszélesedni az elmúlt időszakban. Egyre többen vannak, akik átjárnak a két világ között: muzeológusok, történészek, akik egyébként foglalkoznak hagyományőrzéssel is. Másrészt vannak többen,

„Svédország, Oroszország, USA, Lengyelország, Bulgária, Szlovákia: ezekben az országokban van 10. századi magyar hagyományörzés, s egyik helyen sem magyarok végzik.”

akár egyik volt csapattársamat is ide sorolva, akik az élményeik hatására elmentek aztán régészetet tanulni, és ma már a szakmában is dolgoznak. A látványos áttörés egyébként egy évtizeddel ezelőtt történt, amikor a két világ először vett részt együtt a Magyar őstörténet: tudomány és hagyományörzés című konferencián, a konferenciakötet pedig aztán tartalmazta a tudósok és a hagyományőrzők publikációit is. Talán ez volt az egyik legnagyobb vízváltató, hiszen korábban ilyenre nem volt példa. Ma már ez nem olyan szokatlan: múlt héten két konferencián is tartottam előadást, amelyeken az előadói gárda régészek mellett hagyományőrzőkből is állt.

Az azóta eltelt időben milyen területeken volt látványos fejlődés ennek köszönhetően?

A már említett íjakon és azok működésén túl a magyarok az íjászathoz tartozó egyéb eszközök, például nyílvevők és tegezék újraépítésében és ennek a teljes rendszernek a használatában is kiemelkedőek. Nemzetközi összehasonlításban nagyon jól állunk lovas hagyományörzésben, ideértve nemcsak a lovasíjászatot, de a közelharci fegyverek lőhátón való alkalmazását vagy a honfoglalás kori nyergek újraépítésében felmutatott újabb eredményeket is. Kiváló ötvöseink és cizellőreink vannak, akik révén az ötvöstárgyak rekonstrukciójában is kiemelt helyen vagyunk. Én persze a 10. század környékéről beszélek, az a terület izgalmas számunkra – és nagyon szép és gazdag leletanyag került elő a földből a Kárpát-medencében. Meg merném kockáz-

tatni, hogy világviszonylatban is kiemelkedő ez a korszakos régészeti emléanyag. Ez lehet az alapja annak, hogy a tárgyi rekonstrukciókban ennyire sikeresek tudunk lenni.

Külföldön is érdekes lett a magyar régmúlt?

Hogyne, éppen fentiek miatt. Ez is az elmúlt évtized eredménye: menő lett a magyar hagyományörzés külföldön.

Nem magyarok is őrzik már a magyar hagyományt?

Igen. Svédország, Oroszország, USA, Lengyelország, Bulgária, Szlovákia – ezekben az országokban van 10. századi magyar hagyományörzés, s egyik helyen sem magyarok végzik. Élő, működő nemzetközi hálózat a hagyományörzőké: abszolút nemzetközi közegben tudok dolgozni én is egy-egy rekonstrukció vagy kutatás kapcsán.

Már meg is él a „hobbijából”?

Abban a szerencsés helyzetben vagyok, igen. Nem a szó klasszikus értelmében vett hagyományörzésből persze: elsősorban középkori selyemrekonstrukciókat készítek és árulok. Megrendelésre is dolgozom, nem csupán hagyományörzőktől, de múzeumoktól, intézményektől is érkeznek ilyen felkérések. Feltárnak egy sírt mondjuk, a mintát elküldik nekem, én pedig elkészítem a lehetőségeinkhez mérten leghitelesebbnek mondható másolatot. Máskor a szakirodalomból nézem ki, ami engem is érdekel és úgy gondolom, lenne rá kereslet.

Miért éppen a selyem?

A selyem használata a középkori Európában meghatározó, és belső igényem is volt ennek a terméknek a használatára. A nemzetközi közegben forgolódva láttam, hogy a textilekre egyébként lenne kereslet, konkurencia meg nem nagyon van. Egy cseh cég volt, de ők elsősorban a reneszánszsal foglalkoznak, én pedig a kora középkorral.

Magyar állami támogatás nem is kellene ebbe az üzletágba?

Nehéz kérdés. Nemrég vetődött fel például, hogy elkészítsük a Lovakon, nyergekben folytatását. Aztán kiszámoltuk, hogy minimum másfél év kellene csak a felszerelések legyártására. Nincs ugyanis ipar itthon arra, hogy nagyobb mennyiségben specifikus dolgokat készítsen. Ahhoz a kereslet Magyarországon kicsi, aki ért hozzá, inkább elmegy a boltba árufeltöltőnek vagy burkolónak a biztosabb megélhetés reményében. Én kivételesen szerencsés helyzetben vagyok, mert külföldi piacra dolgozom, megrendeléseim 97 százaléka nem itthonról jön. Az állami pénzt persze biztosan el lehetne jól költeni, nagyobb léptékben is világszintre emelni ezt a szektort. Erre vannak jó példák Lengyelországból és Bulgáriából, ahol azt látjuk, hogy állami támogatás révén megvalósult nagyszabású projektek ösztönzőleg hatottak a helyi hagyományörzőkre, és minőségi és mennyiségi növekedést is eredményeztek. Mi mindenesetre, ha kicsik vagyunk is, mindig megvoltunk a saját erőnkéből. A jövőben is megleszünk.

Hányan vannak, akik történelmi rekonstrukcióval komolyan, tudományos alapokon állva foglalkoznak idehaza?

Legfeljebb százan.

Közben sokezres Kurultájok vannak, az érdeklődés a honfoglalás kora iránt elképesztő. Az lenne akkor is, ha nincs Trianon?

Biztosan lenne hagyományörzés akkor is: minden nemzet szereti újrajátszani azt a pillanatot, amelyet nullpontként azonosít a saját életében. Ha megnézzük, milyen elképesztő élőképet rendeztek például itthon a millennium alkalmából 1896-ban, látjuk, a hagyományörzés gyökerei adottak voltak. Ettől még egészen biztos: ha nincs Trianon, ennyire nem lenne fontos a néplélek számára az a korszak, amikor elfoglaltuk a Kárpát-medencét. ■

„Egyszerűbb, letisztultabb lehetett az az élet”

**Az autodidakta szabolcsi ötvös,
aki mesteri szintű rekonstrukciókat készít**

SASHEGYI ZSÓFIA

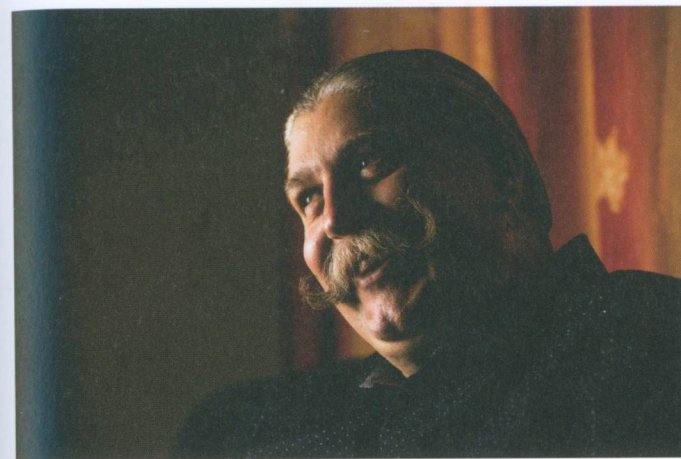
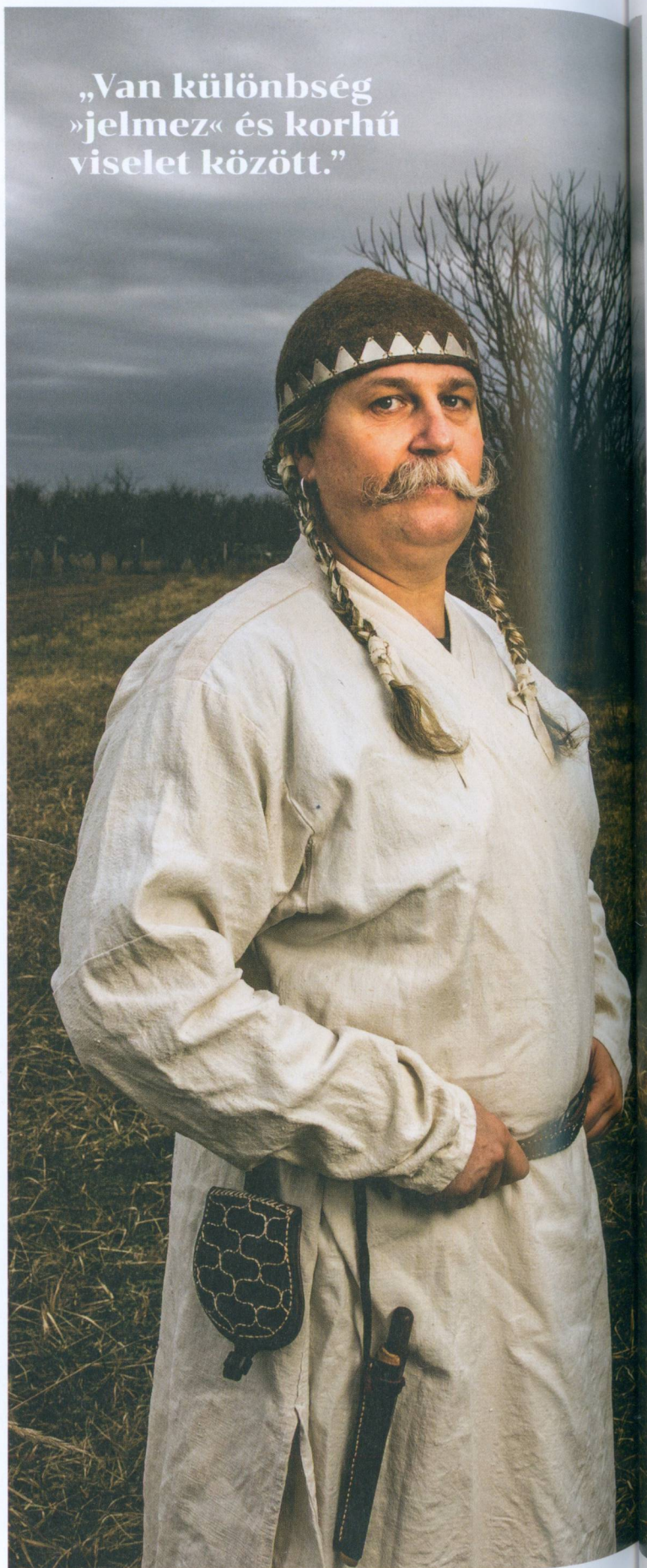
Dolgozott animátorként több külföldi rajzfilmen, volt gyári munkás, most pedig fegyveres őrként illegális bevándorlókat őriz Sipos Szabolcs, az ország egyik legprofibb hagyományőrző ötvöse. Szabadidejében, autodidakta módon tanulta ki a mesterséget, miközben ikonikus honfoglalás kori leletek rekonstrukciójával igyekezett összeállítani magának a korabeli viseletet. Ez bizony nem jelmezes játszadozás: Sipos Szabolcs szerény műhelyében az utóbbi idők legkomolyabb magyar kézműves-rekonstrukciós teljesítménye bújik meg.

„Van különbség
»jelmez« és korhű
viselet között.”

Egyszerű vászonkaftánt ölt magára, az övéről puritán facsésze és lemez nélküli tarsoly csüng alá, amikor a kedvünkért honfoglalás kori ruhába bújik. Mi a díszes fémkiegészítőket keressük rajta, de ő csak legyint. A nemesfém tárgyak vezérekhez méltók, ő pedig inkább más mestereknek adózik tisztelettel azáltal, hogy a kezük munkáját viseli, magyarázza. Csak néhány órája ismerjük Sipos Szabolcsot, de az már ennyiből is világos, hogy semmit sem csinál fél szívvél. A felesége szerint állandóan megújul, ő maga ezt a fejlődés iránti olthatatlan vágyának tudja be. Jobb emberré válni – ahogy sokakat, őt is ez az egyszerű törekvés hajtja. Azzal a különbséggel, hogy ő egészen perfekcionista áll ehhez a feladathoz. Tíz éve sincs, hogy lehajolt a „tisztá forráshoz”, és ismerkedni kezdett a magyarság eredeti életmódjával, viseletével, tárgyival. Ez a világ azóta annyira magával ragadta, hogy az egész tudatát átformálta. Szabolcs, miként ő maga is fogalmaz, fanatikus ember. Mi pedig ennek a fanatizmusnak köszönhetően vehetjük kézbe és csodálhatjuk meg őseink szépen megmunkált használati tárgyainak rekonstrukcióját. De nem csak a fémedények, tányérok, tarsolylemezek, övdíszek, fejékek őrzik letűnt korok életmódjának lenyomatát. Az, ahogyan Szabolcs elkészíti őket, sok elemében szintén ősi mozzanatokat idéz. De kezdjük az elején.

Sipos Szabolcs negyvenöt évvel ezelőtt Vásárosnaményban látta meg a napvilágot. Kézügyessége hamar megmutatkozott: kiskorától kezdve jól rajzolt, amire a tanárai is felfigyeltek. A mátészalkai gépészeti szakközépiskola elvégzése után azonban – fiatalság, boldonság – nem tanult tovább. Gyári munkát vállalt, majd jelentkezett egy Nyíregyházán meghirdetett rajzfilmmrajzoló és animátori tanfolyamra.

„Nagyon jó tanáraink voltak, térlátást, kockológiát tanultam, és nagy gyakorlatot szereztem a napi nyolc-tíz

„Vannak neves mesterek az országban, akik szívesen és szívből segítik a munkámat és amikor elmondom nekik, mit hogyan gondolok, általában azt mondják, úgy van, ahogy sejtem.”

rajzasztal mellett töltött óra alatt a Kecskeméti Rajzfilmstúdió instruktorainak keze alatt. Három éven át dolgoztam különböző német és angol produkciókban, de rajzoltunk Lifestyle-reklámot és emissziós kisfilmet is a Föld napjára. Aztán amikor a Távol-Keleten elkezdtek áron alul kinyomni a rajzfilmeket, hiába voltak világszínvonalúak a magyar rajzfilmek, elpártoltak tőlük a megrendelők” – meséli. A rajzfilmes cég megszűnése után egy autóipari gyárban kezdett dolgozni, ahol közepvezetői szintig jutott.

„Aztán az is bezárt, elvitték a gyártást külföldre. Eddig minden munkahelyem bedőlt, úgyhogy félt, hogy

a rendőrség is össze fog omlani most, hogy szolgálatba álltam...” – fűzi hozzá nevetve. Szabolcs hol nappali, hol éjszakai műszakban őrökdi az illegális bevándorlók fölött a menekültszálláson. Kemény meló, de ő szereti csinálni. Nehéz kihozni a sodrából, és hogy ez a belső derű miből táplálkozik, arra hamarosan fény derül.

„Talán 2015-ben történt, hogy egy barátom megkért, kísérem el egy szabolcsi íjkészítőhöz, Molnár Sándorhoz, akitől vásárolni készült. Ott találkoztam először ezzel a világgal” – emlékszik vissza Sipos Szabolcs, aki nem sokkal ezután feleségétől kapott egy íjat, amellyel életében először be is nevezett a kelet-magyarországi

történelmi íjászegyesületeket összefogó Keleti Gyepű minősítő versenyére. „Kezdetben az volt a hajtóerő, hogy minél pontosabban találjak bele a céltábla közepébe, de ma már nem a pontok érdekelnek, inkább maga a lövés élménye. Az íjászat egyfajta meditatív állapot. Amikor megfeszítem az ideget, átkapcsol az agyam” – magyarázza, majd arról beszél, íjjal gyerekkorában is játszott már.

„Ezen nőttünk fel. Nekünk nem volt Xboxunk, mi indiánregényeket olvastunk, aztán kimentünk a határba, vágunk egy darab suhángot, kötöttünk rá egy bálás madzagot, sátrat építettünk, és eljátszottuk, hogy mi vagyunk Winnetou. A 10. századi magyar múltnak viszont nincs élő kultúrája, nincs kézzelfogható lenyomata, ugyanakkor az embernek hinni kell valamiben, kell valamibe kapaszkodni, mert ez a világ annyira szörnyű stresszes, hogy néha ki kell belőle szakadni”

– fogalmaz, majd így folytatja: „Kell a megnyugvás a léleknek. Amikor az ember a tiszta forrást keresi, óhatatlanul visszafelé indul az időben. Én is így tettem, és jó ideje leragadtam a honfoglalás koránál. Szörnyű nehéz élet volt az. Ha megnézzük a Belső-Mongóliában, Kazahsztánban, Szibériában ma is élő nomádokat, azzal szembesülünk, hogy brutálisan nehéz életük van. Előszörban még mindig a túlélésért küzdenek, miközben a jóléti társadalom nagy részénél ez már evidencia.”

Amikor Szabolcs meg szeretne volna méretettni magát, azzal szembesült, hogy a Keleti Gyepű szabályai szerint a minősítő versenyen csak a kort tükröző íjásruházatban indulhat. Komolyan vette a kihívást. Mivel nem volt több százezer forintja arra, hogy bevásárolja a kellékeket, elhatározta: amit tud, elkészíti maga.

„A munkahelyemen találkoztam egy régi ismerőssel, aki szíjgyártó volt, őt kezdtem kérdezgetni először, hogyan kell a bőrrel bánni. Egy másik ismerősnem van itt a közelben egy bőrműhelye, hozzá kéredzkedtünk be, ott készítettük el a tarsolyomat és a többi kiegészítőt, cserébe kitakarítottuk és rendbe tettük a műhelyt” – mondja Szabolcs, aki igyekezett a lehető legautentikusabb forrásokból dolgozni. Ekkor döbönt rá, hogy van különbség „jelmez” és korhű viselet között. A 2010-es években, amikor elkezdett ismerkedni ezzel a világgal,

még aránylag kevés régészeti anyaghoz fért hozzá, ezek később egyre inkább elérhetővé váltak számára.

„Úgy gondolom, ha már csinálunk valamit, az legyen a lehető leghűségesebb ahhoz, amit meg akarunk jeleníteni” – fogalmaz, és ezzel egyszersmind az ars poeticáját is összefoglalja. Amikor elmélyült a honfoglaló magyarok életmódjának tanulmányozásában, a könyveket olvasva, előadásokat hallgatva különös felismerést tett. „Arra jöttem rá, mennyivel jobb, egyszerűbb, letisztultabb lehetett az az élet, nem volt úgy túlbonyolítva, mint a mai világ. Ahogy megismerkedik ezzel, az ember vágyat érez arra, hogy elkezdje így élni az életét, és van egy belső iránytű, amely azt diktálja, ez jó út. Ezt csak szívvel-lélekkel lehet csinálni” – teszi hozzá.

A régészeti leletek megismerésével kitágult előtte a világ. Ontani kezdte magából a rekonstrukciókat. Az eredetinek megfelelő méretben, ugyanabból az anyagból funkciójukban használható tárgyakat készített. Az ötvösmesterséget ugyan nem tanulta, de bizonyos szakmai alapismereteket, mint például a hideg-meleg alakítást, a forgácsolási technikákat már a gépésze-

ti szakközépben elsajátította. Ebből a tudásból sokat hasznosít a honfoglalás kori tárgyak készítésénél. Ezen a díszítőelemeket jellemzően cizellálták. Azt, hogy nagyjából hogyan cizellál az ember, YouTube-videókból leste el.

„Amikor vállalkozásom lett, figyeltek rám a szakmabeliek, és az egyik cizellőr megkeresett, megkritizált, aztán a rosszul indult kapcsolatból barátság lett, később pedig még segítségemre is volt” – mondja Szabolcs, aki teljesen belehelyezkedett a korabeli ötvösök helyzetébe. Olyannyira, hogy a hiányzó szerszámait a népvándorlás kori sírokban talált eszközök alapján készítette el számára Gyűrűs Tibor barátja. Ő tehát elmondhatja magáról azt is, olyan eszközökkel dolgozik, mint egy 10. századi mester. Szenvedélyesen gyártotta a rekonstrukciókat, felvéve a műkincsek alkotóinak szemszögét. A kétpói csésze rekonstrukciója például a korabeli mester bakijára irányítja a figyelmünket: a hullámvonalat valószínűleg tényleg nem vázolta fel előre a 10. századi ötvös, mert egy ponton megtörik és kurtán lekerekítve folyik bele a kezdőpontba.

„Csak ütéstechnikai és stílusjegyekből tudunk következtetni arra, hogy egyes tárgyakat talán ugyanaz az ember készíthetett. Nem volt mesterjegy, semmi, ami jelölné az alkotót” – mondja. Ahogy mesél, magyaráz az alkotás szépségeiről, az jut eszembe, hogy az az ember sem végzett OKJ-s tanfolyamot, akinek a keze munkáját ma megcsodáljuk a múzeumi bársonypárnára helyezett kétpói csészén. Pont ugyanolyan készségekkel rendelkezhetett, mint Sipos Szabolcs, az autodidakta szabolcsi ötvös, aki művészi szintre emelte ezeknek a pazar aranyozott ezüsttárgyaknak a reprodukcióját.

Mivel ma más világ van, Szabolcs utánajárt annak, mit kéne elvégeznie ahhoz, hogy hivatásos ötvös váljék belőle. Azt, hogy két éven át heti kétszer Budapestre utazzon az oklevélért, a család és a munka mellett már nem tudja vállalni. Így hát marad a cím nélküli mesteriség. Az őri családi ház kazánházában így is a legnagyobb békességben olvasztgatja az ezüstöt, a honfoglalás kori szerszámok másolatai között tartott kis téglában. A megrendelőknek épp elég garancia a minőségre a fanatizmusa, nem kéri rajta számon a diplomát.

„A tapasztalat a lényeg. Ha megérted, amit csinálsz, szinte maguktól adódnak a dolgok. Vannak neves mesterek az országban, akik szívesen és szívből segítik a munkámat, és amikor megosztom velük, mit hogyan gondolok, általában azt mondják, úgy van, ahogy sejtem. Az anyagnak megvan a maga természete, csak meg kell ismerni. Ha az egyik oldalon lenyomom, a másikon ki fog domborodni, ha így döntöm a szerszámot, az ilyen nyomot fog hagyni, ha olyan az élszög, másmilyet. Az ember a tapasztalataiból gazdálkodik. Persze könnyebb annak, aki egy mesternél tanul” – fűzi hozzá. Aztán a biharkeresztesi egyes sírból való 10. századi fejdísz kísérteti rekonstrukcióján magyarázza a szakma szépségeit, felhívva a figyelmünket a koronon látható szvasztikára, amely a gazdagság és a szerencse szimbóluma volt Keleten, amíg Hitler teljesen más értelmet nem adott neki. Aztán egy fontos tarpai leletről mesél szenvedéllyel, amelynek a részleteit már nagyon várja. Talán a Jósza András Múzeum idei év-könyvében végre benne lesz.

„A családi temetkezésből ismerjük a családfő gyönyörű övét, amelynek a mását most csinálom. Volt kaftánverete, gyűrűje, és a veretek elhelyezkedéséből azt is tudjuk, hogyan gombolta a kaftánját. A leletegyüttesből még sok olyan adatot is megtudhatunk, amelyek előbbre tudnák vinni ezeket a rekonstrukciós munkákat” – magyarázza Sipos Szabolcs.

Az eredetileg aranyozott ezüstitárgyakat ő többnyire ezüstartalmú rézötvözetekből alkotja újra, hiszen

egyébként megfizethetetlenül drágák lennének. Figyelve Szabolcs folytonos megújulását jó esélyt látunk arra, hogy nem fog örökké honfoglalás kori fémtárgyak reprodukciójával foglalkozni. Mikor megpedzegetjük a témát, arról beszél, szívesen foglalkozna népi ötvösmesterséggel is. Amikor az első prototípust keresem rajta, Szabolcs csak mosolyogva legyint. Kiderül, azt már rég elajándékozta.

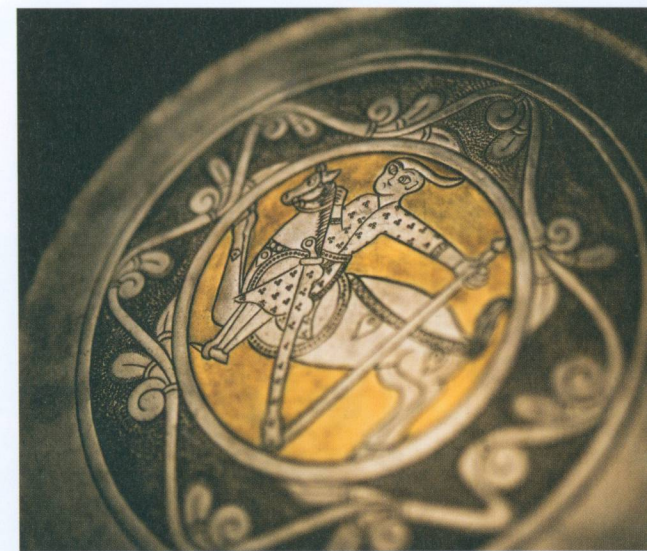
„Ez mind csak anyag. Ezeket a tárgyakat használni kell, mindig is használták őket. Státusszimbólumok voltak, csakúgy, mint az arcpogácsára simított bajusz. Akinek az első munkámat adtam, annak nagy örömet szereztem vele, én pedig már nem ragaszkodtam hozzá” – mondja, és amikor arról kérdezzük, mihez ragaszkodik, ha az első saját maga által készített tárgyakhoz nem, csak mosolyog és cinkosan a feleségére néz.

Az asszony nagy gonddal fonja három varkocsba a férje haját a fotózáshoz, amihez Szabolcs díszes, kék kaftánját is előveszi, és a kétpói csésze másával direkt úgy pózol a kamera előtt, ahogy a népvándorlás kori ábrázolásokon a kőbe vésett vezérek. Áll az udvaron a délutáni fényben, a fején a süveggel, amelyet egy 14. századi padlótegla nyomatan ábrázolt magyar solymász fejfedőjéről mintázott, és amelyet az egyik tiszabezdédi harcos sírjában talált, a homlok körül szalagszerűen elhelyezkedő kis ezüstlemezek másaival díszített. Büszkén hordja ezt a néprajzi hagyományok és leletek alapján lehetséges viseletet, amelyhez

hasonló mintázatot az ogur-csuvasoknál, kurdoknál, szibériai jakutoknál és az észak-amerikai indiánoknál is talált.

Mint mondja, a hagyományörzésnek több szintje van. „A legmagasabb, amikor arra törekszünk, hogy úgy mutassunk be egy életstílust, amilyen a rendelkezésre álló adatok alapján valószínűleg lehetett. Szerencsére ezt az irányt egyre többen képviselik ma Magyarországon. Van aztán a középszint, amikor már minden majdnem olyan, mint az előző esetben, de a viselet szabásmintájában, anyagában, technológiájában vagy méretében mégsem felel meg az eredetinek. És vannak olyanok is, akik az egészet nem veszik túl komolyan. Inkább hétvégi kikapcsolódásnak tekintik, hogy kiruccannak ebbe a történelmi korba, de nem adnak a hitelességre, és az életükre sincs igazán hatással mindaz, amit ebből a világból tanulhatunk” – magyarázza Szabolcs.

Az általa alkotott díszes fémekkel nehéz betelni. Az ezüst és az arany kiegyensúlyozott váltakozása, az ornamentika szimmetriája, a vonalak magabiztos kanyargása egy letisztultabb, határozott értékeken alapuló világ emlékét ébresztik fel az emberben. Ahogy nézem Szabolcs munkáit, arra gondolok, mi mindent köszönhet az emberiség a férfiak felnőtt fejjel is megőrzött játékoságának. Rengeteget. ■

Ősi vagy modern lovasíjászat?

A Kassai-jelenségről

IGAZ LEVENTE

Kassai Lajos az általa létrehozott lovasíjászszerkezettel önmagán túlmutató dolgot hozott létre, valóságos társadalmi mozgalmat indított, teljesítményét a világ számos országában méltán elismerik. Viszont tudnunk kell, hogy amit látványos íjaspályáin látunk, döntően modern sport, nem pedig rekonstrukció – szól Igaz Levente következtetése. Történész-hagyományőrző szerzőnk gyakorló fegyverforgatóként mutatja be a történelmi és a modern íjászat közötti különbségeket.

Ázsia legkorábban lóról nyilazni kezdő népeitől az észak-amerikai Nagy Síkság indiánjaiig a villámgyorsan mozgó, ellenségét távolról kiiktatni képes lovas harcos több évezreden át volt a harcmezők rettegett szereplője. A fegyverét és hátsát kifinomult technikai tudással használó lovasíjász mindmáig sokak fantáziáját mozgatja. Akkor is, ha az íjakat több évszázada felváltották a tűzfegyverek és akkor is, ha korunk gyermekei közül kevesen élhetik át, milyen érzés gyakorolni vagy legalábbis kipróbálni a lóhátról történő íjászatot. E sorok írója szerencsésnek mondhatja magát: az íjászat és lovasíjászat páratlan élményét többféle formában tapasztalhatta, és ezek – ha nem is mindennapjai részeként – továbbra is jelen vannak az életében. Ha nem a gyakorlatban, akkor a régi lovasíjászattal kapcsolatban is publikáló történészként.

TÖRTÉNELMI ÍJÁSZAT

Az íjászat és lovasíjászat csatákat, sőt nem egy esetben háborúkat eldöntő szerepére a történelemórákról emlékezhettünk. Az ókori párhuzamok, hunok, a középkori mongol hadjáratok, a százéves háború angol íjászaival mellé nálunk a honfoglalók csatái zárkoznak fel – persze főként azok, ahol a magyarok kerültek ki győztesként. A történelmi íjászat e sikereire érthetően minden mai nemzet szívesen emlékezik, amennyiben identitásának részét képezik „történelmi elődeik” haditettei. A Nyugat-Európából kiinduló ipari forradalom lényegében a 19. század végére az általa befolyásolt „civilizált világ” egész területén múlt időbe tette ezt a fegyvert és harci alkalmazását. A történelmi íjászat más országokhoz hasonlóan Magyarországon is eltűnt, a hozzá kapcsolódó tudás folyamatossága megszakadt.

Ami megmaradt belőle, azt leginkább a modern kori sport keretei között ismerjük. Erre példák az oszmán-törökök távlövő „repülő íjásza” vagy a viktoriánus Anglia íjászkлубjai. Ezek fontos szerepet töltek be a nyíllövészet újrafelfedezésében, ráadásul más nemzetekre is hatással voltak. Így történt, hogy jobb híján a magyarországi modern kori íjászat is az angol szakzsargont vette át (*font, inch, nock*), és a mostani hazai íjászok többsége továbbra is angolszász – vagy másként mediterrán – módszerrel feszíti meg az íj húrját. (Noha egy ideje rohamosan terjed a másik, a húrt a hüvelykujjra gyűrűt húzva megfeszítő belső-ázsiai technika, jórészt török hatásra.) Néhány ázsiai országban, ahol az egykori tradicionális harcászat egyes elemei bizonyos okokból nem tűntek el teljesen, katonai szerepének elvesztése után még a lovasíjászat is túlélhette a modern idők hatásait. A japán *Yabusame* és a koreai *Gungdo* jelenleg egyszerre hagyomány, rekreációs tevékenység, de a nemzeti identitás része is. Ezzel szemben Mongóliában csak a gyalogos íjászversenyek éltek meg a 20. századot. Nyeregből alig néhány éve próbálkoznak egyesek, noha ott a lovasíjász harcászat alapja, a nagyállattartó nomád életmód egészen a közelmúltig megmaradt.

A lovasíjászatot az ezredforduló óta egy sor további ország fedezte fel. Valamennyien a tradíciót hangoztatva tették ezt, de magát a fegyvert hagyományos, azaz természetes anyagokból (fa, enyv, szaru és ín) elkészíteni általában nem volt elsődleges szempont. Ennek magyarázata egyszerű: a műanyag másolat mindig olcsóbb és gyorsabban elkészül. Mindezzel együtt a lovasíjászat, ha nem is annyira elit tevékenység, mint mondjuk a golf vagy a lovaspólo, a lőtartás anyagi és más körülményeinek okán aligha képes tömegeket megmozgatni. Bár erre éppen a jelenkori Magyarországon zajlik kísérlet.

MAGYAR ÍJÁSZVILÁG

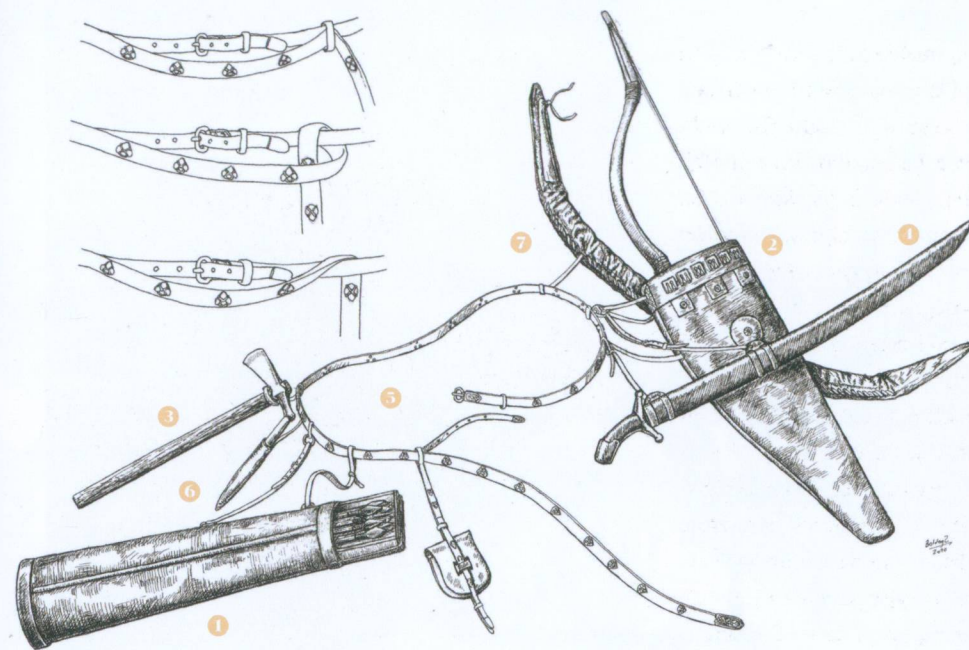
Idehaza sajátos formában indult és zajlik ma is az általában „hagyományörzés” gyűjtőnév alatt ismert, széles palettán mozgó tevékenység, melynek az íjászat-lovasíjászat éppúgy része, mint a közelharc bemutatók, a viselet- és tárgyrekonstrukciók, a kézműves mesterségek vagy éppen a régizene. A tengely két végpontja a történelmi hitelességre kevéssé – vagy egyáltalán nem – törekvő kosztümös fantasy, illetve a tudományos kritériumok alapján történő hagyományörző tevékenység. Jelen pillanatban ezek egymás mellett léteznek, akár egyetlen rendezvény keretein belül. Ezzel egyébként semmi gond sincs, feltéve, ha a szervezők világosan jelzik a publikumnak, hogy amit látnak, melyik kategóriába tartozik.

Honfoglaló magyar lovas / Boldog Zoltán rekonstrukciós rajza

Egyértelműen kijelenthető, hogy ma még a tudományos alapon dolgozó hagyományörzők vannak kevesebben. Őket nevezik életmód-rekonstrukciós mozgalomnak is (*historical reenactment*), illetve létezik a kísérleti régész elnevezés is, hiszen tevékenységük komoly része az általuk választott korszak tárgyi kultúrájának újraalkotása. Köztük akadnak már olyanok, akik kizárólag természetes anyagokból (tehát még egyszer: fa, enyv, szaru és ín) készült íjjaikat lovon is használják. Ilyen a csömöri székhelyű Zengő Nyíl Történelmi Íjász Iskola és Kísérleti Régészeti Műhely. E szűk kör sem tudja azonban maradéktalanul újraépíteni azt, ami a modern idők beköszöntével mindenütt eltűnőben van: a mindig, minden korban változó tradíciót. De vajon lehetséges ez egyáltalán?

Erre a több mint két évtizedes saját hagyományörző tevékenységem nyomán legfeljebb a „részben talán igen” lehet a válasz. Egy kisebb harci egység, de akár egyetlen korhűnek mondható lovasíjász katona felszerelésének, de leginkább professzionális harci tudásának az elemei hosszú évek szívós kísérletezésével és gyakorlásával bizonyos részben újraalkothatók és újratanulhatók, ahogyan többek között a Nyugati Gyepük Pajza és az Anda Lovasharc nevezetű közösségekben sikerült. Ez az újraélesztett tudás most már szerencsére ismeretterjesztő filmekben is megtekinthető; ilyen például a 2023-ban napvilágot látott Lovakon, nyeregekben. Azonban nyugodtan elfogadhatjuk, hogy a lovasíjászat sohasem lesz már *olyan*, mint azokban az időkben,

Honfoglalás kori magyar íjászfelszerelés Boldog Zoltán rekonstrukciós rajzán

- 1 tegez
- 2 készenléti íjtartó (felajzott íjjal)
- 3 fokos
- 4 szablya
- 5 fegyveröv tarsollyal
- 6 kés
- 7 íjtartó (leajzott fegyver tárolására)

amikor a lóhátról íjat feszítő harcosoknak tényleges háborús szerepük volt.

Vajon hogyan tekintenek saját tevékenységükre a jelenkori magyar íjász-lovasíjász egyének és közösségek? Ha mondjuk a 2024-es szezon során ellátogatnánk egy olyan hazai gyalogos íjászversenyre, ahol több kategóriában várják az indulókat, akkor ott az olimpiai és a csigás íjak mellett ugyanúgy, mint több évtizede már, minden valószínűség szerint fel fog tűnni a „tradicionális” néven ismert fegyver is. Ez utóbbi jó eséllyel továbbra sem a természetes anyagokból épített eszközöket jelöli, hanem a régi íjak formavilágát ugyan többé-kevésbé őrző, de műgyantából vagy laminációs technológiával készülteteket. Az ebben a kategóriában induló versenyzőket a többnyire egyéni ötletek alapján felvett viseleti elemekről (felkapó orrú csizma, buggyos nadrág, valamilyen, általában kaftánnak nevezett felsőruházat) és a szintúgy tradicionálisnak tartott kiegészítőkről (veretes öv, tarsoly, „nomád stílusú” fejfedő, ivóedény stb.) lehet mesziről megismerni. Ezeket a holmikat a 90-es évek óta az úgynevezett „hagyományörző boltokban” lehet megvásárolni. Viselőik így keresik a tradicionálisitást, illetve fogalmazák meg az identitásukat. Saját kezűleg készített autentikus tárgy ugyanakkor általában nem vagy alig fordul elő ezeken a versenyeken.

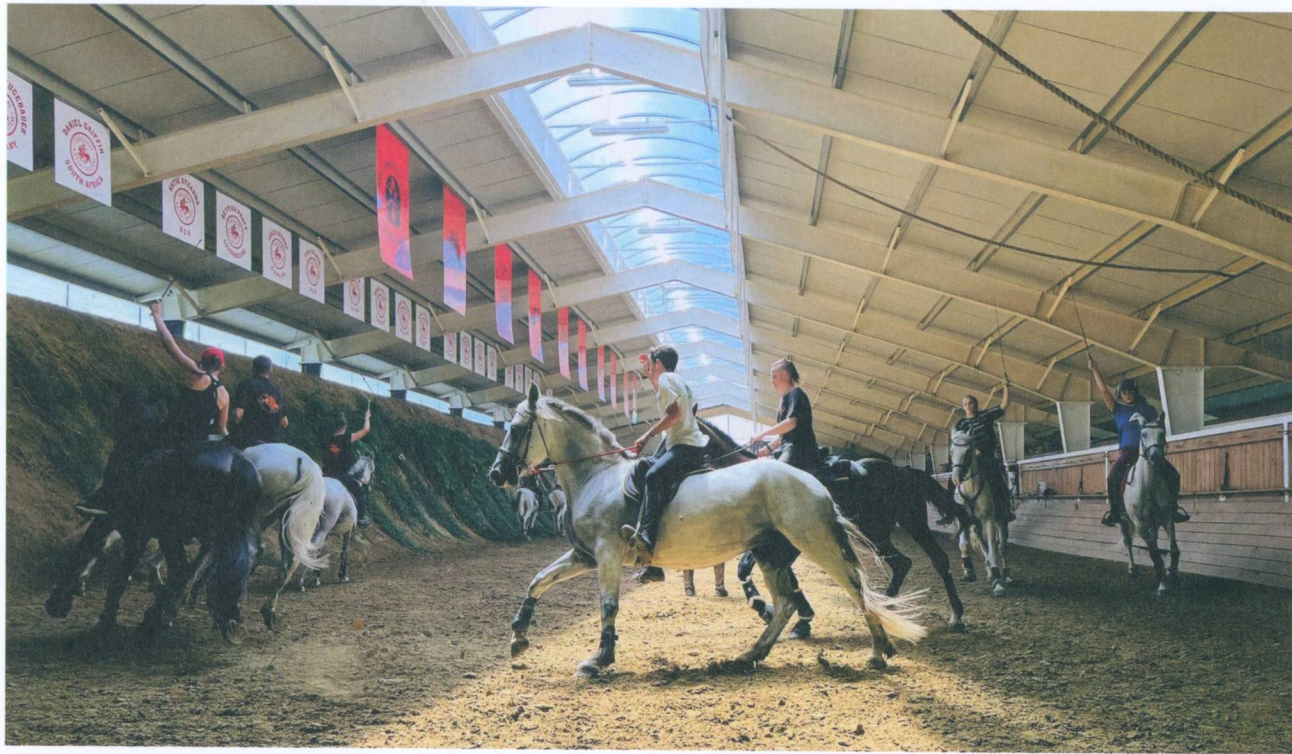
Számomra mindenképpen pozitív változás, hogy egy ideje léteznek olyan rendezvények is, ahol az idehaza újszerű szemléletmód is tetten érhető, miszerint a 2010-es évektől

újult erővel zajló régészeti-történelmi kutatások eredményeit megjeleníteni kívánatos, sőt elvárt dolog. A jelenségben az új kutatásokról megjelent publikációk és előadások mellett az a határon túli, jó két évtizedes tapasztalat is közrejátszott, amely a lengyelországi Wolintól (a Balti-tenger mellett) Bulgáriáig, illetve egy másik tengely mentén Olaszországtól az orosz Rusborg (Jelec, Lipecki régió, Voronyezstől északra) varég fesztiváljáig, testközelből mutatta meg a magyar résztvevőknek, mit is jelent az igazán igényes történelmi életmód-rekonstrukció.

KASSAI, A MODERN LOVASÍJÁSZ

Közismert, hogy nekünk is jutott néhány sportág, melyben időről időre nálunk lényegesen nagyobb lélekszámú nemzetek versenyzőit is magunk mögé utasítjuk, vagy legalábbis megszorongatjuk. Ritkább, ha valaki egy korábban nem jegyzett, új versenysport létrehozásával, terjesztésével írja be magát a sporttörténelembe. Ennél is nagyobb kuriózum, ha a sport társadalmi szerepén keresztül olyan rendszert tud építeni, amely (azon túl, hogy világszerte ismertségre tesz szert) részévé válik az e tevékenységet gyakorlók önmeghatározásának is.

A Magyarországról induló modern lovasíjászsport életre hívójáról, Kassai Lajosról e fentiek mind elmondhatók. Amellett, hogy saját módszertan és versenyrendszer kidolgozásával életre hívta a jelenleg 16 országban gyakorolt Kassai-lovasíjászatot, és ezzel itthon és külföldön alapvető

Életképek a kaposmérői Kassai-völgy lovasíjász-központból / Facebook

lökést adott e sport jelenkori terjedésének, fontosabb dolgot is tett. Az öt megelőzően természetes anyagokkal kísérletező néhány tudós kutató (Cs. Sebestyén Károly, Fábíán Gyula) rekonstrukcióinak felhasználásával készített íjai nyomán egyik kiindulópontja lett a „modern kori magyar szabadidős íjászat” robbanásszerű terjedésének. Kassai az általa üzemeltetett körülmények között gyártott műgyanta és laminált íjakon keresztül Magyarországon először tette széles közönség számára elérhetővé az egykori eurázsiai harci kultúrák alapeszközét. Ezzel lényegében egy mozgalmat is elindított, melyben az íjak használata önmagán túlmutató tudatformálást eredményezett.

A „magyar íjász vagyok” életérzés megjelenése jelentős részben neki köszönhető, annak ellenére, hogy most már hosszabb ideje nincs egyedül a piacon. Saját rendszerén és az abból kiinduló modern kori, sztyepei formavilágú íjakat használókon kívül idehaza is léteztek és léteznek más, például az angolszász hosszúíjakkal (*longbow*) vagy éppen a japán aszimmetrikus íjjal (*yumi*) gyakorló íjászközösségek. Ezek azonban vele ellentétben nem vállalták fel, hogy a tevékenységüket tömeges formában is népszerűsítsék. Ő annál inkább: módszere több mint egy évtizede bekerült a lovas szakágak közé, oktatják egyetemi tárgyként, ezenfelül szellemi kulturális örökség és hungarikum lett, melyre külföldi íjkészítők és íjások is figyelnek.

Kassai Lajos eredményei tehát megkérdőjelezhetetlenek a modern lovasíjászatban. Utóbbi jelző azonban fontos:

nem szabad ugyanis elhallgatni, hogy a Kassai-féle íjkezelési technika régóta vita tárgya a magyar kézművesek és rekonstruktőrök között. Főként azok körében, akik a tradicionális íjászat feltámasztásának lehetőségét keresik. Az ő „kifogásuk”, hogy a Kassai-módszer az íjászatot elsődlegesen a fegyvert tartó kézben, az ujjak közé fogott tetszőleges számú nyíllal, a fent már említett mediterrán oldással tanítja, emiatt viszonylag gyenge húzóerejű fegyverekkel. Ez a módszer a rendelkezésünkre álló források alapján nem nevezhető autentikusnak: a történelmi lovasíjászatot modellezők a korabeli íjak húzóerejét jóval nagyobbra becsülik, emellett ál-

talában övre csatolt tegezt és készenléti íjtartót használnak, utóbbit a felajzott fegyver tárolására. Ez úgy működik, mint a puskatok: az íjat tartó kéz oldalán függ, a „muníciót” rejtő nyíltegez pedig a túloldalon. Tegyük hozzá: a Kassai-versenyszabályzat szerint nem tilos a tegez használata és az íjászyűrűs húrkezelés, de érthetően nem preferálják a történelmi rekonstrukciós gyakorlatokat és eszköztárat, hiszen saját rendszerük van.

A Kassai-rendszerben a versenyző a vágózás közben, adott időegység alatt célba juttatott nyilak száma alapján kap pontot. Hogy jobban értsük, mi történik egy-egy ilyen megmérettetésen: a versenyző a pálya bal oldalán, a háromoldalú céltáblától jobbra leszúrt póznák mellett vágózik el, az első előtt előre, az első és a második között oldalra, végül pedig a másodikat is elhagyva, a nyeregben hátrafordulva lövi ki a nyilait, azaz próbálja a lövés irányának megfelelő célfelületre juttatni azokat – képességeitől függő számban. Mindeközben a lovával végig egyenes vonalú pályán mozog, ami lovaglásteknikai szempontból lényegesen egyszerűbb, mint a szabálytalan nyomvonalú pályán, többféle jármódban történő lovasíjászat elsajátítása. Ugyanakkor a saját lóval nem rendelkezők, sőt akár a nem rendszeresen lovaglók számára is tanulható, mi több, fejlődni is viszonylag gyorsan lehet benne. Ez lényegében a vonzereje, egyben a titka is mindazok számára, akik emellett teszik le a voksukat.

Kassai Lajos tehát modern, minden résztvevője számára pontozható és mérhető sport-lovasíjászatot hívott életre,

amit – nem titok, hiszen nyilatkozataiban maga is elmondja – világosan elkülönít az autenticitásra törekvő rekonstrukciós mozgalmától. A Kassai-iskolának van egy „magyar arculatú” kelléktára is, a sikeres vizsgaszintek teljesítésével megszerezhető különböző színű textilöv és kaftán, a küzdősportokban látható megoldásokhoz hasonló módon, illetve az az elhatározás, hogy a Kassai-lovasíjászatot a világ minden pontján magyar vezényszavakkal oktassák. Ennek a kelléktárnak a része az az új kezdeményezés is, hogy az egyébként a történelmi lovasíjász-lovasharcos formációk által közel egy évtizede használt „pusztai kinézetű”, Eördögh András lótenyésztő *kunfakó* néven létrehozott lófajtáját is be kívánják emelni a Kassai-lovasíjászat rendszerébe.

MIT LÁTUNK?

Közel három évtizedes személyes élményem, hogy az íjászat technikájának (így a húzásnak-oldásnak, azaz a húrkezelésnek, nem beszélve a célzás kérdéseiről) a kimunkálása ugyanolyan kitartó és folyamatos gyakorlást kíván, mint minden más fegyverkezelési metódus elsajátítása, akár talpas, akár lovas formában próbálkozunk velük. Itt választható el egymástól a szabadidős-rekreációs tevékenység, a versenysport és az ennél is speciálisabb mozgásformák, az önvédelmi-rendfenntartói-katonai kategóriák. Az első kettőben az a közös, hogy értelmezhetők a hagyományörzés halmazán belül. Költői a kérdés, hogy a tradicionális érzetéhez vajon mennyiben is szükségesek a tudomány eredményeit hozó eszközök, az íjtól a ruházaton át az evőeszközig és az ékszerekig. Saját korábbi (évekkel ezelőtt a Heti Válaszban is megfogalmazott) karcos véleményem az évek során finomult valamennyit: már nem gondolom, hogy a műanyagokkal készült íjnak vagy a (részben) fantázia szülte ruhának ne lenne polgárjoga. Egy falunapon nyilvánvalóan mások az igények, mint egy kulturális-ismeretterjesztő célokat vállaló rendezvény esetében. Azt gondolom, hogy továbbra is érdemes törekedni a tudományos szempontok szerinti megjelenítésre, azonban részben a magam e téren megélt tapasztalatai és kudarcai nyomán el kell fogadjam, hogy erre nem mindenkinek van módja vagy éppen igénye. Egy fontos dolog van: a nézőnek, az érdeklődő publikumnak mindig tudnia kell, hogy mit lát. A modern lovasíjászat nem nevezheti magát újraélesztett honfoglalónak. Érezze magát annak vagy sem, most egy nem kevesebb kihívással teli, de minden szempontból megváltozott világban hódolhat a lovasíjászat tevékenységének, annak minden örömeivel és kihívásával együtt. ■

A magyar íjforradalom nyomában

BORBÁS BARNA

A hajdani fegyvereket újraálmodó, 10-15 éve építkező magyar kézművesközösség immár nemcsak leletpontos rekonstrukcióra képes az összes Kárpát-medencében előkerült íjtípusnál, hanem a módszerek, mesterfogások feltámasztására is.

Riportunk 2020 szeptemberében készült a Magyar Történelmi Íjász Társaságnál.

Fonterómérés a Magyar Történelmi Íjász Társaságnál, Kiss Attila vezetésével / Válasz Online, Vörös Szabolcs

„Tartsd az ideget izomból, Attila! Vagy kiló-jük a fontmérőt, azt’ túrhatod ki a szalmából!” E mondatért mindössze Csömörig kellett utaznunk, a Zengő Nyíl Lovas- és Íjászdudvarba. A városhatárban, félig a mezőn felállított teszt pályán veszélyesen komoly munka zajlik. Érkezésünkkor éppen egy avar íj rekonstrukcióját rögzítik egy speciális állványra, hogy elvégezzék rajta az első fonterómérést és nyílsebességteszteket.

A Magyar Történelmi Íjász Társaság vendégei vagyunk – ez az a csoport, amelynek kézművesei, rekonstruktorai a Lovasíjászok Budapest múltjából című kiállítás tárgyait is jegyezték a Budapesti Történelmi Múzeumban. Kalauzunk Sudár Balázs, aki egyszerre volt a kiállítás rendezője, történész szakértője és a Magyar Történelmi Íjász Társaság tagja.

Egy tesztelés közepébe csöppenünk tehát. Az íjásztársaság gyakran rendez egy-két napos mezőszimpóziumot a legújabb rekonstrukciók kipróbálására. Visszatérő vendégek Csömörön, ahol házigazdájuk Kiss Attila, a lovas- és íjászdudvar vezetője. Aki egyébként író is: az Altináj ciklus szerzője. Nem matinényilazgatás ez: puska lövedék-kezdősebesség

mérésére alkalmas műszerrel mérik, mennyivel „megy” az adott íjjal kilőtt nyíl vessző, majd a lövést megismétlik lamellás fém páncélra és ballisztikai zselatinra is – utóbbi ellenállása az emberi bőrnek felel meg. Vagyis kiderül, milyen ütőerőt képviseltek valójában az 1000-1500 éves fegyverek.

A Pári Vilmos (Vili bácsi) által „feltámasztott” íj csontelemei Nagymarton mellett, egy avar harcos sírjából kerültek elő. „Igazi különlegesség ez, mert míg a török és a magyar íjakat már elég jól ismerjük, az avarokat alig” – magyarázza Sudár Balázs. Közben megtörténik a fonterómérés: 70-71 font. Ekkora húzóerő szükséges az íj megfeszítéséhez. Egy font = 0,454 kilogramm. Vagyis a 70 fontos íj kihúzásánál durván 35 kg-ot kell „mozgatni”. Jön a sebességteszt: 54,89 m/s. Vagyis a nyíl vessző egy másodperc alatt majdnem 55 métert tesz meg. A folyamatot nagyjából tíz ember követi fanatikus tekintettel. „Amit eddig csak képeken, elhomályosult ábrázolásokon figyelhettünk meg, most tőlelősen látjuk viszont, működés közben. Ez azért hátborzongató” – kommentálja Sudár Balázs.

De miért pont az íj? Miért pont ez a fegyver futott be ekkora karriert, és köt le manapság is elképesztő figyelmet, és okoz megszállottságot? Ez az ember egyik legrégebbi fegyvere, emellett pedig van benne valami varázslatos. A felajzott íj ugyanis energiát tárol; ez az energia hozzáadódik a lövés során kifejtett erőhöz, maximalizálására pedig rengeteg technika fejlődött ki az évszázadok alatt, melyektől a különböző íjak rendkívül összetetté váltak. Nem véletlen, hogy a sportíjászból lett olimpiai szám, és nem mondjuk a sportparittyázásból vagy a sportcsúzlizásból, melyek az íjhoz képest primitív eszközök.

A lovasnomád harci technológia emblemikus fegyvere a reflexíj lett. Azért „reflex”, mert lealjazottan éppen ellenkező irányba görbül, mint megfeszítve. Rugalmas karjai három különféle anyagból készülnek: a váz fa, melynek íjász felőli oldalára szarulemezeket ragasztanak, ezek rugóként rántják vissza az íjat lövés közben. A külső oldalára állati inakat nyerveznek, mert ezek gumyszerűen viselkednek:

„Amit eddig csak képeken, elhomályosult ábrázolásokon figyelhattunk meg, most tőlelően látjuk viszont, működés közben.”

feszítéskor a szaru összenyomódik, az ín megnyúlik. A történelemben a szarus íjakat építő népek egyre tökéletesebbre fejlesztették fegyverüket: a szkíta íj (kb. Kr. e. 7. század) még egészen egyszerűnek tűnik, míg a 15-16. századi oszmán íj a távolsági fegyverek Lam-borhinja.

Közben Vili bácsi íját leveszik az állványról: a műszálideges tesztelés után bőrideggel is leméri a nyíl kezdősebességét. Ameddig szerelnek, az árnyékban, két jurta előtt nyílveszőket mustrálunk. Ezeket szintén az íjásztársaság tagjai készítik, egyedileg, a rekonstrukció igényével. „Egy kés, egy reszelő: ennyi kellett hozzá” – varázstalanítja a helyzetet Marx Tibor. Tíz éve foglalkozik mindenféle íjászesszék, például a vesszők tökéletesítésével. Nincs könnyű dolga, hiszen kivételesen ritka esetektől eltekintve a vesszők legnagyobb részét kitevő fa elporladt. Egy-egy esetben találnak elszenesedett, laborvizsgálatok segítségével azonosítható famaradványokat. „Ez például itt bangitafa. Nagyon ritka: ez egy cserjetípus, ami roppant kemény fát ad. Sokkal keményebbet, mint amelyet általában használnak” – magyarázza Marx Tibor. Egy 11. századi, speciális leletnél találtak bangitanyomokat, azért épült ebből a vessző.

Egy-egy nyíl elkészítése autentikus eszközökkel három-négy óra, ha már kész a kovásolt hegy. Mármint a 2020-as mesternek kerül ennyi időbe, de azt mondják, 1000 évvel ezelőtt sem lehetett gyorsabb, már csak a száradási

idők miatt sem. Több időt pedig valószínűleg nem is érte meg rászanni: a nyílvesző néhány lövés után tönkremegy, fogyóeszköz. Amit csinálunk, úgy is nevezhetjük: kísérleti régészet – mondja Marx Tibor. „Kísérleti régész” az, aki a kutatók által feltárt és leírt eszközöket élesben is kipróbálja, hogy kiderüljön, tényleg úgy néz-e ki, úgy működik-e, ahogy azt íróasztal mellett elképzelték.

A Magyar Történelmi Íjász Társaság és a hasonló felfogással dolgozó rekonstruktőrök sokáig vékony jégen jártak. Úgy is mondhatnánk, üllő és kalapács között voltak: a „tudóskodás” miatt ferdén néztek rájuk a „szittyá körök”, de a céhes régészek és történészek sem fogadták

el őket partnerként. Mára ez a helyzet megváltozott. A történészekkel és régészekkel megvan a közös hang. „Mi is úgy működünk, mint egy tudományos kutatócsoport” – mondja Fűspök Zoltán, az íjásztársaság tagja. „Találunk valami problémát, amire aztán mindenki hatalmas lendülettel ráugrik. Az a cél, hogy amivel foglalkozunk, ami kikerül a kezünk közül, ne fantasy termék legyen, hanem minél hitelesebb.”

A minőségi győzelem ellenére, pusztán mennyiségi szempontból ez a szemlélet abban a körben, amelyet jobb-rosszabb kifejezéssel hagyományörzőknek nevezünk, még kisebbségben van. „Szkíta áruházakban” ezernyi kézművesnek mondott terméket árulnak a hun íjtól

az avar sámándobig, melyeknek valós régészeti leletekhez vagy valaha létezett tárgyakhoz nem sok köze van.

Közben egy vízbivalyutűlök jelenik meg Fűspök Zoltán kezében. Ez az íjrekonstrukció egyik alapja – mutatja, és már illeszti is egy félig megmunkált faelemhez. A szarurészek ugyan nem maradtak meg a sírokban, de a csont- vagy agancslemezek nagy valószínűséggel igen. Sőt: rajtuk még szerszámmnyomok is felismerhetők, így a rekonstruktőr következtethet az eszközhasználatra is. Fűspök Zoltán célja, hogy amennyire csak lehet, eredeti szerszámozottsággal is képes legyen elkészíteni egy-egy íjat.

Átlépünk egy másik asztalhoz, ahol Pári Vilmos íjai sorakoznak egymás után. Vili bácsi 2010 körül készítette első íját, és azóta túl van húsz összeépített fegyveren. „Nem szeretek lőni. Sajnálom rá az időt” – mondja félmosollyal. Naponta körülbelül négy órát foglalkozik íjépítéssel, plusz a hétvégék („A feleségem támogat!” – teszi hozzá gyorsan), mindezt munka mellett. Vili bácsi ugyanis messze nem ebből él, hanem gazdálkodik: Adács melletti földjeit műveli.

Az íjásztársaságban senki sem úzi foglalkozásszerűen az íjkészítést. Marx Tibor iparművész, Füspök Zoltán festőrestaurátor, az autentikus szarus íjak építésének újabb reneszánszát elindító Paku Sándor pedig biológus-mérnök professzor. Ebből a szempontból rendkívül tanulságos a Lovasíjászok Budapest múltjából tárlat kísérőfüzete, melyben van egy lista azokról, akik sokat tettek a honfoglalás kori íjászat megismeréséért – nyolcból négy névnek nincs köze se a történet-, se a régészettudományhoz. Például a nyíltegzek szerkezetét felismerő Kada Elek ügyvéd volt (1852–1913), a hazai terepíjászat megteremtője, Fábíán Gyula pedig zoológus (1915–1985).

Ma már többen készítenek megrendelésre szarus íjakat, de a Magyar Történelmi Íjász Társaság nem üzleti vállalkozás. „Nincsenek ilyen szempontjaink, az íjkészítő iskolánkban is jelképes összeget kérünk csupán a résztvevőktől” – mondja Füspök Zoltán. „Cserébe a csoportunk zárt, nem lehet tag akárki. Hozzá kell hogy tegyen a munkához valamit” – teszi hozzá. Sudár Balázs ezt azzal egészíti ki: a közösségük függetlensége önmagában érték, amit mindenképpen szeretnének megőrizni. A korábban Sudár által vezetett Magyar Őstörténeti Témacsoportban az elmúlt négy-öt évben szinte gombokból raktak össze új szemléletű korai történelmet, mely ismeretterjesztő formában a Helikon Kiadó Magyar Őstörténet című könyvsorozatában öltött testet. Ennek harmadik, a honfoglaló magyarok fegyverzetéről és harcmódoráról szóló kötetében társszerzőként a Magyar Történelmi Íjász Társaság tagjai is megjelennek – az MTA BTK kutatói mellett. Ez az újdonsült, békés tudós-kézműves együttműködés pedig az egyik legfontosabb fejlemény a magyar őstörténet kutatásában.

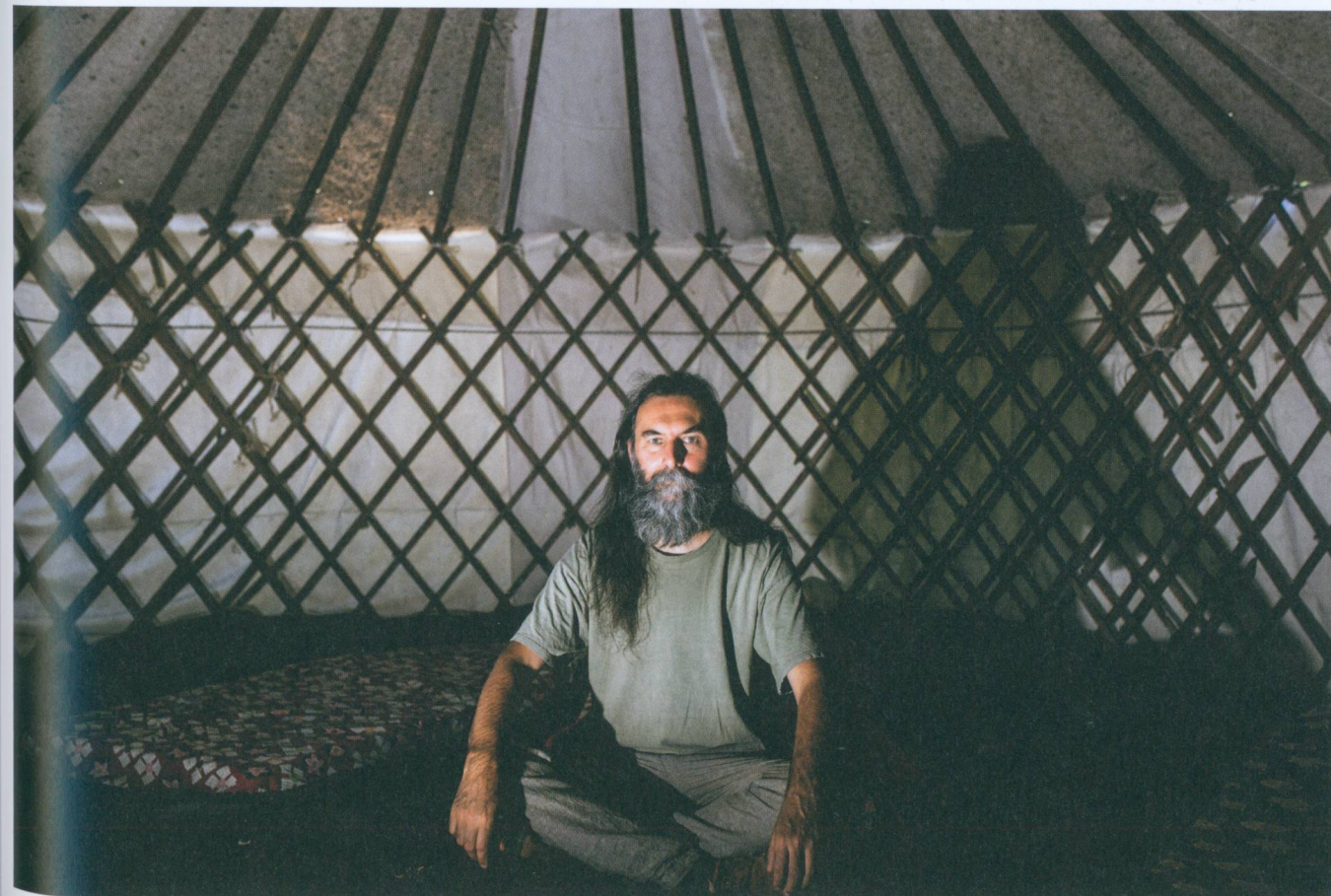

Pári Vilmos / Válasz Online, Vörös Szabolcs

Miközben erről beszélgetünk, Vili bácsi a kezünkbe adja az egyik honfoglalás kori íjrekonstrukcióját, melyet épp az imént 100 fontosra mértek. Én körülbelül 60 fontig bírom kihúzni, Vörös Szabolcs kolléga 90-ig. Mindenesetre nehéz elképzelni, hogy ugyanezt a művetet egy vágótáncos ló hátáról próbáljuk, hátrafelé fordulva. Sudár Balázs azt mondja, nem valószínű, hogy 80–100 fontnál erősebb íjat használtak volna lóról. Lovasíjász elődeinknél a lőtáv felső határa így is elérhette a 200 métert – ez már a kísérleti régészet tapasztalata.

Az elmúlt 15 évben nemcsak a lovasíjászsport kapott erőre idehaza, de „feltámadt” egy komplett kézműves mesterség, a hagyományos íjkészítés is. Mind olyasmi, ami a legkésőbb a 17. században kihalt Magyarországon. Az újraélesztéshez nem kellett más, csak maroknyi megszálott, aki nem mesekönyvekből és a fantáziából, hanem tudományos alapokon, kézzelfogható leletekből akar élő történelmet építeni. Szittyabiznisz és eredetpolitikai ambíciók nélkül. ■

„A békés tudós-kézműves együttműködés az egyik legfontosabb fejlemény a magyar őstörténet kutatásában.”

Sudár Balázs / Válasz Online, Vörös Szabolcs

Így lettek végre jó történelmi filmek

BORBÁS BARNA

„Az, hogy felülünk egy íjjal egy lóra, még nem a 10. századi harcászati. Az, hogy valamiféle arra hasonlító szablyával belevágunk egy szalmacsutakba, még nem fegyverhasználat. Ha ezt senki sem csinálja rendesen, akkor talán nekünk kellene elkezdni.” A Regnum Fest és a Lovakon, nyergekben mottója is lehetne ez a három mondat.

A komoly közönségsikert elért történelmi ismeretterjesztő filmek háttérét elsőként a Válasz Online írta meg 2021-ben és 2023-ban.

„A forrás nem lehet a fantázia, az eszköz nem lehet a műanyag és a gagyi másolat.”

A felvezetőben idézett sorok Tompa Balázstól, a Nyugati Gyepűk Pajzsa haditorna-egyesület vezetőjétől származnak. Miközben az íjászat és a szablayahasználat részleteit fejtegeti, csapattársai a háttérben lóhátról, hosszú nomád kopjával free fightban (koreográfia nélküli szabad harcban) gyilkolják egymást. Persze csak képletesen.

Laikus szemmel első blikkre nehéz megkülönböztetni a beöltözös hagyományőrzést a történelmi életmód-rekonstrukciótól. Előbbinek a cosplayhez, a jelmezes szórakoztatóiparhoz, utóbbinak a kísérleti régészethez, vagyis a tudományhoz van köze. A YouTube-on 2021 novemberében debütált Regnum Fest 16 olyan magyar csapatot mutat be (név szerint: Anda, Borostyánkő, Iluncsuk Szabadcsapat, Keleti Szél, Keleti Szövetség, Magyar Történelmi Íjász Társaság, Norde Gard, Nyugati Gyepűk Pajzsa, Onogur, Őr-Nyék, Pusztai Róka NHE, Sárospataki Lovagok, Szent László Vitézei, Viharsarki Gorzsák, Windur, Zengő Nyíl), amelyek válladják az együttműködést a szaktudományokkal, sőt többen közülük még az ebben a szubkultúrában sokáig elátkozott akadémiai kutatókkal is. Bárki, akivel a filmmel vagy a tágabb rekonstruktor világ helyzetével kapcsolatban beszélünk, ezt a fejleményt óriási eredménynek nevezte. Illetve magát a tényt, hogy immár egy tucatnál több, akár nemzetközi porondon is versenyképes csapat működik idehaza.

A fent idézett Tompa Balázsék egyesülete tipikusnak mondható utat járt be az elmúlt tíz évben. Hobbiszintű középkori lovagossal kezdtek, aztán egy ponton kinéztek a nemzetközi terepre – és jött a pofon. Vagy ha úgy tetszik, az inspiráció. A Nyugati Gyepűknél ez konkrétan a biskupini hagyományörző fesztivál volt: az ősi közép-lengyelországi település romjain évtizedek óta épül-fejlődik szabadtéri múzeum és régészeti park, szó szerint bámulatos eredményekkel. Ma már több tucat régi kézművességet és egyéb mesterséget lehet itt megfigyelni és megtanulni, az ide szervezett seregszemléken egymást lelkesítik a profibbnál profibb egyesületek és harcművészek. Tompa Balázs a filmben

Részletek a Lovakon, nyergekben c. filmből / Digitális Legendárium

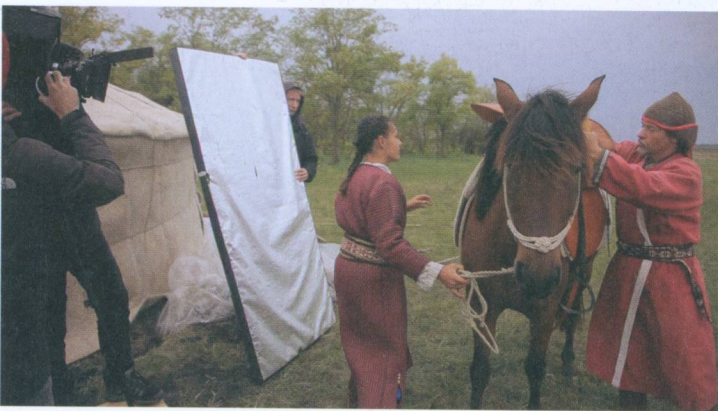

elmondja: a biskupini úton jött rá, hogy itthon is feljebb kell lépni minimum egy szinttel, és felnőni a hagyományörzés „jóval komolyabb és igényesebb fajtájához”.

Magyarán ahhoz a szinthez, ahol a forrás nem lehet a fantázia és a délibábos őstörténet, az eszköz nem lehet a műanyag és a gagyi másolat. A cél pedig a történelmi hitelesség. A reenactment, vagyis az életmód-rekonstrukció műszo nehézkes ugyan, de a hagyományörzésnél pontosabban leírja, mivel foglalkoznak a

történelmi gyakorlat emberei. Őrizni ugyanis csak létező dolgokat lehet, márpedig a 10-11. századi életmód és harci tudás folytonossága évszázadokkal ezelőtt megszakadt, az anyagi kultúra jó része elenyészett. Így a magára valamit is adó „életmód-rekonstruktor” kénytelen a munkát eredeti történeti forrásoknál, régészeti leleteknél, anyagtanulmányoknál kezdeni.

Ezzel a megközelítéssel dolgoztak a 2023-as Lovakon, nyergekben készítői is. A Digitális Legendárium 28 perces rövidfilmje az

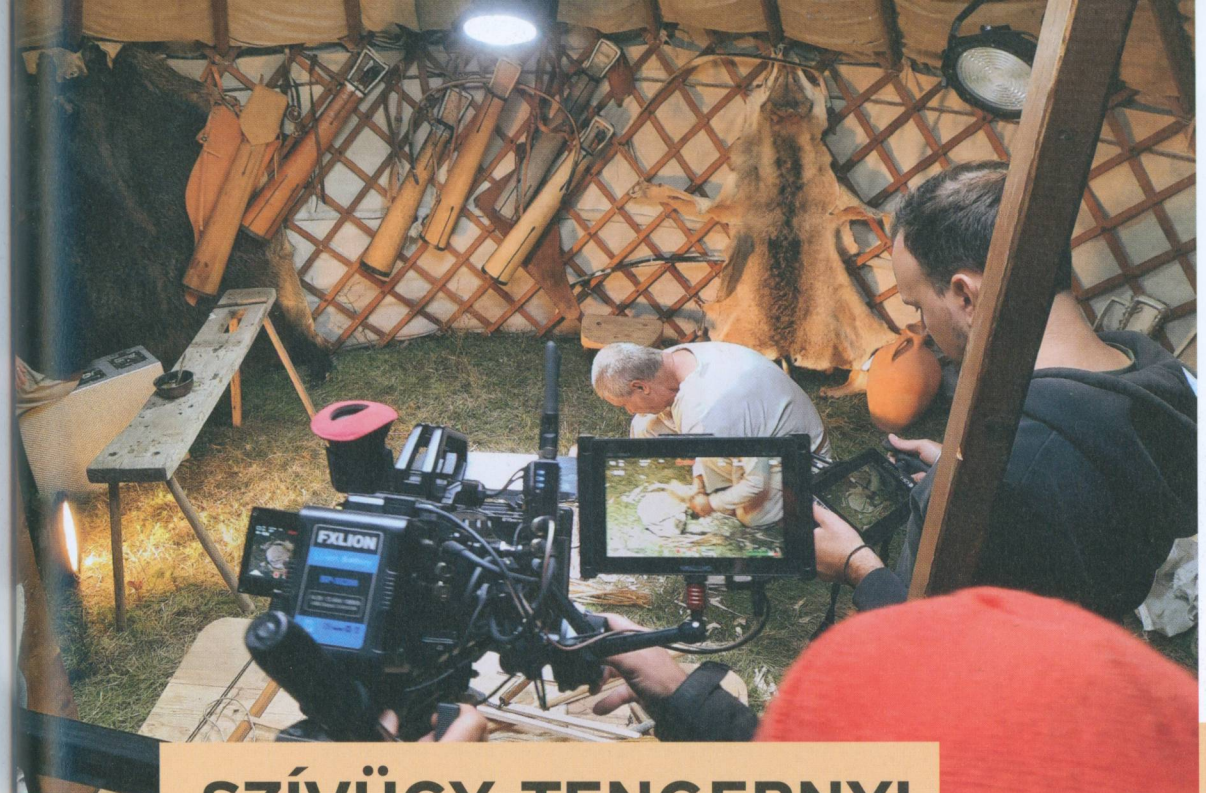
első ismeretterjesztő mozgóképe a korszakról, amelyet a szakkutatók és a hagyományőrök közösen készítettek, és amelyben a néző – ami a felszerelést és annak használatát illeti – történelmi hűséggel megelevenedő honfoglaló harcosokat lát. Míg a Regnum Festnél az ember, a „rekonstruktor” volt fókuszban, a Lovakon, nyergekben esetében maga a korszak (10. század) és a fegyverek. A film végén, de még a stáblista előtt lajstromot kapunk „a filmben előforduló tárgyrekonstrukciók lelőhelyeiről”. Nem tűnik nézőbarát megoldásnak, mindenestre elég jól érzékelteti, miben volt egyedi a készítőkhöz állása. Itt tényleg arról van szó, hogy az összes fontos kellékről meg tudják mondani, mely sírból vagy más régészeti feltárásból származó lelet alapján készült.

A Lovakon, nyergekben három legnagyobb újdonsága: 1) a 10. századi íjászat bemutatása az anyagi, mesterségbeli háttértől a használatig; 2) a korabeli vaskohászat „újrajátszása”; 3) a honfoglalás körüli magyar hadi stratégia korszerű ábrázolása. Ezek közül a második a leglátványosabb: Thiele Ádám, a „Bucavasgyúró” saját bevallása szerint a középkori magyar vaskultúra elveszett ismeretanyagának újratanulását, megőrzését és továbbadását tekinteti életcéljának. A BME-n doktorált anyag-

tudomány-specialista a patakmeder partjáról begyűjtött vasércetől a kész nyílhegyig és fokosfejig láttatja a folyamatot: vagyis azt, hogyan kellett 1000 évvel ezelőtt fémeket olvasztani, megmunkálni.

A film pont abban a ligában tud majd a legjobban teljesíteni, ahová a kritika által egysegesen utált Aranybulla – vagy korábban A pozsonyi csata – is nevezett: oktatási, tanórai segédanyagként, hosszas és száraz magyarázatokat váltva ki letisztult, de nagyon korszerű látvánnyal. Ha innen nézzük, a Lovakon, nyergekben készítői nem tettek semmi rendkívülit, „csupán” tudományos alázattal és a megértetés szándékával nyúltak az emlékezetpolitikai viták miatt kényes korszakhoz, indoktrináció és hátsó szándékok nélkül. A Lovakon, nyergekben producerei Gallina Zsolt (régész, Ásatárs Kft.), Hajnal Ödön (Digitális Legendárium) és Türk Attila (régész, PPKE Régészettudományi Intézet) voltak.

Miért jó hír egy ilyen film elkészülte mindenkinek, messze túl a korai magyar történelemre rázizzent közönségen? Egyrészt ismét mintha értékekkel mutatja fel a békés tudós-kézműves együttműködés lehetőségét, melyből még látványos kutatási eredmények szülehetnek, leszivároghat egészen a közoktatásig. Legalább ennyire fontos, hogy a széles közönség előtt is láthatóvá teszi, hogy a magyar történelmi újrajátszás és rekonstrukció az elmúlt években nagyot lépett az európai színvonal felé, ahol például Lengyelország tart. A mintaadás felfelé húzhatja a családi programként népszerű várjátékok, történelmi táborok, sportok és más rekreációs programok színvonalát. Az elmúlt években a Regnum fest és a Lovakon, nyergekben húzott egy vonalat, amely alá ezentúl nem érdemes menni. Sem a korszakról szóló filmkészítésben, sem a hagyományőrzésben. ■

A Lovakon, nyergekben c. film forgatásán / Digitális Legendárium

SZÍVÜGY, TENGERNYI ÁLLAMI PÉNZ NÉLKÜL

Szót kértek a
LOVAKON, NYERGEKben
készítői

Nemcsak a szereplők vállalták díjazás nélkül a felvételeket, hanem a tudományos háttérmunkát végző szakemberek is – írták a honfoglalásos sikerfilm készítői lapunknak.

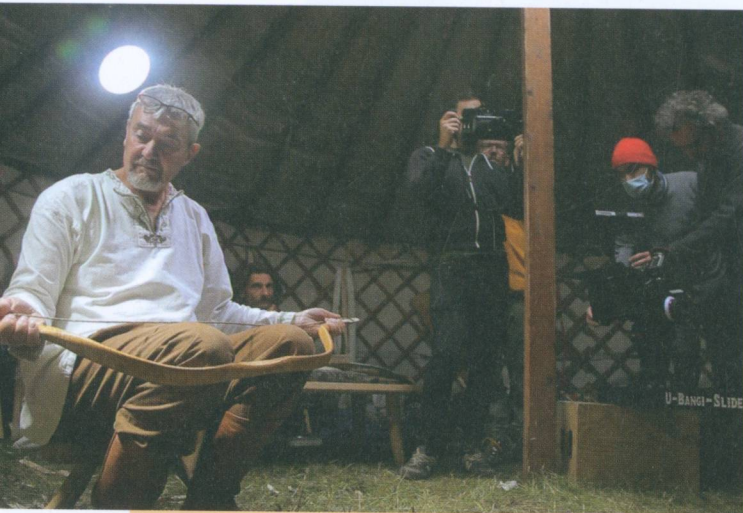
Részlet Gallina Zsolt, Tompa Balázs és Zágorhidi Czigány Bertalan

Válasz Online-on megjelent rendhagyó beszámolójából.

Rengeteg kommentet, üzenetet kaptunk számos platformon, és láthatóan sokan nem értik, pontosan miért és hogyan született meg ez a film, mi volt az alkotók mozgatórugója. Véleményünk szerint tanulságos erre válaszolni, akár egy ilyen rendhagyó írás keretei között is.

Először is: miért? Rossz tapasztalatok, ürszittyák, széthúzás régészek, történészek és hagyományőrök között. Sok-sok negatív inspirációt láttunk magunk körül. „Ellenpromóció” helyett azonban kezdettől határozottan úgy láttuk, hogy a korabeli valóságot kell bemutatnunk; ideje volt létrehozni egy szakmailag és minőségileg is helytálló víziót a 10. századi magyarokról, mely bizonyítja, hogy nem csak üres elégedetlenkedésre vagyunk képesek. [...]

Több néző hitetlenkedve fogadta, hogy a film nem kis részben „kalákában” készült. Hogyan is volt tehát a finanszírozás? Sok mai megaprojektet látva talán el

sem hiszi a kedves olvasó: először 2-3 millió forintot dobtunk össze mi magunk, de rájöttünk, hogy ebből bizony filmet nem lehet csinálni. A hiányzó részt Türk Attila finanszírozta az ELKH MÖK költségvetéséből, valamint a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Régészettudományi Intézetében futó TKP pályázat keretéből, közben pedig az anyagi kezdőlöketet biztosító Ásatárs Kft. (melynek tulajdonosa Gallina Zsolt) is egyre mélyebben nyúlt a zsebébe. Anyagi lehetőségeink határán megkerestük a régészeti profilú Salisbury Kft. tulajdonosát, Hoffmann Józsefet is a támogatás érdekében, aki szintén a projekt mellé állt.

Az összelapátolt pénz még így is messze, nagyságrendekkel elmaradt a zsíros állami vagy „külföldi” megrendelésektől. És mégis el lehetett indulni, sőt meg is született a film az igencsak szűkös keretből. Ehhez elengedhetetlen volt, hogy a szereplők díjazás nélkül vállalták a felvételeket, ahogy a tudományos háttér-munkát végző szakemberek is. [...]

A Lovakon, nyergekben nem hibátlan, magunk is látjuk, barátok és ellenlábasok is citálják, de a kezdeményezés jó, és a nehézségekhez képest nem kell szégyenkezniük. A – főleg rekonstrukcióval foglalkozók részéről megfogalmazott – kritikákra reagálva fontos megjegyezni, hogy az anyag egyfajta láttelet is a magyar hagyományörző mozgalom mai színvonaláról. A rekonstrukciós munka nagyon aktív folyamat, melyben például a viselet, fegyverzet egyes elemeinek újraalkotását szükséges rendszeresen átértékelni, felülbírálni, új megoldásokat keresni. Éppen ezért megjelennek olyan megoldások a filmezett hagyományörzők felszerelésében, amelyek esetenként vitathatóak. Azonban meglátásunk szerint ezek ellenére is az elkészült anyag bőven megüti a bátran felvállalható oktatási anyag színvonalát. Egy iskolás gyermek tudásszintjén – csúnyán fogalmazva – lényegtelenek olyan részletek, mint például az íj szarvának csapolási megoldása vagy a nyeregkapák dőlésszöge.

Azonban a sokszor nehéz és a szereplők, a körülmények miatt borzasztóan összetett forgatás során egyvalamire kényesen figyeltünk: nem alkudtunk meg a modern, műanyag világgal. A korhű valóságot, tárgyi világot és harcos létformát igyekeztünk megjeleníteni, még ha jóhiszemű hibákkal, bizonytalanságokkal is. Szabad akaratból, nagy pénzek nélkül, vállalva a sok nehézséget: így léptünk a virtuális küzdőterre.

STROMMER

PINCÉSZET és BORTERASZ

EGÉSZ NYÁRON NYITVA TARTÓ BORTERASZ
CSODÁS BALATONI PANORÁMÁVAL,
KONCERTEKKEL,
HELYI TERMELŐK HIDEGTÁLAIVAL ÉS
CSALÁDI PINCÉSZETÜNK BORAIVAL.

BEJELENTKEZÉS: +36-30-550-6667

webshop: www.strommerbor.hu

BOROK.TÖRTÉNETEK.BALATON

Szakácskönyv a honfoglalók korából

10. századi elődeink életmód-rekonstrukciója egy archeobotanikus szemével

SASHEGYI ZSÓFIA

Miből készült a birkaragu, hogyan konzerválódnak lágyszárú növények, magvak, és honnan tudjuk, hogy nemcsak boroztak, de söröztek is 10. századi őseink? Kenéz Árpád archeobotanikus portréjából nemcsak ezekre a kérdésekre kapunk választ, de arra is, mit tudnak hozzátenni a régészettudományhoz a történelmi újrajátszók által levont következtetések, amikor mindenféle modern segédeszköz nélkül napokra kivonulnak a civilizációból, hogy teszteljék honfoglaló elődeink életmódját.

Kenéz Árpád félig-meddig parasztfiúként nőtt fel a Tisza holtága mellett fekvő Mártélyon. Míg a szülei dolgoztak, bátyjával sok időt töltött a közeli tanyán élő nagyapja mellett.

„A falu legszélső utcájában lakunk, ha átvágtunk a lucernáson, hamar átértünk nagyapámhoz, ahol mindig akadt munka. Hol tojástartókat szedtünk, hol a gabonát hordtuk be, de kivettük a részünket a disznóvágásokból is. Félvad disznók között fára másztunk, bunkert építettünk, elcsatangoltunk cserebogarat gyűjteni, vagy felkapaszkodtunk a szalmakazlak tetejére, ha éppen oda kotlottak a tyúkok” – emlékszik vissza idili-

li gyerekkorára. Árpád már akkor is sokkal szívesebben bókászott a természetben, ellentétben a bátyjával, aki inkább apjuk karosszériás műhelyében alapozta meg későbbi mérnöki pályafutását.

„Édesanyám valószínűleg azt mondaná, hogy már akkor is ugyanilyen dolgokat hordtam az asztalra: csontokat, állati maradványokat, bagolyköpetet, gyíkokat, cserebogarat” – magyarázza, mutatva az elem halmozott tárgyakra. Állati csontok, faragott agancs- és fatárgyak hevernek közöttünk az asztallapon, és bármelyiket érintem meg a beszélgetésünk közben, Árpád, mint egy interaktív kiállításon, megszakítva a mondandó-

ját, az adott tárgyról kezd beszélni. A Volga–Káma vidékéről származó, csontból készített, pontkörökkel, „karcolozással” díszített fülkánalakról, amelyeket a rómaiak, sőt a vikingek is használtak. Ezekhez hasonlót Kínában még ma is gyártanak, csak bambuszból vagy műanyagból. Mesél a kis kérődzők csánkízületeinél található asztalragalos csontokból készített dobókockákról, amelyek eredetijét gyereksírokban találták meg, vagy a nagymorva lelet alapján készült, kimondottan (gyógy)növények begyűjtésére használatos zsebsarlóról, amelyet bicskához hasonlóan össze lehet hajtani. És amelyet,

amikor megforgatom, udvariasan kivesz a kezemből, mielőtt levág-nám vele valamelyik ujjam: mint mondja, nagyon élesre van kivenve.

Ezek a tárgyak egytől egyig az ő keze munkái. Sok munkaóra van az elkészítésükben, nemcsak azért, mert némelyiket tizedik századi sírleletek között talált, korhű eszközök rekonstrukcióival készítette, de azért is, mert munka közben a róluk fellelhető információknak is utána-nézett. E tárgyak ma fontos kellékei az Árpád által végzett ismeretter-jesztő munkának, a régészeti kon-ferenciákon és a Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem gödöllői campusán tartott óráin, amelyeket vendégelőadóként, történeti ökoló-gia és etnobotanika tantárgyakban vállalt. Ahhoz, hogy megértsük, ho-

gyan lett a parasztfiúból archeobo-tanikus egyetemi előadó, vissza kell még kicsit utaznunk az időben. Az idilli gyerekkor a szegedi erdésze-ti szakközépben töltött kollégiumi évekkkel folytatódott.

„Életem egyik legjobb döntése volt. A kollégium, a régi vágású, szigorú tanárok nemcsak az egye-temre, de az életre is felkészítettek. Többnyire fiúk jártak az iskolába, ehhez a tesztoszteronszinthez tehát kellett is a szigor. Fakivágást, va-dászatokon való részvételt, hajtást, puskahasználatot tanultunk, 15-16 évesen már rutinszerűen űztük ezeket a nem veszélytelen tevékeny-ségeket. Ez felelősségtudatra nevelt minket” – meséli Kenéz Árpád, aki később környezetgazdálkodási ag-rármérnöki szakot végzett a Szent

István Egyetemen, de már az egye-temi tanulmányai közben rájött, hogy botanikus szeretne lenni. Másodévesként vágott abba a kutatás-ba, amely végül elvezette a néprajz-hoz, innen pedig már csak egy lépés volt az archeológia világa.

„A Bakonyban található pénzes-győr-hárskúti fás legelő gondozásá-hoz, az ottani állattartáshoz szük-séges megoldások, eszközök megis-merésével ébredt fel a néprajz iránti érdeklődésem” – emlékszik vissza. A doktori disszertációját is erről a témáról készült írni, kiterjesztve a kutatásokat a régészeti emlékek-re, azon belül is a botanikai vonat-kozásra. Így került a világszerte el-ismert szaktekintély, Gyulai Ferenc archeobotanikus professzor kezei közé.

„Archaeobotanikai eszközökkel nemcsak a sírokban talált fadarabok és magok faját tudjuk meghatározni, de sok száz éves leletekről azt is képesek vagyunk megmondani, milyen étel vagy ital maradványai.”

„Visszakanyarodtam a botaniká-hoz, amivel az egyetemi pályámat kezdtem, de már régészeti és né-prajzos szemmel közelítve meg azt” – fogalmaz Árpád. Arról beszél, létezik egyfajta vita arról, hogy pó-tolhatjuk-e néprajzi tudással, amit a régészet nem tud. Ő egyértelműen amellel foglal állást, a kettő kiegé-szítheti egymást. „Később, amikor a tárgyi rekonstrukcióimat készí-tettem, sokszor jöttek elő a néprajzi párhuzamok az ezer évvel ezelőtti tárgyak vonatkozásában” – érvel. Kenéz Árpád a Magyar Nemzeti Múzeumban, a Nemzeti Örökség-védelmi Központban dolgozott archeobotanikusként. Régészeti lelő-helyekről származó talajmintákból tárta fel a növényi maradványokat (főként magokat, terméseket), ame-lyekből képes volt meghatározni, milyen terület- és tájhasználat volt jellemző az adott kultúrára.

Bár az archeobotanika jelentősé-ge az elmúlt évtizedekben kezd iga-zán felértékelődni a régészek sze-mében, ez a tudomány jó százhusz éve jelen van Magyarországon. Segítségével tipizálni és csopor-tosítani lehet a növényi maradvá-

nyokat. Például aszerint, hogy azok növénytermesztésből, ember által használt területekről vagy termé-szetes vegetációból származnak-e, és ezáltal következtetni lehet arra, mivel táplálkoztak, miként éltek az adott történelmi korszak emberei.

„Az Örökségvédelmi Központban mikro-archeobotanikával is foglal-koztunk. Egy jóbarátom például a növények szilárdító szövetének ré-szét képező opálszemcséket, a szilí-cium-dioxid-alapú fitolitokat kutat-ta, amelyek a növény elhalása után a talajban maradnak, és amelyeket fénymikroszkóppal tárnak fel” – meséli Árpád. Majd arról beszél, e kutatások eredményeként ki lehet következtetni, hogy gabonátábla, fű vagy éppen nádas volt-e azon a te-rületen korábban. Területhasznála-ti vonatkozásban tehát nagyon sok információhoz juthatunk általuk, de nagyon hasznosak a környezet-rekonstrukciós munka szempont-jából is, amire Árpád tudományos munkássága irányult.

„Az én, makronövényi maradvá-nyokra fókuszáló kutatásaimból és például a kerámiákból kinyert in-formációkból megtudhattuk, miket

termesztettek, mit ettek, mit ittak, honnan szerezték be és hogyan dol-gozták fel ezeket az adott kultúrá-ban” – meséli. A modern környezet-ben szocializálódott fiatal régészek számára ma már evidencia, hogy természettudományos vizsgálatra is gondoljanak, amikor egy feltárást végeznek. Ahogy az is, hogy megfi-gyeljék az esetleges növényi maradványok elhelyezkedését egy sírban. Amíg az örökségvédelemnél volt keret archeobotanikusok foglalkoz-tatására, addig Árpád és kollégái rendszeresen jártak az ásatásokra, hogy ellássák tanácsokkal a feltá-rást végző régészeket. „Felhívtuk a figyelmüket arra, hogy ne a szo-kásos módon végezzék az ásatáso-kat. Azt is elmagyaráztuk, honnan vegyenek mintákat. Az avaroknál például előfordulhatnak gyümölcs-, kenyér- vagy egyéb ételmaradvá-nyok az öv, a tarsoly tájékán, mivel általában oda helyezték ezeket a te-metéskor, útravalóként” – magya-rázza a szakember, aki sok száz li-ternyi földet vizsgált át mikroszkóp alatt ebben az időben, hogy egyesé-vel kiszedegesse belőle a magokat és más növényi maradványokat.

A régészek, akik a lehető legtöbb információt igyekeznek kinyerni a leletekből, ma már tudják, kihez, milyen maradványokat kell elküldeni, ha ki akarják deríteni eredetüket vagy korukat. „Archeobotanikai eszközökkel nem csak a sírokban talált fadarabok és magok fajtát tudjuk meghatározni, de sok száz éves leletekről azt is képesek vagyunk megmondani, milyen étel vagy ital maradványai. Sőt akár azt is, hogy milyen összetevői voltak például egy levesnek” – meséli Árpád, majd beavat a dolog szakmai hátterébe is. Kiderül, a növényi maradványoknál C14-es szénizotópos kormeghatározással is dolgoznak. Ez egy bonyolult és drága folyamat, amelyre a múzeumoknak rendszerint nemigen van pénze. A fadarabok esetében nemcsak a fafaj meghatározására van lehetőségünk, hanem a dendrokronológia segítségével akár a lelet kora is megbecsülhető.

Arról, hogyan maradhatnak meg ezek a szerves anyagok – levelek, légyszárú növények, magok – évszázadokon keresztül az utókornak, az archeobotanikus szintén érdekes dolgokat mesél. A növényi maradványok konzerválódásához elegendő lehet az is, ha oxigénmentes környezetbe kerülnek. „Sok megtartási forma létezik. A Kárpát-medencében a leggyakoribb a szennelés, például egy felgyújtott településen. Ilyenkor egy tökéletes égési folyamat megy végbe, éppen úgy, mint a faszén esetében. Ha ez lassan és kíméletesen zajlik, akkor a kisebb, egy-két milliméteres magvakon még a kicsi szórképletek is megmaradnak, olyannyira, hogy modern kori meghatározóval meg tudjuk állapítani a fajukat, a különbség

csak annyi, hogy ezek feketék, mivel áthamvadtak. Előfordulhat még az úgynevezett vizes megtartás is. Ebben az esetben előnti a víz az adott területet, a növény beiszapolódik, és az oxigénmentes, vizes környezetben sokáig fennmarad. Kialakulhat légmentes környezet úgy is, hogy nem a víz, hanem mondjuk egy sziklába vájt sírkamra zárja el a levegőt” – magyarázza Kenéz Árpád. Utal arra is, hogy a globális felmelegedés miatt az utóbbi tíz-húsz évben archeobotanikai és archeozoológiai leletek tömkelege kerül elő szibériai

kutatási területekről, ahol az átfagyott földben konzerválódtak ezek a szerves anyagok.

Árpád néhány év után anyagi okokból kénytelen volt hátat fordítani a Nemzeti Múzeumnak, ami sajnos nem egyedülálló ebben a rétegszakmában, hiszen korábbi archeobotanikus kollégái közül is sokan elhagyták a múzeumi köteleket. A téma rabjaként azonban a környezetrekonstrukcióval nem hagyott fel, sőt idővel az eszköz-, viselet-, majd az életmód-rekonstrukció felé fordult.

„Jövőre lesz tíz éve, hogy tagja lettem annak a magyarországi szubkultúrának, amelyet most már nem is hagyományörzésnek, inkább történelmi újrakészítésnek nevezünk. Mégpedig azért, mert annak, amit mi csinálunk, erős a tudományos háttere” – meséli az archeobotanikus. Árpád egyfajta kísérleti régészetet végez társaival a Foedus Orientalis Kulturális Egyesületben, akikkel bizonyos időszakonként kivonul a civilizációból, hogy – kizárólag tudományos igénnyel rekonstruált eszközökkel – megpróbálják újrakészíteni 10. századi őseink életmódját. Az, hogy a régészeti leletek pontos másaként saját kézzel elkészített viseletben kivonul a természetbe, nem csupán kaland, számos gyakorlati haszna van. Társaival együtt ugyanis egyfajta tesztet végez, kipróbálja, hogy működnek-e a használati tárgyak abban a funkcióban, amelyet a szakemberek feltételeznek róluk.

„Ilyenkor a saját bőrünkön tapasztaljuk, melyik növényfaj mely részének milyen tulajdonságai vannak, mire lehet jó, mire nem, mit tolerál, mit nem, és melyik álla-

ti maradványt hogyan lehet feldolgozni. A közösségben, amely erre tette fel az életét, számos hipotetikus rekonstrukciót készítettünk »vakon«, aszerint, amit logikusnak éreztünk. Mára pedig sorra kerülnek elő a külföldi, főleg oroszországi múzeumokból a feltételezéseket igazoló régi tárgyak” – meséli.

A társaságnak tudnia kell, milyen kerámiaedényben vagy vasbográcsban készülhetett az étel, milyen fafajból rakjon tüzet. Ismerni kell az őshonos fa- és állatfajokat, tudni kell, milyen növényeket használhatnak fel az ételbe, hogy mi volt az adott korban jellemző és egyáltalán mihez férhettek hozzá, sőt azt is, milyen őshonos fajokkal fűszerezhetnek. Ilyenkor a tűzgyújtás, az eső elleni védelem épp úgy zajlik, ahogy a 10. században történhetett, a modern technikát teljes egészében kizárják. „Amikor az egyetemen etnobotanika és történelmi ökológia tantárgyban tartok órákat, nagy hasznát veszem a természetben töltött napok tapasztalatának, arról nem beszélve, mennyire feltölt a hozzám hasonlóan gondolkodó társaimmal eltöltött idő” – magyarázza Kenéz Árpád.

Az első tárgy, amelyhez saját kezűleg gyűjtötte be az alapanyagot, egy kizárólag növényi alkatrészekből felépülő kéregtegez volt. Emlékeztet a kapcsolódó szakirodalma, és annak érdekében készítette el, hogy kipróbálja, valóban használható-e. Ekkor még nem ébredt rá a kicsoda lehetőségekre, amelyek a kísérleti régészetben, pedig a múzeumi háttér sok lehetőséget biztosított volna számára. Idővel aztán összeállította a teljes íjászkaraktert, minden egyes elemét régészeti leletek alapján, kézzel.

„Azt merem mondani, hogy akkoriban, amikor felvettem ezeket a holmikat, a megjelenésem teljes egészében reprezentálta azt, ahogy egyen a 10. században kinézhetett egy honfoglaló magyar harcos” – mondja Árpád, akit e műveletben legalább annyira motivált az ismeretterjesztés, mint az önmegvalósítás vágya.

A történelmi újrakészítőknek időnként persze bele-beletörnek a bicskájuk olyan banálisnak tűnő feladataiba, mint a tűzgyújtás vagy a ruhák, a tönkrement eszközök hirtelen pótlása. Vagy az, hogy elkerüljék az étel leégését a korban

kerámiaedényben. Utóbbira már egészen fejlett megoldásaik vannak, olyannyira, hogy ebből most tudományos tanulmány is készül.

„A rendezvényeken, amelyeken a történelmi életmód rekonstrukciójára fókuszálunk, sok fotót készítenek. Ezek mellé a szerzőtársaimmal elkezdjük leírni a recepteket is, és azt, milyen régészeti lelet alapján rekonstruált edényben lehet őket elkészíteni. A cikkben szó esik majd egytálételekről, sült húsokról, köretekről, lepényféléről. Meg egészben sült szárnyasokról, amelyeket szintén lelet alapján rekonstruált kovácsoltvas nyárson készítenek, de kitérünk a halsütés módszereire is, mindezt archeozoológiai és archeobotanikai kutatásokkal alátámasztva” – avat be minket a szakember, aki úgy tapasztalja, a kísérleti régészetre egyre nagyobb érdeklődéssel tekint a szakma.

Árpád a történelmi újrakészítés eredményeiről beszámolt már szakmai konferenciákon, régészekkel közös tanulmányokban, cikkeiben is. „Azok a társaim, akik például a honfoglalás kori íjászfelszerelés rekonstrukciójával foglalkoztak, az elmúlt tíz évben olyan ismeretanyagot állítottak elő, amellyel múzeumok és konferenciák résztvevőivé váltak. Annak ellenére, hogy nem tudományos szakemberek, vagy ha van is közöttük ilyen, nem a régészet vagy a természettudományok művelői, hanem például rákkutatók” – meséli az archeobotanikus, miként hatnak vissza a tudományos életre gyakorlati tapasztalataik.

Amikor arról kérdezem, hogyan jellemezné az életet, amelyet rekonstruálni próbálnak, úgy fogalmaz: kegyetlen lehetett. Az ember nem tervezhetett a kockázatokkal,

„Annak, amit mi csinálunk, erős a tudományos háttére.”

mert tulajdonképpen bármelyik pillanatban meghalhatott. „Más lehetett az élet tempója és az értéke is. Az idő máshogy telt, amit felmérhetünk abból, hogy a korhű használati tárgyak elkészítése még modern eszközökkel is sokszor nagyon sok időt vesz igénybe. Ma, a fogyasztói társadalom tagjaiként fel se tudjuk fogni, mit jelentett réggen, ha az embernek tönkrement egy fontos eszköze. Annak idején, ha találkozóra mentek, egy nap ide vagy oda nem számított” – mondja Árpád. Szerinte akkoriban csupa olyan dolgot fogyasztottak az emberek, amelyeket ma az életmódtanácsadók ajánlanak.

„A reformátkezésre jellemző gabonafélék, álgabonák képezték az étrendjüket. Nem nagyon válogathattak: amit meg tudtak természeteni, azt ették. Ezzel együtt nagyon sokrétűen étkeztek. Gabonaféléből – több mint ezer éven átívelően – sokkal többet ismerünk itt

a Kárpát-medencében, mint amit manapság a társadalom többsége fogyaszt. Legalább kétféle árpa, három-négyféle búza, de a rozs és a köleshez hasonló fajok is megjelentek egy időben. Ezekből kását vagy lisztet, abból pedig kenyeret készítettek. Vegyítették is őket egymással, én például találtam egész kölesszemeket búzalisztból készült lepényben. Hüvelyesekből szintén sokfélét fogyasztottak a többféle lencsétől a borsón, csicseriborsón, a lóbabon át a homoki babig. Mértéketlenül kellett enniük, hiszen minden csak korlátozott mennyiségben állhatott rendelkezésükre, beleértve a húst is” – meséli az archeobotanikus.

Arra, hogy mit ihattak a régészeti korokban, edények alján koncentráló, por alakú maradványokból következtetnek a szakemberek. Sikerült már azonosítani a szakmának bort és sörszerűséget, de a hazai honfoglalás kori leletanyagban lek-

várhoz hasonló anyagot (liktárium) és ragut is találtak, amelyben birka-hús, gyökérzöltségek és valamiféle hagyma volt, de a módszer segítségével a faggyú- és halmaradványok kimutatása is megtörtént. „A vizsgálatok eredményességéhez el kellett érni, hogy a régészek gondoljanak arra: a kerámiák belső felülete informatív lehet, és ne érintsék azt meg puszta kézzel. Először óvatosan ki kell bontani belőlük a földet, amelyben szintén lehetnek érdekes termékek. Így találta meg az egyik restaurátorunk egy lopótök héját, amelyből DNS-vizsgálatot is tudtak csináltatni, és nemzetközi hírű cikk született belőle” – idézi fel.

Árpád a Keleti Szövetség tagjaként évek óta tart kézműves bemutatókat, amelyeken a vadászat, halászat növényekből és állati eredetű anyagokból készült eszközeinek használatát szemlélteti. „A pákásznak, aki a nádasban élt, a növényeket éppúgy ismernie kellett, mint az

állatokat. Ha nem is azt mutatom be, hogyan lehet szigonnyal halat fogni – ez ma törvénybe ütközik Magyarországon –, de meg tudom mutatni a csapdázási lehetőségeket. Vagy azt, hogyan kötötték a hálót, hogy készült egy hálókötőtű, illetve hogy az állat mely részéből mit lehet készíteni, ami adott esetben a túlélést, a mindennapokat segíti” – magyarázza Árpád, aki bevezet minket föld alatti műhelybe is, ahol mindent vékony porréteg fed. Nem azért, mert régen járt itt, épp ellenkezőleg, azért, mert gyakran dolgozik benne. A csontok, agancsok, de még a fa csiszolása is finom porral telíti meg a levegőt, ez fed be itt a nagypapa régi gyalupadjától kezdve a katonás rendben sorakozó szerszámokig mindent.

Ebben a műhelyben nemcsak honfoglalás kori leletek másai és a történelmi újrakészítés eszközei születnek. Sajátos kivétel, profesz-zionális minőségű bicskák is, ame-

lyekből már odafönt, a nappaliban jó párat megcsodálhattunk a vitrinekben. Kézügyességet és a természetes anyagok iránti szeretetét Árpád ugyanis a múlt megidézésén túl utópisztikus vagy éppen disztópikus jövőben játszódó filmek ihlették a bicskák készítésében éli ki. Nem is akármilyen szinten. A Mad Maxtól ihletve Vad Miska márkanév alatt forgalmazott, az Alien és a Dűnák című filmek hangulatvilágát idéző space punk bicskák az ősi késműfajta újraértelmezett változatai.

Bár elsőre meghökkenünk azor miként rajonghat ez a fél lábbal a honfoglalás korában élő emberek a jövőben játszódó filmekért, Kené Árpád megnyugtat: mindez nagyon is összhangban van a múlt iránti érdeklődésével. A jövőbe álmódú történetekben ugyanis nemegyszer a neolitikus kultúrához és a törzsi közösséghez tér vissza az emberiség. Miközben magyaráz, egy durva vászontasakból, amelyre logókérő a dédnagypapa pödrött bajszú, stilizált arcképe van rápecsételve, farvillás bicskát húz elő. A farvillás kicsavarozható varrótű rejtőzila végében síp, a bicska másik felében pedig tüzet lehet csiholni, és tartozik hozzá egy karkötő is, amelyben 50 méter cérna van. Míg végigmutogatja a funkciókat, valóban megnyugsunk. Ha egyszer tényleg összedől a civilizáció, és minden elől kell majd kezdenünk, nem csak az elméleti alapok, a gyakorlati itiner meg a tizedik század cserépedényekben elkészíthető ételreceptjei állnak majd rendelkezésünkre az újakezdéshez – ezen a high-tech Vad Miska túlélőbicskák is növelhetik az esélyeinket. ■

Utószó

Szent István öröksége

2023 augusztusában ott voltam az István, a király jubileumi 40. évfordulós előadásán a Papp László Sportarénában. A szervezők rendhagyó módon hirdették meg az ülőhelyeket: az aréna egyik fele volt az „István szektor”, a másik a „Koppány”. Nem tulajdonítottam nagy jelentőséget ennek, de első reflexből az „Istvánba” váltottam jegyeket. Mégiscsak augusztus 20-ra készült ez a nagyszerű előadás. Aztán úgy a műsor felénél furcsa és még rockoperahoz is méltatlan dolog kezdett feltűnni: a Koppány-oldal műélvezői közül többen be-beordítottak a darab emelkedett pontjain. „Éljen István fejedelem!” – szól a kórus, mire a közönségből: „PFÚÚJ! KOPPÁÁÁNY!” Asztrik kérdezi: „Akarod-e az országot atyáid igazsága szerint kormányozni?” És a Koppány-kórus: „NEEEM! SOHAAA!” Határozottan kínos volt.

Ha kilépünk ebből a kis történetből és az István, a király-univerzumból, el kell ismernünk, magyarként hajlamosak vagyunk a „koppányi lelkiületre”. Tiszteletből végighallgatjuk az államalapító áriáit, megcsodáljuk a róla elnevezett bazilikát és pláne becsben tartjuk a képével ellátott papírpénzt, de a legőszintebben koppányozni tudunk. Ő volt a tökös gyerek! Jó hely a Kárpát-medence, de ez a keresztény térítés, na ez nem kellett volna! Amikor a magyarok nyilaitól rettegett Európa, az volt az igazi!

Ugyan nem szükségszerű egy szerteágazó kiadvány végén külön konklúziókat levonni, de az elkészült szövegeket többször végigolvasva mégiscsak kirajzolódott előttem valamiféle nagy tanulság, vagy inkább megerősítés. Jele-sül, hogy az istváni út nemcsak jó döntés volt, hanem egyenesen a túlélésünk záloga – közösségként, nemzetként. Különféle tudományágak változatos művelői jutottak hasonló következtetésre: hogy bizony az ősmagyarok többsége maradt keleten, hozzájuk képest kisebb csoport foglalt hont a 10. században. Akik keleten maradtak, beolvadtak vagy eltűntek. És bár Anatóliától a sztyeppei orosz tagköztársaságok mélyéig találhatunk picit csoportokat, akiknél az identitás sokadik rétegében felsejlik valami kapcsolat a régi magyarsággal, de valljuk be, az Árpádok vezette népből és István tetteiből lett sikertörténet: több mint ezer éve fennálló államiság Európa közepén. Ahogy Németh Endre matematikus mondja az archeogenetikai összeállításban: „Az államalapítás mint politikai tett azt tanítja az utókornak, hogy a megmaradás egy-egy döntésen is múlhat.” Csodálhatjuk a hunokat, szöhetünk meséket az avarokról, de tudnunk kell: ezeknek a népeknek nem sikerült. Eltűntek a történelem színpadáról.

Mindez nem törli el a valaha volt sztyeppei múltunkat. Éppen e kiadvány utolsó blokkja a bizonyíték, mennyire izgalmas és lélekemelő tud lenni a vele való foglalatosság. És valljuk be, ha a norvégok és a svédek kultuszt tudtak építeni a galád vikingek köré, akkor a magyar kalandozás is belefér. De megmaradni csak István királlyal tudtunk. Ezt nem felejthetjük el. ■

BORBÁS BARNA

Szent István ábrázolása a koronázási paláston, mely eredetileg miseruhának készült. Ez az egyetlen hitelesnek mondható ábrázolás államalapító Istvánról, aki ezt a palástot készítette, még életében látta Istvánt. / © Magyar Nemzet

VALASZ OFFLINE

2024/1.

IMPRESSZUM

Szerkesztők
ABLONCZY BÁLINT
BORBÁS BARNA

Képszerkesztő
VÖRÖS SZABOLCS

Szerzők
ABLONCZY BALÁZS | ABLONCZY BÁLINT | BÓDIS ANDRÁS
BORBÁS BARNA | B. SZABÓ JÁNOS | ÉLŐ ANITA | GYURGYÁK
JÁNOS | IGAZ LEVENTE | LAKY ZOLTÁN | MAGYARI PÉTER
SASHEGYI ZSÓFIA | STUMPF ANDRÁS | ZSUPPÁN ANDRÁS

Művészeti vezető és tördelés
SZITA BARNABÁS /Free Transform

Korrektor
NÁCSAI KATALIN

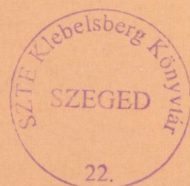
Kiadó
Válasz Online Kiadó Kft.
1126 Budapest, Márvány utca 48. V. em. 6.
szerk@valaszonline.hu

Hirdetésfelvétel
hirdetes@valaszonline.hu

Felelős kiadó
BÓDIS ANDRÁS

Nyomda
Keskeny és Társai 2001 Kft.

ISSN 0453-6541
www.valaszonline.hu

X359196

KÉPEK FORRÁSAI

VÖRÖS SZABOLCS
BOLDOG ZOLTÁN
BORBÁS BARNA
GIEDL DÁNIEL
SINKÓ VERONIKA

Déri Múzeum
Digitális Legendárium
ELTE
Facebook
Ferenczy Múzeumi Centrum
Flickr
Fortepan
Freepik
HUN-REN BTK Archeogenomikai Intézet
Kodl Galéria
Közösségi Régészeti Egyesület
Kurultáj
Magyar Nemzeti Múzeum
MotionArray
MTI
Wikimedia

A kiadványban megjelenő hirdetések tartalmáért a kiadó
nem vállal felelősséget.

©2024 Válasz Online Kiadó Kft. | Minden jog fenntartva

A címlap **SINKÓ VERONIKA** Lovas katona c.
festményének felhasználásával készült.

„NEMCSAK VAGYONT, KOCKÁZATOT IS KEZELÜNK.

IDÉN 30 ÉVE.

BAMOSZ

MASTERCARD

MONEY MOON

KLASSZIS

KLASSZIS

BANKMONITOR

KLASSZIS

AZ ÉV ALAPKEZELŐJE